

Управління культури та охорони культурної спадщини Черкаської ОДА
КЗ «Черкаський обласний краєзнавчий музей» ЧОР
Черкаська обласна організація
Національної спілки краєзнавців України
Черкаський національний університет
ім. Богдана Хмельницького
Черкаський державний технологічний університет

«МУЗЕЇ У ФОРМУВАННІ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ»

Матеріали

III Всеукраїнської науково-практичної конференції

«Розстріляне відродження» в контексті формування національної культурної ідентичності».

6 листопада 2024 р., м. Черкаси

Черкаси, 2025

Відповідальний редактор:

Собко І. В. – керівник КЗ «Черкаський обласний краєзнавчий музей» ЧОР

Редакційна колегія:

Лазуренко В. М. – доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, проректор з гуманітарно-виховних питань Черкаського державного технологічного університету, голова Черкаської обласної організації Національної спілки краєзнавців України

Валах Т. П. – заступник директора КЗ «Черкаський обласний краєзнавчий музей» ЧОР

Черкашенко О. І. – учений секретар КЗ «Черкаський обласний краєзнавчий музей» ЧОР

Яшан І. Ю. – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та права Черкаського державного технологічного університету

Каліжникова А. Д. – завідувач наукової бібліотеки КЗ «Черкаський обласний краєзнавчий музей» ЧОР

Схвалено методичною радою Черкаського обласного краєзнавчого музею від 23.12.2024 р. Протокол № 9.

Макет:

Маршаленко І. О.

М 90 Музеї у формуванні політики пам'яті. «Розстріляне відродження» в контексті формування національної культурної ідентичності: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (06 листопада 2024 р., м. Черкаси) / Відповід.ред.: І. В. Собко; Ред.кол.: В. М. Лазуренко, Т. П. Валах, О. І. Черкашенко, І. Ю. Яшан, А. Д. Каліжникова.- Черкаси: ЧОКМ, 2025.- 77с.: іл.

До збірника увійшли матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції яка була проведена 6 листопада 2024 року в змішаному форматі. В статтях, представлених у збірнику, висвітлюються особливості національного самоусвідомлення та роль інтелігенції в творчому і політичному житті радянської України 1920-1930 рр., в період так званого «Розстріляного відродження». Простежуються трагічні долі цілого покоління найкращих представників української літератури та мистецтва що зазнали репресій, переслідувань, були страчені чи емігрували, чиї імена були ви-креслені з національного культурного життя.

Тексти у збірнику опубліковані на основі матеріалів, наданих авторами, які не-суть повну відповідальність за зміст своїх публікацій, точність і коректність посилань. Збережено стилістику і орфографію оригіналів.

ЗМІСТ

МУЗЕЇ У ФОРМУВАННІ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ

Клавдія БУГАЄНКО
БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСІБНИКИ ЯК ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ВИВЧЕННЯ МАСОВИХ РЕПРЕСІЙ В УКРАЇНІ..... 5

Тетяна ВАЛАХ
ХУДОЖНИКИ-БОЙЧУКІСТИ З ЧЕРКАЩИНИ: ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТА ТВОРЧИЙ СПАДОК (І. ПАДАЛКА, О. КРАВЧЕНКО, К. ГВОЗДИК)10

Григорій ГОЛИШ
ХУДОЖНИК ІЛЛЯ ШУЛЬГА: ПОВЕРНЕННЯ ІЗ ЗАБУТТЯ.....19

Тетяна ГРИГОРЕНКО
РЕПРЕСОВАНІ ОСВІТЯНИ ЧЕРКАЩИНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХІВУ УПРАВЛІННЯ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В ЧЕРКАСЬКІЙ ОБЛАСТІ ТА ФОНДОВОЇ КОЛЕКЦІЇ ЧЕРКАСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ).....22

Антоніна КАЛІЖНИКОВА
ПАВЛО ФИЛИПОВИЧ. ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ПОЕТА Й ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦЯ30

Тетяна КРАВЧЕНКО, Світлана ГАСІЦА
«РОЗСТРІЛЯНЕ ВІДРОДЖЕННЯ» В ІСТОРІЇ
УМАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ САДІВНИЦТВА33

Валентин ЛАЗУРЕНКО
КРАЯНИ ДОБИ “РОЗСТРІЛЯНОГО ВІДРОДЖЕННЯ”:ІМЕНА, ВІДНАЙДЕНІ ЗА МАТЕРІАЛАМИ СТУДІЙ КРАЄЗНАВЦІВ ЧЕРКАЩИНИ 41

Василь МЕЛЬНИЧЕНКО
РЕПРЕСІЇ СЕРЕД МУЗЕЙНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЧЕРКАЩИНИ У 1920-1930-х РР.....51

Ірина МІРОШНИК
ЧЕРКАЩАНИ З БУДИНКУ «СЛОВО»53

Юрій ПРИСЯЖНЮК, Наталія КРАВЦОВА
«КОЗАЦЬКА» НАЦІЯ ПЕРІОДУ «РОЗСТРІЛЯНОГО ВІДРОДЖЕННЯ»: СОЦІОМЕНТАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФЕНОМЕНУ.....58

Олександра РАК
«КИРГИЗЬКИЙ ЦИКЛ» ТВОРІВ ОКСАНИ ПАВЛЕНКО У ВИМІРІ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ63

Давид СОРОКА
МИХАЙЛЬ СЕМЕНКО – НЕОДНОЗНАЧНА ПОСТАТЬ «РОЗСТРІЛЯНОГО ВІДРОДЖЕННЯ».....70

Олена ХРАМОВА-БАРАНОВА
НАЦІОНАЛЬНІ ТРАДИЦІЇ В ДРУКОВАНИХ ВИДАННЯХ УКРАЇНИ72

Оксана ЧЕРКАШЕНКО
ЖІНКИ «РОЗСТРІЛЯНОГО ВІДРОДЖЕННЯ» В ЕКСПОЗИЦІЇ ЧЕРКАСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ74

Клавдія БУГАЄНКО
заступник директора
з наукової роботи
КЗ «Обласна універ-
сальна наукова бі-
бліотека імені Тараса
Шевченка» ЧОР

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСІБНИКИ ЯК ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ВИВЧЕННЯ МАСОВИХ РЕПРЕСІЙ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано бібліографічні посібники про репресії та терор радянської доби в Україні, про феномен Розстріляного відродження в українській культурі. Увагу зосереджено на фонді бібліографічних посібників Черкаської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Тараса Шевченка. Розкрито структурну побудову і зміст видань, визначено їхню роль у забезпеченні інформаційного пошуку джерел.

Ключові слова: бібліографічні посібники, Україна, репресії і терор радянського періоду, Розстріляне відродження.

Після здобуття Україною незалежності, з утвердженням засад відкритості та демократичності особливо поживалася цікавість суспільства до дослідження та вивчення теми радянського терору й масових репресій періоду тоталітарного режиму, до трагічних часів, коли творча інтелігенція – цвіт нації, а це літератори й митці, діячі науки й культури, були безпідставно ошельмовані, піддані анафемі, фізичному знищенню. Після введення у відкритий доступ нових архівних документів партійних інстанцій і судочинних органів усіх рівнів, НК, ДПУ, НКВС на читачів ринув потік літератури, публікацій, де викладено квінтесенцію життєвого і творчого шляху репресованих, а тепер реабілітованих жертв терору.

Серед цього різноманіття безперечним надбанням, важливим джерелом для досліджень є бібліографічні покажчики, яким у цьому контексті відводиться особлива роль, оскільки за параметрами інформативної компактності вони фактично не мають аналогів. Ще одним джерелом інформації про літературу за темою є прикнижкова та пристатейна бібліографія, посилення на книги і статті, що розміщені посторінково. Завдяки їм дослідники – науковці, краєзнавці та студенти – можуть полегшити пошук рідкісних матеріалів, поглибити свої знання про суспільно-політичні й культурні процеси, які відбувалися у країні, дізнатися правдиву історію натомість спотвореної, сфальсифікованої.

У фонді Черкаської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Тараса Шевченка (далі – ОУНБ) акумульовано довідково-бібліографічні видання з різних галузей знань, зокрема з історії та літературознавства. Особливе місце займає серія науково-документальних книг «Реабілітовані історією. Черкаська область». Уже вийшли 11 томів цієї книги пам'яті. Вони містять списки реабілітованих жертв більшовицького режиму, нариси про репресованих черкащан, документи та ілюстрації.

Користувачам пропонують наукові доробки вчених, зокрема С. Білоконя, Л. Бойка, М. Жулинського, Ю. Лавріненка, Р. Мовчан, О. Мусієнка, Я. Славутича, Ю. Шаповала та багатьох інших, в яких прослідковуються головні напрями бібліографічного дослідження нищення українського народу, життєпису репресованих письменників, митців, які належать до українського Розстріляного відродження.

Одна з перших у потоці таких видань – антологія «Розстріляне Відродження», укладена літературознавцем, істориком і публіцистом Юрієм Лавріненком (уродженцем Звенигородщини). «Розстріляне відродження» – вперше вжитий автором термін, котрий увійшов у лексичний ряд нашої історії та означив 20-30-і роки минулого століття. Оскільки переважна більшість тих, хто творив український ренесанс, були репресовані – розстріляні чи закатовані в таборах ГУЛАГУ. Лавріненку пощастило

вийти живим із сталінських концтаборів і в еміграції зібрати матеріали про страчених друзів, колег, а також живих, але позбавлених свободи творити. Укладена ним антологія вийшла в польському видавництві «Культура» в Мюнхені 1959 року. Це перша спроба в коротеньких біобібліографічних довідках донести відомості про понад сорок авторів, оприлюднити найкращі їхні замовчувані твори 1917–1933 років.

Знайомить шанувальників українського художнього слова з нашою незабутньою спадщиною, національною трагедією книга літературознавця, академіка М. Жулинського «Із забуття – в безсмертя» (К., 1990 р.). Вона наповнена своєрідними літературними портретами та добірками із творчої спадщини українських письменників, яких через ідеологічне свавілля було викреслено з національного культурного життя або й розстріляно, репресовано.

«...З порога смерті...Письменники України – жертви сталінських репресій» ще одна книга-довідник (К., 1991) – унікальний мартиролог жертв сталінського терору. Комісія «Меморіал» Спілки письменників України на основі архівів КДБ документально точно розкрила методику, механізм політичних процесів над творчою інтелігенцією у довоєнний і повоєнний періоди, поіменно названо 153 репресовані літератори, але далеко не всіх.

Покликаний стати надійним помічником для науковців, викладачів, студентів, зацікавлених читачів у пізнанні й дослідженні доби Розстріляного відродження, Червоного ренесансу документальний збірник «Самі про себе: Автобіографії українських митців 1920-х років» (К., 2015). Книга, укладена Р. Мовчан на основі архівних матеріалів і раритетних видань, репрезентує 105 українських митців, чії біографії пощастило розшукати. Більшість із них публікуються вперше і майже всі датовані 1920-ми роками. Є тут, окрім власне письменників, автобіографії художників, скульпторів, мовознавців, фольклористів, істориків, артистів та ін. Для сучасних дослідників особливо цінними є те, що вперше самі про себе кажуть митці, про особисті творчі долі, інтерпретовані ними, деякі передають тодішню суспільну атмосферу, коли події революції викликали значне пожвавлення серед представників інтелігенції, вплинули на духовне та культурне життя.

Неоціненним для пошукової роботи є розміщення на шпальтах названих вище видань прикнижкової та пристатейної бібліографії.

Перший науково-допоміжний бібліографічний покажчик «Репресії 20–30–40-х і початку 50-х років на Україні» був підготовлений у 1992 році фахівцями Державної історичної бібліотеки України (нині Національна історична бібліотека України). Він став помітним явищем серед довідкових видань країни, базою для глибшого вивчення проблеми. Матеріали покажчика частково анотовані, також зручність користування забезпечує довідково-бібліографічний апарат.

Видання складається із трьох розділів, у яких зібрано опубліковані в 1920–1991 роках офіційні документи, статистичні матеріали, публікації з періодичних видань, довідкова література, загальні праці, що стосуються витоків та уроків сталінізму, висвітлюють репресії проти державних, партійних, господарських працівників, діячів науки, культури, робітників, селян, військових і духовенства, Голодомор 1932–1933 рр., відновлення історичної правди. Однак вміщені в посібнику матеріали, підготовлені переважно в період «перебудови», не повністю розкрили червоний терор революційної доби, оскільки ще мало з’явилося на той час відповідної літератури.

Державна бібліотека України (нині – Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого) започаткувала рекомендаційний бібліографічний покажчик «Повернуті імена». Протягом 1993–1995 рр. вийшло чотири випуски. Він своєрідно продовжує та доповнює названу вище книгу М. Жулинського. Проте має свою специфіку, оскільки у випусках зібрано не лише найхарактерніше для кожної постаті письменника, чия творчість тривалай час перебувала під забороною, а і старанно укладено бібліографічні довідки – списки основних видань творів та літератури про них. До покажчика включено представників Розстріляного відродження – М. Вороного, М. Зерова, М. Драй-Хмару, М. Куліша, В. Підмогильного, Є. Плужника, В. Поліщука та ін. Відрізняється від попередніх четвертий випуск, оскільки у ньому подано відомості здебільшого про письменників діаспори, серед яких ім’я Д. Гуменної, Ю. Дарагана, Г. Журби, Н. Ливицької-Холодної, О. Лятуринської,

М. Матіїв-Мельника. Використано бібліографію із зарубіжних джерел.

Також присвячені пам’яті українських літераторів біобібліографічні покажчики «Книги і долі: митці Розстріляного відродження» (2002), куди ввійшли 4000 реєстраційних статей та охоплено 1887–2000 роки, продовження першого видання «Книги і долі: «Ніколи час не перекреслив...» (2018), яке містить 3078 бібліографічних записів за 2000–2015 рр., розташованих за хронологією. Видання упорядковані Г. Єфімовою на фондах Одеської національної наукової бібліотеки. У покажчиках зібрано матеріали та світлина про типових представників літературних течій та угруповань, які уособлювали літературний процес в Україні. Ці біобібліографічні покажчики цінні ще й тим, що доповнені виданнями української діаспори, які бібліотека отримала в дарунок від Канади: книжками й періодикою, що містять твори представників Розстріляного відродження. У другому випуску вже більше уваги приділено українському літературному процесу радянської доби. Покажчики мають обширний довідково-бібліографічний апарат, що полегшує користування ними.

2007 року з’явився ґрунтовний науково-допоміжний бібліографічний покажчик «Репресії в Україні (1917–1990 рр.)», автори-упорядники якого – фахівці Національної парламентської бібліотеки України (нині Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого) Є. Бабич і В. Патока. Покажчик містить понад 4000 документальних джерел, що вийшли у 1991–2004 роках. Видання відкривається статтею відомого історика С. Білоконя «Історіографія державного терору й тероризму в СРСР: проблеми систематизації й періодизації», що є цінним для висвітлення тематики, оскільки вона має велику пристатейну бібліографію з рідкісними матеріалами, які стануть значною підмогою для дослідників.

У першому розділі «Формування тоталітарної системи» подано літературу, яка розкриває репресивний апарат тоталітаризму та персоналії злочинного ядра керівного центру.

Найбільш насичений розділ «Сторінки історії масового терору». У ньому зібрано масив літератури, де показано насильство комуно-тоталітарного режиму від більшо-

вицького перевороту 1917 року – показові політичні процеси у 1920–1925 рр., суди над інтелігенцією, так звана «ліквідація куркульства як класу» у 1930 р., апокаліптичний репресивний голод 1932–1933 рр. і 1946–1947рр., геноцид національних меншин, нещадна боротьба з оунівським підпіллям, «націоналізмом». Окремими розділами подано описи публікацій про розправу над рухом шістдесятників 1960–1980 років та дисидентським рухом брежнєвського періоду, про боротьбу держави проти церкви, прав і свобод віруючих, про реабілітацію та увічнення жертв політичних репресій.

Значним доповненням до інформаційного потенціалу покажчика є розділ «Бібліографія». Полегшить користування посібником іменний покажчик.

2008 року вийшов ще один фундаментальний науково-допоміжний бібліографічний покажчик «Політичні репресії радянської доби в Україні», підготовлений Національною історичною бібліотекою. Він є доповненням до першого видання «Репресії 20–30–40-х і початку 50-х років на Україні». Хронологічні рамки охоплюють події 1917–1991 років. Складається з семи розділів, до яких включено літературу з 1991 до 2006 р. Видання вміщує матеріали про ідеологічні засади сталінізму, акумулює описи публікацій про радянський тоталітаризм як соціокультурну систему, політичні репресії в Україні, їх форми та методи. Виокремлено підрозділи, серед яких «Крути», «Згортання українзації», «Репресії серед інтелігенції» (Розстріляне відродження), «Політичні процеси 30-х років», «Репресії 40-х – початку 50-х років». У покажчику міститься література, яка висвітлює суспільно-політичні процеси: хрущовську «відлигу», опозиційних рух 60–80-х років – дисиденти, правозахисники, процеси реабілітації, увічнення пам’яті жертв тоталітаризму та ін.

Алгоритм пошуку необхідного інформаційного ресурсу забезпечує користувачам довідково-пошуковий апарат, а саме покажчики: іменний, назв і географічний. Зібраний укладачами матеріал стане у нагоді під час здійснення історичних і літературознавчих наукових досліджень, проведенні просвітницької роботи, дасть широкому загалу читачів змогу усвідомити жакливу політику комуно-тоталітарного режиму.

Уповні розкрити тему масових репресій неможливо без висвітлення антиселянської війни сталінського тоталітарного режиму, цинічної форми політичного терору – страти голодом... Голодомор 1932–1933 рр. – механізм упокорення українського селянства. Ця найтрагічніша сторінка історії врешті знайшла відображення в тисячах публікацій. У фонді нашої бібліотеки є надзвичайно цінна праця Одеської державної наукової бібліотеки – фунда-ментальний бібліографічний покажчик «Голодомор в Україні 1932–1933 рр.» у двох випусках (упорядники Л. Бур'ян, І. Рікун). Випуск 2001 року включає матеріали, видані в багатьох країнах світу впродовж 1932–2000 рр., і охоплює 6 384 публікації. У другий випуск увійшли матеріали, оприлюднені в різних країнах протягом 2001–2006 рр., а це понад 6 000 публікацій.

Бібліографічний покажчик охоплює описи офіційних документів та архівних матеріалів, книг та статей загального характеру, спогадів та свідчень очевидців, вшанування пам'яті жертв Голодомору. Особливо цінним є те, що в окремому розділі зібрано описи літератури про Голодомор в окремих областях. Значимості покажчику надає включення описів матеріалів про народну трагедію в літературі та мистецтві, бібліографії. Значно полегшать користування посібником допоміжні покажчики: предметний, імен, географічний, періодичних видань, видань за цільовим та читацьким призначенням.

Базою для багатовекторних досліджень про репресії та терор радянської доби, про знищення української еліти слугує поточний науково-допоміжний бібліографічний покажчик «Історія України», який з 1968 року випускає Національна історична бібліотека України. У кожному випуску серед широкої тематики виділено окремі розділи та підрозділи, де вміщено бібліографічні описи видань про терор і репресії радянської влади, зокрема про повернуті імена доби Розстріляного відродження та його феномен, «шістдесятників», рух дисидентів. Вони стануть у нагоді дослідникам, краєзнавцям, освітянам, студентському та учнівському загалу, працівникам музеїв, архівів, бібліотек.

Вагомими помічниками в дослідженні, знайомстві з життєвим і творчим шляхом репресованих талановитих особистостей є окремо видані персональні біо- та бібліографічні по-

кажчики. У фонді ОУНБ зберігаються бібліографічні посібники, присвячені В. Поліщуку, В. Свідзінському, Ю. Вухналю, Л. Костенко, В. Стусу, І. Багрянному, Г. Кочурі, З. Тулуб, Г. Тютюннику, М. Плеваки та ін.

У процес українського літературного відродження активно включилися письменники – вихідці з Черкащини. Їх творчість глибоко досліджує доктор філології, професор В. Т. Поліщук. Його пошукові доробки мають велику цінність, зокрема в плані краєзнавчих досліджень посмертної реабілітації та відновлення історичної правди.

Другий том його видання «Вибране» так і називається «Розстріляні таланти (Репресовані письменники Черкащини)». Широко використовуючи донедавна недоступні архівні джерела, автор показує страшний механізм тоталітарного режиму. В іншому виданні, підручнику «Література рідного краю (Літературна Черкащина)», у біобібліографічних додатках автор розкриває тему «літературного Ренесансу» 1917–1930 рр., репресованих письменників Черкащини – М. Драй-Хмару, П. Филиповича, М. Зерова, О. Влизька, Т. Осьмачку, шістдесятників В. Симоненка, В. Захарченка, М. Воробйова та ін.

Цінними для досліджень є сучасні краєзнавчі біобібліографічні покажчики, підготовлені фахівцями Черкаської ОУНБ імені Тараса Шевченка, що вийшли в серії «Черкащини славетні імена» та присвячені нашим землякам, які зазнали замовчувань і переслідувань радянської влади, а саме: «Аристократка духу (до 125 річчя Н. Суровцової)», «Живий голос далекої епохи: Докія Гуменна», «Перелити Україну в слово... Тодось Осьмачка: Література і доля», «Служіння правді – над усе: Василь Захарченко», «Народний художник України Данило Нарбут», рекомендаційний список літератури «Репресії на Черкащині» та ін.

Розглянуті бібліографічні покажчики є невід'ємною частиною джерелознавчої бази української науки, потужним ресурсом довідково-бібліографічної інформації. Це згенерований, систематизований і впорядкований для зручного практичного використання масив видань, що розкривають і дають змогу прослідкувати за розвитком українського суспільного життя та історико-культурної спадщини, станом літературного процесу, ознайомитися

з невідомими публікаціями різних авторів за- для збереження пам'яті та повернення імен

тих, хто був славою та гордістю, інтелектуальним потенціалом країни.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аристократка духу : до 125-ліття від дня народж. Надії Суровцової : біобібліогр. покажч. / Кому. закл. «Обл. універс. наук. б-ка ім. Тараса Шевченка» Черкас. облради; уклад. Л. Т. Демченко. Черкаси, 2020. 32 с.
2. Голодомор в Україні 1932-1933 рр. : бібліогр. покажч. / упоряд.:Л. М. Бур'ян, І. Е. Рікун; Одес. НБ ім. М. Горького, Ін-т Історії України НАН України. Одеса; Львів : Коць. Вип. 1-2.
3. Служіння правді – над усе : Василь Захарченко : біобібліогр. покажч. / Кому. закл. «Обл. універс. наук. б-ка ім. Тараса Шевченка» Черкас. облради; упоряд. : Л. Т. Демченко, Н. В. Адешелідзе. Черкаси, 2016. 56 с.
4. Живий голос далекої епохи : Докія Гуменна : (120 років від дня народження письменниці) : біобібліогр. покажч. / Кому.закл. «Обл. універс. наук. б-ка ім. Тараса Шевченка» Черкас. облради. Черкаси, 2024. 25 с.
5. Жулинський М. Із забуття – в безсмертя : (Сторінки призабутої спадщини). Київ : Дніпро, 1990. 447 с.
6. Книги і долі. Митці Розстріляного Відродження : бібліогр. покажч. / упоряд. Г. Єфімова; Одес. держ. наук. б-ка ім. М. Горького. Одеса, 2002. 368 с.
7. Народний художник України Данило Нарбут : біобібліогр. покажч. / Кому. закл. «Обл. універс. наук. б-ка ім. Тараса Шевченка»; уклад. : Л. К. Кравченко, Н. В. Ребякова Черкас. облради. Черкаси, 2021. 32 с.
8. «Перелити Україну в слово...»: Тодось Осьмачка : література і доля : біобібліогр. покажч. / Кому. закл. «Обл. універс. наук. б-ка ім. Тараса Шевченка» Черкас. облради. Черкаси, 2025. 40 с.
9. Повернуті імена : рек. бібліогр. покажч. / Держ. б-ка України. Київ. 1993-1995. Вип. 1-4.
10. Політичні репресії радянської доби в Україні : наук.-допом. бібліогр. покажч. / упоряд. : Т. Приліпко, О. Марченко, З. Мусіна; Держ. іст. б-ка України. Київ : Арістей, 2008. 684 с.
11. Поліщук В. Т. Вибране : у 3-х т. Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2013. Т. 2 : Розстріляні таланти (Репресовані письменники Черкащини). 418 с.
12. Поліщук В. Т., Поліщук М. Література рідного краю : (Літературна Черкащина): підруч.: бібліографіч. дод. Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2013. 512 с.
13. Реабілітовані історією. Черкаська область : кн.1-11 / НАН України, Ін-т історії НАН України [та ін.]. Сміла ; Черкаси, 2002–2019.
14. Репресії в Україні (1917–1990рр.) : наук.-допоміж. бібліогр. покажч. / Нац. парламент. б-ка України; авт.-упоряд. : Є. К. Бабич, В. В. Патока. Київ : Смолоскип, 2007. 519 с.
15. Репресії 20–30–40-х і початку 50-х років на Україні : наук.-допом. бібліогр. покажч. / Акад. наук. України, Ін-т історії України, Держ. іст. б-ка України, Всеукр. спілка краєзнавців; Л. Ю. Ступак, М. А. Лук'яненко, І. В. Бондаренко. Київ, 1992. 182 с.
16. Репресії на Черкащині : рек. список літ. / Кому. закл. «Обл. універс. наук. б-ка ім. Тараса Шевченка» Черкас. облради. Черкаси, 2018. 12 с.
17. Розстріляне відродження : антологія 1917–1933 : Поезія – проза – драма – есей / упоряд. , передм., післямова Ю. Лавріненка. Київ : Смолоскип, 2002. 984 с.

Тетяна ВАЛАХ,
заступник директора
з наукової роботи КЗ
«Черкаський облас-
ний краєзнавчий
музей» ЧОР

ХУДОЖНИКИ-БОЙЧУКІСТИ З ЧЕРКАЩИНИ: ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТА ТВОРЧИЙ СПАДОК (І. ПАДАЛКА, О.КРАВЧЕНКО, К. ГВОЗДИК)

Анотація: в статті висвітлюються основні віхи життя та творчості трьох художників, уродженців Черкащини, представників мистецької школи «бойчукістів» та їх внесок в українське мистецтво.

Ключові слова: «розстріляне відродження», бойчукісти, монументалізм, українське мистецтво, репресії, національна ідентичність, культура, мистецький спадок.

Сьогодні Україна зіткнулась із безпрецедентним для ХХІ ст. запереченням права на власну національну культурну самобутність та історичну пам'ять. Путінська росія як гідна спадкоємиця імперського і тоталітарного надбання пред'являє претензії на українську націю – її культуру, ідентичність, історичне минуле й територію. Оголошений РФ перед повномасштабним вторгненням курс на «денацифікацію» України став продовженням політики русифікації та деукраїнізації які століттями проводила Російська імперія, а згодом і Радянський Союз.

Тому, у цей складний час боротьби з російською агресією, особливо важливо досліджувати свою історію та культуру, засвоюючи уроки історії вибудовувати міцний фундамент української національної ідентичності. Надзвичайно цікавим для дослідження в цьому напрямку є доба т. зв. «Розстріляного відродження» 1920–1930 тї рр. ХХ століття. Це була доба культурного розквіту та духовного піднесення, нових бачень та нових перспектив національної культури, що були перервані масштабними репресіями та стратами, засланнями та еміграцією цілого покоління найкращих представників української літератури та мистецтва, знищенням та забуттям їх творчого спадку.

Високу ціну за свій талант заплатили і митці самобутньої монументальної школи професора Михайла Бойчука. Серед учнів професора були і уродженці Черкащини Іван Падалка, Охрім Кравченко, Кирило Гвоздик, Оксана Павленко,

Віра Кутинська. «Коли закінчується зима – розпускаються квіти. Їх небагато, але ми всі знаємо, що буде весна і квітів буде тисячі. Ми маємо бути щасливими, що переживаємо початок весни мистецтва...» так писав М. Бойчук на початку творчого шляху своєї школи. Однак сподівання професора не виправдались...

М. Бойчук розробив власний «національний» стиль, що базувався на поєднанні візантійського мистецтва, відродженні українського іконопису та пошуку універсальної візуальної мови. В монументалізмі майстер і його учні бачили потужну силу, здатну перетворити навколишнє середовище на модель нового гармонійного життя. М. Бойчук заперечував живопис як окремий вид мистецтва, а натомість вимагав осмислювати його лише у поєднанні з архітектурою, скульптурою, декоративним мистецтвом тощо. Тому «бойчукісти» внесли нове розуміння в розвиток не тільки монументального мистецтва, а й живопису, графіки, впритул підійшли до створення дизайну. Вони спрямовували свої ідеї на поєднання високохудожньої творчості з виробництвом повсякденних речей – в кераміці, ткацтві, гобелені, комплексно оформленні інтер'єрів. (7.22)

Героями робіт «бойчукістів» переважно були прості селяни, Образи яких для пересічного глядача були близькими. Приваблювала також наївна манера виконання, гумор, використання народних орнаментів. Лаконічні композиції, з чітким ритмом і яскравими чистими фарбами, нагадували старовинні ікони.

Радянська влада не сприйняла національного коріння модерніського мистецтва «бойчукістів». Проти М. Бойчука та його учнів розгортається кампанія цькування. Так наприкінці 1933 року відбувається пленум ОРГБЮРО Союзу художників і скульпторів УРСР, на якому М. Бойчук і його школа зазнали нищівної критики. Масла в вогонь підливали і надзвичайно напружені відносини між АХЧУ (Асоціація художників Червоної України) на чолі з Ф. Кричевським та АРМУ (Асоціація революційного мистецтва України) якою керував М.Бойчук, їх складні особисті стосунки та їх змагання – боротьба в Київському художньому інституті. В 1934 р. Всеросійську Академію художеств очолив Ісаак Бродський, друг і покровитель Ф. Кричевського. Це стало поворотом і загальною установкою образотворчого мистецтва в Радянському Союзі на «реалізм», який пропагував своєю творчістю Ф. Кричевський. Позицію Ф. Кричевського підтримав Казимир Малевич професор Київського інституту мистецтв 1928–1930 років: «це помилкове явище у пролетарській державі. Ми не можемо заспокоїтися, доки бойчукісти по шкідницькому проводять під прикриттям марксизму старі форми».

Бойчук М., Гвоздик К., Падалка І., Седляр В., Павленко О. (зліва на право), 1934 р.

За бойчукістів заступився художник-графік В. Фаворський, їм протегували нарком освіти Антон Приходько (згодом репресований) і начальник управління мистецтв при українському Раднаркомі Андрій Хвиля. (14. 463)

1936 році розпочинаються арешти митців зі школи М. Бойчука їх звинувачують у спотворенні образу радянської людини та «буржуазному націоналізмі».

Першим 29 вересня 1936 р. був заарештований Іван Падалка, один з найталановитіших учнів М. Бойчука. «Мистець залізної праці й особливої впертості в поставлених завданнях; мистець ідеаліст, мистець аскет, фанатик свого ремесла, який своєю послідовністю і плодючістю осяг, здавалося б, неможливого, знайшовши те, що ми так гордо називаємо українською творчістю в сенсі форми, стилю» таку характеристику Падалці як творчій особистості дав мистецтвозавець Павло Ковжун. (16. 142)

Народився Іван Іванович Падалка 27 листопада 1894 р. в с. Жорнокльови, нині Золотоніського району, Черкаської області в багатодітній селянській родині середнього достатку. Початкову освіту Іван Падалка здобув в церковно – парафіяльній школі і нехайківській двокласній школи. Отримана від земства стипендія давала змогу навчатися далі і 1909 р. за протекцією місцевого поміщика, вступає до художньо-промислової керамічної школи імені М.В. Гоголя в Миргороді. Однак наприкінці 1912 р. Іван змушений був перервати навчання, оскільки був звільнений, як значилося у протоколі, за «Атеїзм». Працював у Полтаві в етнографічному музеї та виготовляв копії килимів для ткацької майстерні Ханенків на Київщині.

Тільки восени 1913р. І. Падалка отримує можливість повернутися до навчання в школі. «Під час роботи в школі, за свої успіхи в мистецькій роботі, я одержав дві «похвали совєта», а також був переведений з самого молодшого натюрморта до портретного класу що рахувався найвищою нагородою» – згадував художник про цей період свого життя.

Коли наприкінці 1917 р. Українською центральною радою було засновано Українську академію мистецтв до майстерні М.Л. Бойчука де він навчався до випуску в 1922 р. (9.45)

Під час навчання в академії Іван Падалка співпрацює з різними видавництвами як

Падалка І. ФОТОГРАФ НА СЕЛІ, 1920-ті рр.

ілюстратор, зокрема створює малюнки до оповідань для дитячого збірника «Барвінок» в 1919 р., віньєтку для обкладинки до повісті І. Франка «Великий шум» для черкаського

Падалка І. тарілка «Я ПРОЛЕТАРІЙ-МАМАЙ, СТЕРЕЖИСЬ МЕНЕ, БУРЖУЄ НЕ ЗАЙМАЙ», 1923 р.

видавництва «Сіяч». Ці роботи є прикладом звернення художника до таких джерел як народна гравюра, стародруки, вибійка. (4.541)

Під керівництвом професора Бойчука, 1919 року, разом з товаришами по майстерні молодий художник бере участь у масштабних колективних проектах по оздобленню Київського драматичного театру декоративними та тематичними панно до Всеукраїнського з'їзду волосних виконавчих комітетів (перша за своїм масштабом спроба здійснення засобами живопису монументальної пропаганди), розписах Луцьких казарм, проведених за ініціативою Народного комісара України у військово морських справах де митці створили клейовими фарбами 14 великоформатних тематичних картин, робота Падалки – «Їдуть на роботу». Ці розписи були надзвичайно близькими до народного живопису, викликали асоціації з відомими творами українського мистецтва. (3.34)

1920–1921 рр. художник стажується в Мигородському художньо-керамічному технікумі, викладає живопис. Водночас завідує майстернею художніх іграшок.

Одним з найбільш плідних періодів у творчості Падалки були 1921–1925рр. під час роботи у Межигирі де він викладає композицію, займається керамікою з агітаційною пропагандою. Окрім численних декоративних робіт, гравюр, художник разом з іншими «бойчукістами» – виконує оформлення павільйону України на Всеросійській сільськогосподарській виставці 1923 р. у Москві. (2.19)

На початку 1925р. талановитого художника призначають викладачем Харківського художнього технікуму, створеного на базі Харківського художнього училища. В тому ж таки 1925 році І. Падалка вступає до Асоціації революційного мистецтва УРСР. 1934 року він з сім'єю переїздить до Києва. Працює в Київському художньому інституті. До самого свого арешту 29 вересня 1936 р. Далі було слідство, тортури, арешти вчителя Михайла Бойчука та трьох товаришів Івана Липківського, Василя Седляра, Івана Орла-Орленка.

Справу «терористичної групи Бойчука» розглядали на закритому судовому засіданні в м. Києві 13 липня 1937 року було. П'ятьох художників було звинувачено в «українській контрреволюційній націонал-фашистській діяльності. Мета – відторгнення України від Радянського Союзу і створення української націонал-фашистської держави» та засуджено «до найвищої міри покарання – розстрілу з конфіскацією всього особистого належного майна». Вирок того ж самого дня виконали в підвалах колишнього Інституту шляхетних дівчат (нині Жовтневий палац) у Києві, а тіла жертв вивезли і поховали у Биківнянському лісі.

Через кілька днів після розстрілу митця його дружина Марія Пасько була заарештована за «шпигунство та недонесення на чоловіка». вислана на Колиму на 21 рік. 14-річного сина Євгена органи НКВС відправили в дитячий будинок до Куйбишева. Його подальша доля невідома. (6.375)

Геніальний графік і стиліст, художник Іван Падалка залишив значний слід в українському мистецтві, ставши із символів «Розстріляного відродження». Під час арешту були конфіско-

вані картини, знищений особистий архів І. Падалки. До наших днів дійшли окремі роботи з його творчого спадку.

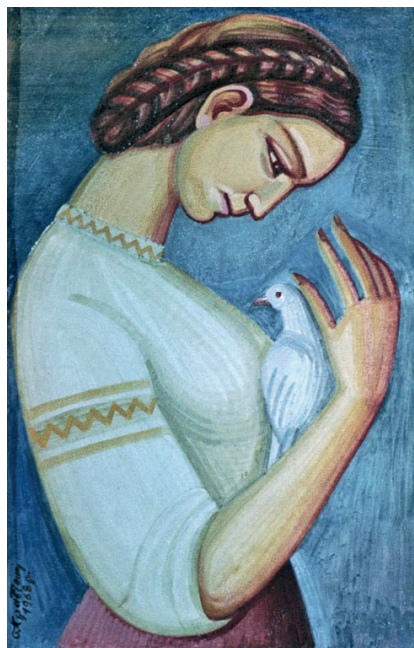
20 серпня 1957 року Військова колегія Верховного суду СРСР переглянула справу «бойчукістів» і зробила висновок, що засуджені до розстрілу 13 липня 1937 року були неправомірно. «... Обвинувальні вирокі у цих справах базуються на неперевірених у судах свідченнях. Встановлено, що звинувачені у цих справах засуджені безпідставно, оскільки матеріали покладені в основу обвинувальних вироків під час додаткової перевірки не підтвердились.» 1 лютого 1958 року справу закрили за відсутністю складу злочину. (17.1)

Одним з тих представників школи «бойчукістів» хто вижив та попри все продовжив працю на художній ниві був Охрім Севаст'янович Кравченко ще один вихідець з Черкащини. Народився він 10 лютого 1903 р. в с. Кищенці, (нині Уманського р-ну, Черкаської області) в селянській родині. Навчався в сільській церковно-приходській школі та вищому початковому училищі, працював у волосній управі писарчуком, багато читав та займався самоосвітою.

Коли в Україні була встановлена Радянська влада Охрім Кравченко влаштовується діловодом у відділ політосвіти у Білій

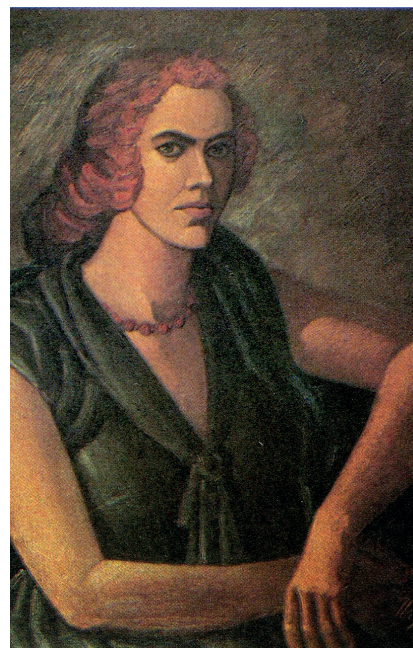
Охрім Кравченко, 1965 р.

Кравченко О. ДІВЧИНА З ГОЛУБОМ, 1968 р.

Кравченко О. ГОЛОД В УКРАЇНІ. СКОРБОТА, 1972 р.

Падалка І. ЖІНОЧИЙ ПОРТРЕТ. 1960-ті рр.

Кравченко О. ДО КОСОВА НА БАЗАР, 1960-ТІ РР.

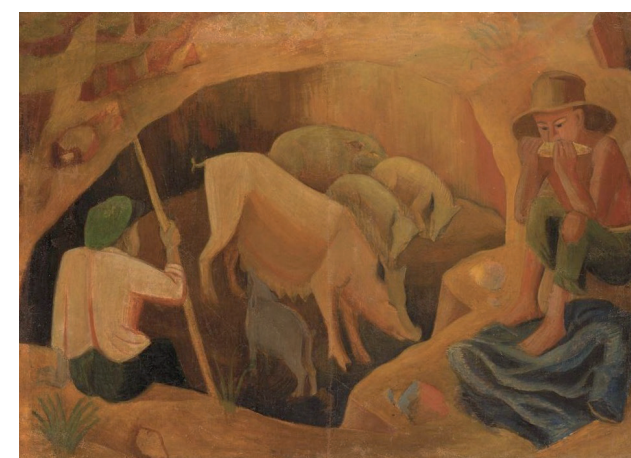
Церкві. Відвідує «робітничо-селянську художню студію, де навчається малюнку в Едгарда Гейне та театральну студію під керівництвом Леся Курбаса. 1921–1924 рр. навчається. Київського художньо-індустріального технікуму. Його викладачами були К. Єлева, М. Козик, С. Налепинської-Бойчук (гравюра).

Вже восени 1924р. молодий художник вступає на художній факультет Київського художнього інституту. На четвертому курсі проявивши інтерес і здібності до монументального малярства зарахований до класу професора М. Бойчука, де навчається разом з О. Бірюковим та К. Гвоздиком. З того часу збереглися його станкові роботи – «Хата мого дитинства»

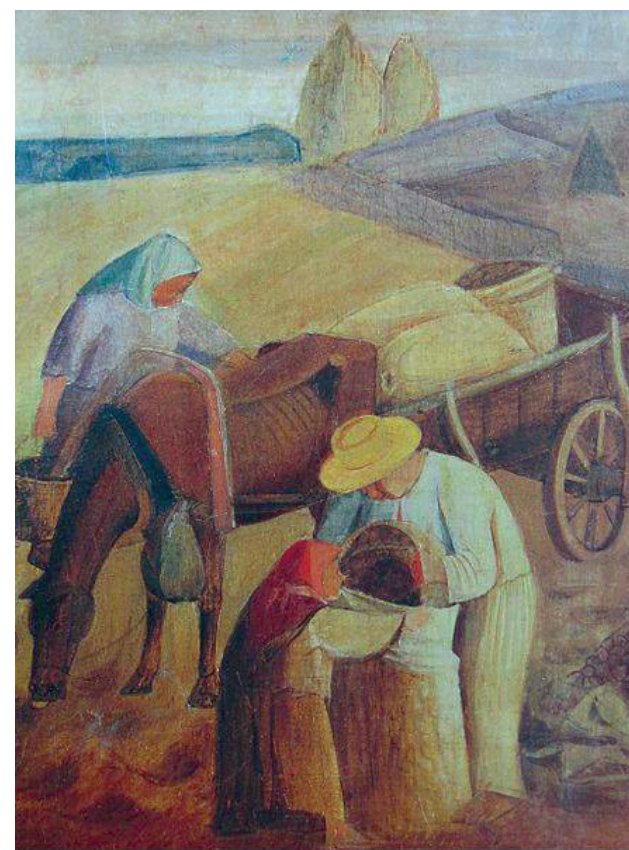
(1924), «Біля терниці» (1929), «Старий млин» (1930). (12.2)

У серпні 1930 року, вже після закінченні навчання, молодого художника несподівано заарештовують за доносом. Після слідства трійка ДПУ виносить вирок – 3 роки таборів «за систематичну антирадянську діяльність і спробу створення терористичної організації». Відправлений у м. Котлас. Тут в таборі, виконує різні малярні роботи, пише лозунги і транспаранти, малює портрети вождів, займається розписом клубу залізничників. У лютому 1935р. Охрім Кравченко переживає повторний арешт, виселку до Свердловська, Казані, Куйбишева (РФ).

Лише перед війною О. Кравченку було дозволено повернутися в Україну – до Кривого Рогу. Вимушено залишившись в окупації, він працює художником у часописі «Дзвін». Оформляє збірку поезій М. Пронченка «Кобза» та роман А. Кащенка «Під Корсунем». Але коли 1942 року гітлерівці розпочали арешти та розстріли членів ОУН, вирушає до Києва, де друзі влаштовують його на роботу в майстерні монументального розпису розпису церков при Київському художньому інституті. Вже 1946 р. художник перебирається до Львова де викладає в училищі прикладного мистецтва, згодом в Львівському державному інституті прикладного та декоративного мистецтва. У часи хрущовської «відлиги», Охрім Кравченко посів у художньому житті Львова власне місце. В своїй творчості майстер тяжів до національної тематики, «вічних» тем народного буття, монументальності. Його роботи вирізняються, лаконічними композиціями площинного характеру, стриманою кольоровою гамою. дотримувався, які перейняв у свого вчителя М. Бойчука.

Гвоздик К. ПАСТУХИ, 1927 р.

Гвоздик К. СЕЛЯНИ НА ПОЛІ, 1929 р.

Художник не мав почесних звань і нагород, а й членом Спільки художників став в 70-ті, пронісши на собі тавро «бойчукіста» та «формаліста» який він отримав ще в 1930-х рр. Його персональні виставки відбулися у Києві (1967р.), Львові (1968р., 1973р., 1985р., посмертна – 1988р), посмертні – у Тернополі, Івано-Франківську та Чернівцях (1986–1988рр.), Миколаєві (2002р.). (11.53)

Його творчий спадок це понад 170 малярських робіт, 140 рисунків, акварелей та пастелей, альбоми ескізів та зарисовок, переважна більшість яких створена у повоєнному Львові. Охрім Кравченко був поодиноким, хто після сталінських репресій лишився живим, але не відмовився від принципів творчої концепції школи «бойчукістів», національної художньої традиції пронісши їх крізь усе своє життя. Окремі роботи зберігаються в Національному музеї у Львові, Львівській галереї мистецтв, Тернопільській. картинній галереї, Івано-Франківському, Чернівецькому і Запорізькому художніх музеях, у Національному художньому музеї України.

Під репресії потрапив і ще один з учнів професора Бойчука Кирило Гвоздик, На відміну від Охріма Кравченка, після повернення

із заслання хоча й не полишив творчості, однак повністю відмовився від принципів бойчукізму.

Народився 22 липня 1895 року в селі Ребедайлівка нині Черкаського району, Черкаської області в селянській сім'ї. 1923 р. вступає на малярський факультет Інституту пластичних мистецтв (згодом Київський художній інститут). Проявивши значні здібності в монументальному живописі, був зарахований в майстерню до професора М. Бойчука.

1928 року під керівництвом М. Бойчука брав участь у розписі Селянського санаторію ім. ВУЦВК в Одесі на Хаджибейському лимані. Колективними творами майстерні «бойчукістів» стала центральна композиція «Свято врожаю» та сюжети «Товарообмін» і «Землеустрій». Власноруч Кирило Гвоздик виконав фрески «Оранка» та «Розгром поміщицької садиби». Цього ж року учні школи Бойчука представили низку робіт на Венеційському бієнале. Роботи К. Гвоздика виконані в техніці яєчної темпері – картини «Селяни у біді» (1927) та «Пастухи» (1928) були відзначені італійською пресою завдяки «поєднанню європейської традиції з народним примітивом», а самого художника назвали «українським Гогеном».

По закінченню Київського художнього інституту в 1929 році митець звертається до теми побутового жанру. Він створює низку картин на селянську тематику – «Радіо на селі», «Сніданок комунарів», «Мітинг», «Селяни на полі» (1929–1930 рр.), – в яких висвітлив зміни, що сталися в українському селі за радянської влади.

В 1934 року Кирило Гвоздик долучається до наймасштабнішої роботи «бойчукістів» – оформлення інтер'єрів новозбудованого Харківського Червонозаводського театру. Однак, непорозуміння з М. Бойчуком змусили Кирила Гвоздика покинути роботу над оздобленням театру.

Звинувачений за доносом «у систематичній антирадянській діяльності», в листопаді 1936 року був заарештований і засуджений до «10 років виправно-трудових робіт та 5 років поразки у правах». (11.80)

Звільнили його з Норильлагу 2 листопада 1946 р. Вдруге арештували 6 квітня 1949 р. у Києві. На допитах з'ясовували обставини попередніх обвинувачень, не висувачи нових. Йому інкримінували причетність до «контрреволюційної

націонал-фашистської терористичної організації» та відповідні «злочинні зв'язки». У листопаді 1949 року художника засудили до розстрілу, який було замінено довічним ув'язненням. За даними Базисних даних Красноярского товариства «Меморіал» Кирила Гвоздика заарештовано 9 грудня 1951 р., звинувачено по статті 58, п. 1б і засуджено військовим трибуналом (Южно-Уральського ВО) до 25 років виправно-трудових робіт у таборів. Тільки 17 березня 1956 р. після смерті Сталіна К. Гвоздика реабілітували.

Після повернення до Києва художник продовжив творчу працю, однак повністю відійшов від принципів і теоретичних настанов М. Бойчук. В цей час створює низку пейзажів – «Вид на Дніпро», «Київський пейзаж» та інші. Як і так ніде і не виставляв, побоюючись репресій, До того ж припиняє спілкування з колишніми друзями.

Зі слів мистецтвознавця Б. Лобановського: «...до самої смерті, закрившись в майстерні, (К. Гвоздик) нескінченно переписував нові невідомі шедеври», які не були збережені після смерті художника. Помер Кирило Гвоздик 20 липня 1981 року в Києві, похований на Байковому кладовищі. (18)

Величезний спадок бойчукістів знищувався сдідом за своїми авторами. Монументальні фрески зникли під шаром штукатурки та фарби Так, 8 вересня 1937 року комісія у складі інструктора культосвітнього відділу ЦК КП(б)У тов. Попелюха, директора Музею російського мистецтва тов. Раєвського, художників Кодієва і Пашенка в присутності наукових робітників Державного Українського Музею тт. Адольфа, Резнікова переглянула твори ворогів народу Падалки, Седляра, Гвоздика, Липківського, Нелепінської-Бойчук та Діндо, які подані на розгляд комісії з спец. фонду Державного Українського Музею, встановлює: «зазначені твори з'являються за своїм контрреволюційним бойчуківським формалістичним методом шкідливими, спотворюють нашу соціалістичну дійсність, дають фальшиві образи Радянських людей, ніякої художньої та мистецької цінності не являють...» (5)

Окремі ескізи або камерні роботи все ж вцілили завдяки музейникам, які зігнорували директиви про знищення ідеологічно ворожих творів; учням Михайла Бойчука, які вцілили і перетворюючись на «соцреалістів», зберігали свої ранні роботи; колекціонерів, які

розуміли цінність забороненого мистецтва. Перший прецедент публічного експонування творів бойчукістів після їх політичної реабілітації відбувся лише у 1967 році і був досить дивним – до експозиції Державного музею українського образотворчого мистецтва було включено один (!) твір Івана Падалки. Перша виставка під назвою «Бойчук і бойчукісти, бойчукізм» відбулась у Львівській картинній галереї та Державному музеї українського образотворчого мистецтва. Її кураторка Олена Ріпка здійснила своєрідну музейну реабілітацію бойчукізму. Упродовж наступних років в окремих музеях відбуваються персональні виставки окремих представників школи Михайла Бойчука. 2018 року у Мистецькому Арсеналі було відкрито велику виставку «Бойчукізм. Проект великого стилю» де автори спробували розглянути бойчукізм як ціліс-

ний мистецький напрямок в контексті того-часних світових мистецьких течій, дослідити його еволюцію впродовж майже тридцяти років. З цих вцілених фрагментів спробували зібрати пазл, який би дав всебічну уяву про український монументалізм як мистецький напрямок, який відображав сутність своєї епохи. (13)

Таким чином, комуністичний терор 1930-х років, що прийшов на зміну українському відродженню перервав і на десятиліття назад відкинув розвиток української культури і мистецтва зокрема. Значна частина української культурної еліти, молодих мистецьких талантів загинула в сталінських тюрмах і концтаборах. З відновленням Незалежності українське мистецтво збагатилося за рахунок повернення з забуття їх імен та творчого доробку художників, зокрема і наших земляків.

1. Білокінь С. На свято до Івана Падалки // Жовтень. - 1987. - №7. - С.113
2. Войналович, В.А. З когорти «бойчуків»: (І.І.Падалка) //Репресоване краєзнавство: (20 – 30 роки). – К., 1991. – С. 198 – 201.
3. Гнілоскуренько М. Виставка до 75-річчя від дня розстрілу видатного українського митця Івана Падалки //Образотворче мистецтво. – 2013 - №1. – с.34.
4. Городинець, І. В. сузір'я Бойчука: (художник Іван Падалка) //Черкаський край – земля Богдана і Тараса. – К., 2002. – С. 540 – 543.
5. Діденко В. «Бойчукізм. Проект великого стилю: розмова з медіаторками». [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://artukraine.com.ua/a/boychukizm-proekt-velikogo-stilyu-rozmova-z-mediatorkami/>
6. Дорошенко, О. Професор живопису Іван Падалка //Реабілітовані історією. Черкас. обл. – Черкаси, 2002. – Кн.2. – С. 371 – 375.
7. Земляна Т. Михайло Бойчук та його школа: історичний аспект (за матеріалами архіву Російської академії мистецтв) / Тамара Земляна // Скрижалі. Декоративне мистецтво і дизайн. Науково-мистецькі студії. – 2009. – 9 Вип. 1. – С. 18-24.
8. Ковтун П. Національна українська мистецька спадщина. Іван Падалка // Образотворче мистецтво.- 1997.- № 1.- С.50. [ст.]
9. Кот. С.І. З когорти бойчуків (І.І. Падалка). /Репресоване краєзнавство(20-30-ті рр.) Київ,1991р.
10. Кравченко Я.О. Школа Михайла Бойчука. Тридцять сім імен / Ярослав Кравченко. – К.: Майстерня книги, Оранта, 2010. – 400 с.
11. Кравченко Я. О. Текст і образ: Актуальні проблеми історії мистецтва. 2017 р. Вип.1 (39-54). [Електронний ресурс] - Режим доступу/ <https://txim.history.knu.ua/article/download/24/29/37>
12. Кравченко Я. О. Натхненник шістдесятників. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://day.kyiv.ua/article/naprykintsi-dnya/natkhnennyk-shistdesyatnykiv>
13. Мельник О. «Бойчукізм. Проект «Великого стилю». [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://artarsenal.in.ua/vystavka/boychukizm-proekt-velikogo-stilyu/>
14. Рубан В. В. Забуті імена. Київ: Наукова думка, 1990р.
15. Рудяченко О. М. Бойчук. Монументально розстріляні.[Електронний ресурс]. – Режим доступу.<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2498365-mihajlo-bojchuk-monumentalno-rozstrila>
16. Соколюк, Л. Бойчукіст Іван Падалка / Людмила Соколюк // Реабілітовані історією. Харківська область. – Київ; Харків, 2014. – Кн. 2. – С.140-147.[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ru.calameo.com/read/0047616412e1c9b6ce1c0>
17. Штогрін Ірина. Справа «бойчуків»: як в СРСР розстріляли українських художників (документи). [Електронний ресурс] – Режим доступу <https://www.radiosvoboda.org/a/rozstril-khudozhnykiv-boichukistiv-v-srsr/31178484.html>
18. Гвоздик Кирило Васильович.[Електронний ресурс] – Режим доступу https://uk.wikipedia.org/wiki/Гвоздик_Кирило_Васильович

Григорій ГОЛИШ,
кандидат
історичних наук,
доцент, директор
наукової бібліотеки
ім. М. Максимовича
Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького, почесний
краєзнавець України

ХУДОЖНИК ІЛЛЯ ШУЛЬГА: ПОВЕРНЕННЯ ІЗ ЗАБУТТЯ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО, ПОЧЕСНИЙ КРАЄЗНАВЕЦЬ УКРАЇНИ

Анотація. У повідомленні на основі документальних та наративних джерел досліджено життєвий шлях та мистецьку творчість художника, уродженця Шевченкового краю, одного із яскравих представників «розстріляного Відродження» 1930-х років І. Ю. Шульги. Підкреслено культурологічну важливість та актуальність повернення імені великого українця із забуття.

Ключові слова: художник, мистець, картина, полотно, виставка, творчий доробок, музей.

До яскравих мистецьких небожителів, які гідно репрезентують Шевченків край, належить Ілля Максимович Шульга. Автор понад тисячі малярських робіт, наш земляк став одним із відомих представників «розстріляного Відродження» 1930-х років. На жаль, цей мистець дещо призабутий і тому малознаний серед нинішніх українців. Між тим саме сьогодні, коли вирішується доля України в жорстокому двобої із рашистською московією звернення до проблем аналізу життєдіяльності видатних постатей нашої нації набирає виразної актуальності й має значний ґносеологічний потенціал.

Окремі сторони життєпису Іллі Шульги знайшли своє висвітлення в розвідках автора цього повідомлення [1] та блогера О. Горобця [2], а також у кількох рядках шевченківської енциклопедії [3].

Є в золотоніському краї село Кропивна, 410 літ тому – полковий центр і резиденція полковника Ф. Дзеджелія – сподвижника Б. Хмельницького [4, с. 344–345]. У цьому поселенні 20 липня 1878 р. й народився Ілля Шульга, який із молоком матері увібрав у своє єство трепетно-шанобливе ставлення до козацької минувшини. На одинадцятому році життя в хлопчини яскраво виявився малярський хист: спочатку він дивувався усім здатністю копіювати картини, а згодом і самостійно відтворював витончені дива тамтешньої природи.

Друзі батька, розуміючи, що це може бути Божим даром, допомогли прилаштувати хлопчину до художньої майстерні в Києві. Ілля вико-

нував там різноманітну чорнову роботу: розтиравав фарбу, розносив виготовлені замовлення. А перегодом найнявся на роботу підмайстром до австрійського мистця Де-Ольма.

У житті більшості духовних геніїв є певний знаковий рубіж, який кардинально впливає на їхню творчу долю. Таким для І. Шульги став початок навчання в знаменитій «малювальній» школі легендарного українського живописця Миколи Мурашка. Тут молодий художник студював два роки, і в 1899 р. попрямував до Москви, де став учнем мистецької школи живопису, під впливом своїх великих учителів молодий мистець остаточно утвердився на позиціях реалістичного методу малярства.

Настав рік 1903. Живописну школу І. Шульга закінчив з відзнакою й двома срібними медалями. Здавалося, вже можна було б нарешті переходити на самостійні мистецькі хліби. Та Ілля вирішив, що ще зарано ставити крапку на власному освітньому вдосконаленні. Завершити навчання він вирішив у столичному Санкт-Петербурзі, де його чекали майстер-класи від великого Метра живопису Іллі Рєпіна в найпрестижнішому на той час мистецькому закладі – Петербурзькій академії мистецтв. За блискуче виконану дипломну роботу «Козаки пішли» – І. Шульга в 1909 р. отримав звання «вільного мистця». Підбадьорюючи молодого майстра, І. Рєпін сказав таке: «Не забувай, що в художньому мистецтві є тільки два Іллі – це я і ти».

По тому настав подільсько-золотоніський період життєтворчості мистця. У 1910 р. уже

як дипломований художник, Ілля Максимович разом із дружиною та донькою кидає свій життєво-творчий якір у Вінниці. Тут він уперше серйозно почав захоплюватися світловими зображальними ефектами в мистецтві написання картин. Створені ним пейзажі й сюжетні картини «Зелене свято», «Рідна хата», «Водяний млин», «Малі хутори» та інші сповнені синівської любові до неповторних щедрот рідної землі. Власне, саме в подільський період утверджується пріоритетна у творчості нашого земляка тематика, пов'язана з козащиною та героїчним минулим українства. Відзначаються реалістичністю його полотна «В'їзд Хмельницького до Києва», «Переїзд полковника Джеджелія через село Кропивну», «Козача розвідка», «Мазепа» та ін.

У буремному 1919, коли Вінниця опинилася в епіцентрі боїв, Ілля Максимович з родиною оселяється майже на десятиріччя в більш-менш спокійній Золотоноші. Тут він до тонкощів відпрацьовує творення портретів та пейзажів. Серед золотоніського циклу творчості художника виділяються картини «Шевченко на етюдах», «Мати», «Діти на перелазі» та ін.

У 1928 р. художник здійснює свою мрію й перебирається до тоді ще не столичного Києва. Образотворення він поєднує з педагогічною роботою: від 1934 р. викладає в Київському художньому інституті, де здобуває вчене звання професора. У цей, як виявилось, останній період життя, нашому іменитому землякові творилося, як ніколи, плідно. На виставці 1934 р. у Києві глядачі були в захопленні від портретних робіт мистця «П. К. Саксаганський», «М. К. Зеров», «Автопортрет». Високу оцінку отримали також картини «Діти», «На капусті», пейзажі «Весна», «Бузок», «Літо» та ін. Мистецтвознавці підкреслювали унікальність реалістичних полотен художника, де «грає» кожна деталь, кожен штрих і світлотінь, несучи глибоке смислове навантаження.

У 1937 р. художник знову займає чільне місце на столичній виставці робіт. Йому співають дифірамби, а щонайбільше його розхвалюють за картину «Перший трактор на селі» (з огляду на «ідеологічно витриманий сюжет»). Утім, уже тоді над художником почали нависати зловісні хмари владної неприяності. Ще б пак, він насмілювався писати полотна винятково на теми українства, і, що особливо «небезпечно», на козацькі

теми, та ще й у викладанні послуговувався не «великим-могучим», а лише солов'їною, материнською мовою [1, 157–159].

Відтак, владці вирішили влаштувати художникові єзуїтський тест на його лояльність до режиму. Вони поставили вимогу, аби він створив портрети партійних вождів Г. Петровського та С. Косіора. Та І. Шульга твердо заявив, що в нього «немає натхнення писати партійних бонз, бо це суперечить його духу вільного митця». Терпець влади увірвався занадто швидко. Темної березневої ночі 1938-го до будинку Шульги під'їхав «чорний воронок» і за мить Іллю Максимовича вивели з квартири у кайданках. Органи НКВС У традиціях тих лихозвісних часів художник був звинувачений в українському буржуазному націоналізмі, мазепівстві, шпигунстві й засуджений на сім літ таборів. Утім, кати знали, що шансів повернутися додому у хворого І. Шульги практично не було. На початку 1939 р. дружина Іллі Максимовича отримала повідомлення, що її чоловік помер у пересильній тюрмі Петропавловська 19 грудня (на день св. Миколая) 1938 р. (у віці 60 літ) [2].

Знавіснілі у своїй люті до непокірного живописця можновладці намагалися стерти з духовної пам'яті і його творчий доробок: кілька сот чудових малярських робіт Іллі Максимовича було знищено чи розпорошено. Може, цей вандалський задум сталінських посіпак і вдався би повністю, аби не здійснила подвиг збереження частини доробку художника його дружина Лідія. Вона емігрувала з донькою до США (містечко Боулдер у штаті Колорадо) й зуміла вивезти туди понад сімдесят картин. Українська діаспора США зберегла для світу ці геніальні твори: там, за океаном, є навіть невелика картинна галерея кропивнянина [1, 160].

П'ять картин І. Шульги зберігаються в Золотоніському краєзнавчому музеї (портрет Шевченка, Козацька церква у Кропивні, портрети Селянина, Якилини Мірошніченко і її чоловіка). одна – в Черкаському художньому («Жіночий портрет») й ще одна в музейній кімнаті Кропивни.

Щодо вшанування пам'яті відомого мистця, то тільки нещодавно з'явилися вулиці І. Шульги в Золотоноші та його рідній Кропивні. Уже давно на часі й створення меморіальної дошки художнику. Словом, нині суцці українці ще у

великому боргу в царині увічнення цього подвижника духу.

Таким чином, викладений фактичний матеріал переконує в тому, що Ілля Шульга зробив вагомий внесок у розвиток національного об-

разотворення як оригінальний майстер пензля й послідовний поборник української ідеї. Окреслена персоналістична проблема потребує подальшої розробки на основі її диверсифікації із залученням нових джерел.

ДЖЕРЕЛА
ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Голиш Г. М. Кропивнянин Ілля Шульга: повернення із небуття. Пером публіциста : вибрані нариси, статті, інтерв'ю. Черкаси, 2019. С. 157 – 160.
2. Горобець О. Учня Іллі Репіна закатували, бо відрікся малювати «вождів України». URL: <https://blog.liga.net?user=ogorobts>article. Дата зверн. 5. 11. 2024.
3. Шульга Ілля Максимович. Шевченківська енциклопедія : в 6 т. Гол. ред. М. Г. Жулинський. Київ, 2015. С. 999–1000.
4. Голиш Г. М., Лисиця Л. Г. Подорож Златокраємнарис історії Золотоніщини та її поселень від давнини до сьогодення : 2-ге вид. Черкаси : Вертикаль, 2018. 580 с.

Тетяна
ГРИГОРЕНКО,
старший науковий
співробітник,
КЗ «Черкаський об-
ласний краєзнавчий
музей» ЧОР

РЕПРЕСІЇ СЕРЕД ОСВІТЯН ЧЕРКАЩИНИ ПО МАТЕРІАЛАХ АРХІВУ СБУ В ЧЕРКАСЬКІЙ ОБЛАСТІ

*Українська інтелігенція була в числі основних сил, що з початку пере-
шкоджали приходу більшовиків до влади в Україні, а потім заважали її
утвердженню. Саме тому влада все робила для приборкання або знищення
її як противника, тож репресії торкнулися й освітян у тому числі й на Чер-
кащині.*

*Ключові слова: репресії, освітяни, Черкащина, 1937-1938 рр., «великий
терор».*

Більшовицький тоталітарний режим, оста-
точно утвердився в СРСР у 1930-тих рр., тоді
були знищені останні залишки опозиції та будь-
які сліди дискусій, був повністю встановлений
контроль державної партії над суспільством і
людиною. Складовою частиною сталінського
режиму був масовий терор і репресії.

Майже одночасно почалися політичні пере-
слідування, а пізніше і фізичне знищення кра-
щих представників української інтелігенції.
Керівництвом до дії стала теза Сталіна про не-
минучість загострення класової боротьби під
час будівництва соціалізму та наявність в республіках так званого «націоналістичного ухилу». В зв'язку з цим класова пильність поступово по-
чала перетворюватися у суцільну підозрілість, нагнітання масового психозу, що проявлявся у постійних пошуках шпигунів, агентів ворожих держав, шкідників та ворогів народу.

Не минула хвиля сталінських репресій і ви-
кладацький та учительський склад навчальних
закладів України. З 29 директорів педагогічних
інститутів 18 було звільнено й репресовано, як
«дворушників, націоналістів та петлюрівців». З
такими ж ярликами позбавили роботи (а деко-
го й волі) 210 викладачів та 24 тисячі вчителів.

Так званий «великий терор» припадає на
1937–1938 рр. Він охопив увесь СРСР, всі нації,
соціальні групи і верстви населення. Під репре-
сії підпадали не тільки керівники, а й рядові
робітники, селяни, лікарі та вчителі. Вони були
звинувачені в приналежності до неіснуючих
антирадянських націоналістичних та шпигун-

ських організацій, різних диверсіях, шкідництві
в сільському господарстві чи виробництві.

За підрахунками авторів книги «Освітня
Черкащини жертви радянського тоталітарного
режиму» у 20 районах сучасної Черкаської об-
ласті за різними звинуваченнями було репресо-
вано більше 680 працівників освіти. Переваж-
но це були вчителі та викладачі технікумів та
училищ. 313 працівників освіти було засуджено
до розстрілу, 121 вчитель отримав вирок про
позбавлення волі терміном 10 років, 39 – вісім
років, 50 – п'ять років. Вісім педагогів було засу-
джено на 25 років ув'язнення, семеро – на 20 ро-
ків, десятеро – на 15 років.

Кількість репресованих працівників освіти
за часи сталінських репресій встановити над-
звичайно складно, через те що й досі триває
пошук та виявлення матеріалів у раніше закритих
архівах Служби безпеки України.

Віднайти та повернути добре ім'я кожного
репресованого вчителя чи викладача, які по-
страждали від радянського тоталітарного ре-
жиму – справа не проста, але благородна для
кожного дослідника. Тому проводиться постій-
ний пошук, опрацьовуються все нові й нові кри-
мінальні справи з поміткою «секретно», що сто-
сувалися репресованих працівників освіти.

Ворожі дії в педагогічному інституті.

У фондах Черкаського обласного краєз-
навчого музею зберігаються фотокопії газет
за 1937 р., передані бібліотекою АН УРСР, які
переносять нас у роки «великого терору». У
газеті «Прапор комуни» від 30 вересня 1937 р.

надрукована стаття «Ворожі дії в педагогіч-
ному інституті». У статті розповідається про
шкідницькі дії «ворогів народу» серед викла-
дачів і студентів Черкаського педінституту,
зокрема в ній зазначалося: «Комуністична
партія і радянський уряд, наш великий вождь
народів товариш Сталін весь час приділяють
виключну увагу справі народної освіти. Право
на освіту записане золотими літерами у вели-
кій Сталінській Конституції. Найщасливіша в
світі радянська молодь має всі найкращі умо-
ви для опанування наук, збагачення знань». Але
нормальному навчальному процесу зава-
жають класово-ворожі елементи, що «засіли» у
педінституті. Як факт шкідництва наводяться
наслідки роботи колишнього директора – «по-
сібника ворогів народу Свердлярівського та
його зграї», які не були ліквідовані новим ке-
рівництвом інституту. Особливо відчувалися
дії шкідників у такій важливій галузі як гра-
мотність студентів. Справа в тому, що в червні
1937 року був проведений залік з української
та російської мов, на яких студенти отримали
багато одиниць. Щоб ліквідувати одиниці, ди-
рекція провела на початку нового навчального
року диктанти. Результати диктанту з росій-
ської мови були такі: із 266 студентів факуль-
тетів III курсу, диктант написали на задовіль-
но лише 32 студенти, тобто 12 відсотків. Отже,
234 студенти III курсу одержали незадовільні
оцінки з російської мови. Автор статті побачив
у цих подіях наступне: «Вороги народу – бур-
жуазні націоналісти зробили все, щоб нашко-
дити, не дати студентам змоги опанувати ро-
сійську мову».

Крім того, автор підкреслював, що керівниц-
тво педінститутом, а саме декани Кременний та
Орлов, директор Засульський та завідуючий уч-
бовою частиною Кряж замість ліквідації шкід-
ництва конкретними діями (маючи на увазі ре-
пресії), застосовують диктанти, сам директор
Засульський зволікає з потрібними заходами
для ліквідації наслідків шкідництва: «Тільки
цілковитою втратою революційної пильності і
потуранням класовим ворогам треба вважати
таке ставлення керівних органів інституту». Також, як факт ворожої недбалості в підготовці
кадрів у інституті подається, так зване, «відсію-
вання» студентів природничого та фізико-мате-
матичного факультету. Так, у 1935 році на при-

родничий факультет інституту вступило 167
студентів. За три роки навчання на третьому
курсі цього факультету залишилося тільки 72
студенти. Решта – 95 осіб відсіялись. Як підсу-
мовує автор статті – «... все це вимагає пильної
уваги і рішучих заходів. Рішуче треба взятись
за ліквідацію наслідків шкідництва, за викор-
чування ворогів народу троцькістсько-бухарін-
ських бандитів, буржуазних націоналістів, які
затаїлися в інституті і провадять свою ганебну,
підривну роботу».

Ще одна газета - «Колгоспна правда» №184
у одній з статей, під загальним заголовком –
«Очистимо лави Ленінського комсомолу від
ворожих троцькістсько-бухарінських націона-
лістичних недобитків» розповідає, про так
звану, підривну роботу у навчальних закладах
Черкащини: «...яскраві приклади ворожої робо-
ти наводили у своїх виступах т. т. Котков, Бож-
ко. Комсомольці Удовенко, Польовий, Нудман,
Кліменко та інші говорили про незадовільну
комсомольську роботу у навчальних закладах.
В учительському і сільськогосподарському ін-
ститутах (в Умані), медичній школі орудували
банди буржуазних націоналістів. Їх коріння ще
не викорчовано. Серед студентів помічається
хуліганство, пияцтво в гуртожитках, є випадки
коли співають контрреволюційних пісень. В
медшколі ще до недавнього висів портрет прокля-
того зрадника батьківщини Гамарника».

Тривають наукові дослідження криміналь-
них справ репресованих освітян, що знаходять-
ся у архівах Служби Безпеки України, – ось де-
кілька нових.

Гудзенко Данило Феодосійович.

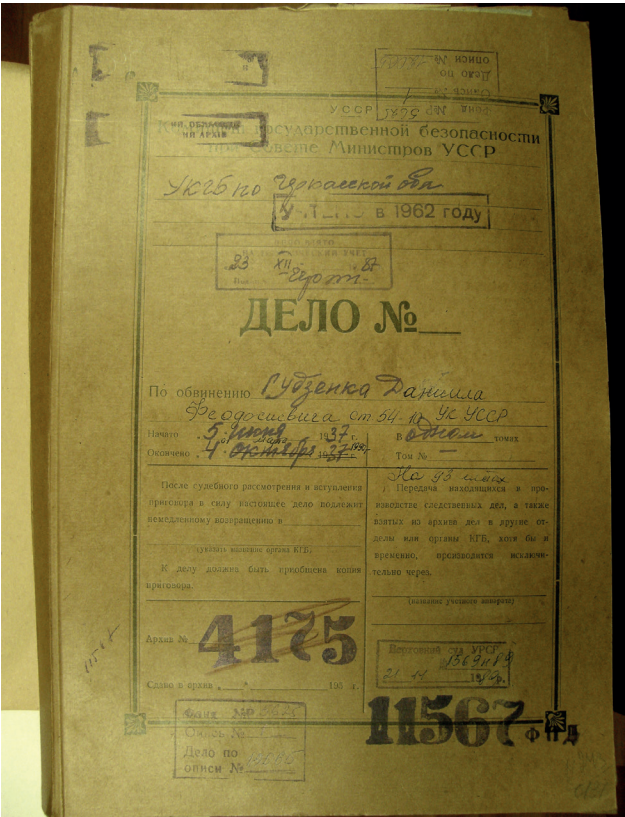
Уродженець і житель м. Корсуня Київської
(нині Черкаської області), українець, освіта се-
редня, вчитель, виключений з членів ВЛКСМ за
контрреволюційну троцькістську діяльність,
колишній завпед школи №5 м. Корсуня.

Данило Гудзенко народився у 1911р. у Кор-
суні у робітничій сім'ї. Дитинство його пройшло
у рідному Корсуні. Тут він отримав середню
освіту. Змалечку Данило любив малювати і мрі-
яв стати справжнім художником.

У віці 18 років Данило серйозно захворів,
тому був змушений припинити навчання у Кор-
сунському педтехнікумі і став займатися підго-
товкою учнів для вступу до 5 класу досвідної
школи при педагогічному технікумі. В цей час

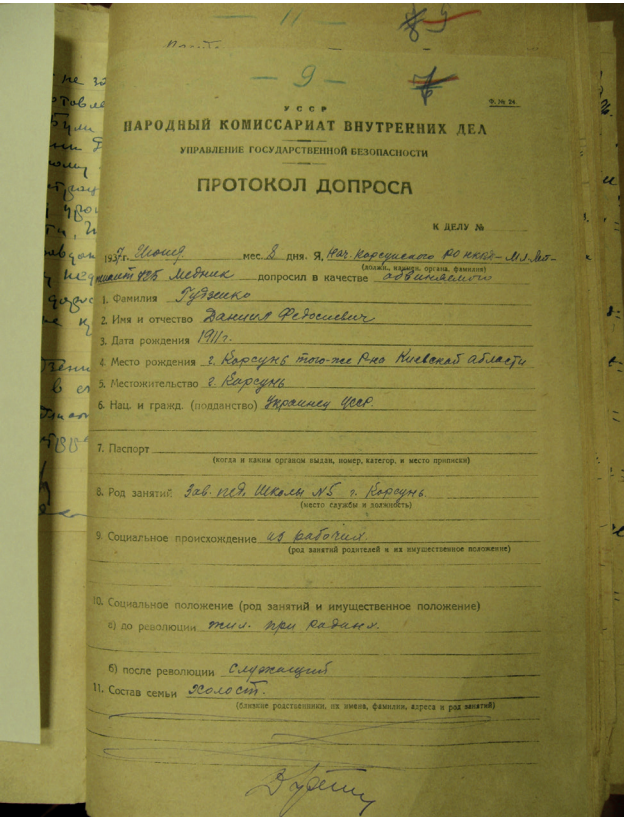
Данило Феодосійович здружився з тодішнім директором дослідної школи Михайленком Іваном Михайловичем. Часто до Івана Михайловича приходили друзі, серед яких був і Данило Гудзенко. Тоді директор школи одягав український національний костюм, брав в руки кобзу і всі разом співали українських пісень. Одного разу вдома у Михайленка трапилася така подія. Коли всі разом заспівали пісню на слова Тараса Шевченка «Думи мої, думи мої», якраз в тому куплеті, де звучали слова: «В Україну ідіть діти, в нашу Україну!», директор школи сумно додав: «На Соловки!»

На запитання Гудзенка, до чого тут Соловки, Іван Михайлович з сумом відповів: «Бо наша Україна на Соловках!». Присутні зразу посмутніли – яка гірка правда була у словах директора. Знаючи, що Данило гарно малює, під час однієї з зустрічей у будинку директора Михайленка, той запропонував хлопцю намалювати картину і розповів, що на ній повинно бути зображено: Червона Москва у вигляді жінки з короною і зіркою. В руках вона тримає меч. Однією ногою ця жінка стоїть на грудях іншої жінки, закованої у ланцюги. Жінка в ланцюгах зовсім виснажена і символізує собою Україну». Данило Гудзенко відразу погодився і почав малювати картину, але згодом, ніби відчуваючи лихе, змушений був її знищити.

Під час навчання у педтехнікумі у 1931 р. Гудзенко познайомився з викладачем літератури Жорновим Іваном Петровичем, який справив на нього дуже яскраве враження, як людина, яка любила Україну й своїми лекціями прищеплював студентам патріотичні почуття. Саме під впливом директора школи Михайленка та викладача педтехнікуму формувалися патріотичні почуття Данила Гудзенка.

Ще навчаючись у технікумі Гудзенко здружився з кількома студентами III курсу: Іваном Панасенком – головою профкому технікуму; Михайлом Дучинським – старостою III курсу, Марком Фесенком (пізніше, у 1935 р. він буде засуджений за антисемітизм) та Іваном Завертанним. У технікумі хлопці були нерозлийвода, тому за вірну дружбу та наполегливість товаришів прозвали «п'ятіркою». Цю «п'ятірку» завжди бачили разом: четверо ж бо жили разом у гуртожитку і тільки Гудзенко у себе вдома, але з радістю проводив час у компанії товаришів. Разом хлопці, як вони про себе говорили, вели боротьбу за відміну вечірніх лекцій для студентів. Хлопці користувалися неабияким авторитетом серед студентів технікуму, тому їх підтримало студентство і скоро вечірні лекції були зняті за рахунок збільшення кількості денних.

Часто, збираючись разом, друзі обговорювали політичну ситуацію в країні, у тому числі, так звані, «...труднощі, викликані результатами виконання завдань першої п'ятирічки», але основною причиною цих труднощів хлопці вбачали у неправильній політиці партії і радянського керівництва. Після однієї з таких розмов Марко Фесенко взяв свого черевика, який був дуже порваний і написав на ньому: «Цей черевик прямує до соціалізму!», тоді Іван Панасенко поряд дописав: «Цей черевик виконує п'ятирічку за чотири роки!» У технікумі хтось, проявивши революційну пильність, доніс на «п'ятірку» до НКВС, про те що вона має націоналістичний характер, але на щастя все минулося.

Після закінчення педтехнікуму влітку 1931 р. четверо товаришів (крім Дучинського) були направлені вчителювати на Волинь. Гудзенко, Панасенко та Фесенко потрапили до одного району, але в різні села. Пропрацювавши на Волині всього 20 днів, Данило Гудзенко був відряджений на навчання до Київського художнього інституту. З тих пір «п'ятірка» більше не зустрічалась. Але мрія хлопця стати художником так і не здійснилася, через те, що матеріальне становище його було надзвичайно складним. Тому Данило Гудзенко, провчившись два тижні у Києві, знову повертається до Корсуня, де влаштовується на роботу вчителем.

В період з 1 січня 1936 р. по 6 червня 1937 р. він працює у трирічній школі №5 завідуючим педагогічною частиною. Восени 1936 р. школа закупила книгу «Академія Наук В.І.Леніну» з статтею М. Бухаріна «Віка і люди», прочитавши цю статтю Данило був вражений прочитаним і в розмові з вчителями школи висловив захоплення майстерністю слова Бухаріна, яким була написана ця стаття. Він докладно переказав вчителям зміст статті, зачитуючи улюблені цитати. Пізніше, під час процесу над Бухаріним, він, на всяк випадок, вирве з книги статтю і знищить її.

Одного разу вже під час процесу над паралельним центром, кілька вчителів школи поцікавилися у Гудзенка, хто такий Радек і ким він був раніше, до суду, на що Данило відповів: «Він старий член партії й на I-му Конгресі Комінтерну виступав з доповіддю про політику Комінтерну в сучасних умовах, але потім примкнув до Троцького, за що був виключений з комуністичної партії. Пізніше його знову допустили до

роботи у газеті «Известия» в якості журналіста. А тепер звинувачують у відкритій контрреволюції». Слухаючи інформацію про процес антирадянського троцькістського центру, Данило Гудзенко не розумів, чому давнього і відданого члена партії звинувачують у шпигунстві, терорі та диверсіях, а по тому, як поведився Радек на судовому процесі, щиро викриваючи себе перед судом, все ж надіявся, що того не розстріляють. А коли вирок був виконаний, Данило щиро жалів засуджених. Саме таке ставлення до колишніх лідерів партії, а нині ворогів народу і стало визначальним у подальшій долі молодого вчителя. Та остаточно його долю вирішив звичайний політичний анекдот, який Данило Гудзенко переповів своїм колегам по школі. За нього йому інкримінували справу за статтею 54-10 КК УРСР – антирадянська агітація.

У кримінальній справі вчителя Данила Гудзенка, як свідчення його злочину, фігурують три анекдоти, розказані ним перед декількома вчителями його школи. Один анекдот називався «5 театрів»: в один день у п'яти театрах м. Москва йшли наступні спектаклі: ім. Леніна – «Лихо з розуму», ім. Сталіна – «Не сідай не в свої сани», ім. Крупської – «Весела вдова», ім. ДПУ – «Шукачі перлів», ім.Робітників і селян – «Без вини винувати».

Другий анекдот: Спитали: хто такий кулак (куркуль), середняк і пролетаріат: кулак, той хто після роботи на кулаку спить, середняк, той хто, сам посередині, а по обидві сторони має по торбі, а пролетарій, той, хто на машині швидко пролітає і його важко роздивиться.

Третій анекдот: у колгоспі відкрили нову молочну ферму. За такі успіхи Г. І. Петровський вирішив прийняти делегацію з трьох чоловік. Перший тримаючи банку сметани, повинен був сказати: «Вітаємо Вас, товаришу Петровський», другий: «З радянською Владою!», третій: «З колективізацією!» На прийомі у Петровського у першого делегата з рук випала банка сметани і розбилася, він взяв вголос та й вилаявся, двоє інших не розчувши, сказали свої слова і вийшло, що вилаяли Петровського, Радянську Владу і колективізацію. Ось такий банальний випадок став вирішальним у житті молодого вчителя.

6 червня 1937 р. Данило Гудзенко був заарештований Корсунським РВ НКВС. Йому було пред'явлено звинувачення у систематичному

розповсюдженні антирадянських анекдотів, спрямованих проти партії і товариша Сталіна, а також у проведенні троцькістської агітації. Після проведених допитів з'явився звинувачувальний висновок у якому говорилося, що Корсунським Райвідділом НКВС поступили матеріали, що зав. пед школи №5 м. Корсуня Гудзенко Данило Феодосійович під час студентства був активним націоналістом, в даний час розповсюджує антирадянські анекдоти, ганьблячи політику партії і Радянської влади, компрометує Вождя Партії тов. Сталіна та інших керівників Партії та Уряду, пускаючи різну похабщину на їх адресу. Проводить контрреволюційну, троцькістську агітацію, називаючи себе троцькістом.

Слідством та частковим зізнанням самого звинуваченого, встановлено, що Гудзенко, будучи студентом пед. технікуму проявляв себе, як явний контрреволюціонер націоналіст.

Звинувачений Гудзенко Д. Ф., про свою націоналістичну діяльність показав, що починаючи з 1930 р., він потрапив під вплив директора Корсунської школи Михайленка у якого збиралися і співали різні націоналістичні пісні і крім того, малював картину явно націоналістичного контрреволюційного характеру.

Навчаючись у технікумі приєднався до групи студентів націоналістів, що підтримували позиції контрреволюційних правих.

У звинуваченні про приналежність до контрреволюційного троцькістського правого блоку Гудзенко себе визнав винним частково.

На допитах він зізнався лише у тому, що розповідав політичний анекдот серед вчителів школи, а також захоплювався ораторським мистецтвом Троцького та публіцистичним хистом Бухаріна.

Вироком Спецколегії Київського облсуду від 30 листопада 1937 р. Гудзенка Данила Феодосійовича було засуджено за ст. 54-10 ч. 1 КК СРСР і засуджено до позбавлення волі у виправно-трудових таборах СРСР на 10 років з обмеженням у правах строком на 5 років за те, що він протягом 1930–1935 рр. проводив націоналістичну агітацію.

Засудженням Гудзенком Д. Ф. була подана касаційна скарга до Верховного Суду УРСР, але вирок був залишений без змін.

Гудзенко Д. Ф. був реабілітований у 1989 р., кримінальна справа закрыта за відсутністю скла-

ду злочину. Подальша доля корсунського вчителя Данила Гудзенка залишилася невідомою.

«Ворог народу» з шкільної лави.

Штрухаль Іван Устинович, з сім'ї селян бідняків, українець, проживав при батьках, безпартійний, учень 9 класу. Заарештований 8 березня 1938 р. Тальнівським РВ НКВС.

Штрухаль Іван Устинович народився 14 січня 1921 р. в селі Романівка Тальнівського району на Черкащині. Проживав разом з батьком Устином та матір'ю Ганною, що за класовим станом належали до селян-бідняків. Мати працювала у колгоспі. На той час, коли трапилася подія, яка повернула в інший бік життя Івана, він навчався у 9 класі Романівської середньої школи.

28 лютого 1938 р. учні цієї школи зірвали зі стіни вбиральні листівку, яку зразу охарактеризували, як «...антисоветского характера воззвание...».

Ось що було в тій листівці:

«т. Колгоспники!

Вас обмануто, як малих дітей!

Несправедливість Нової Конституції полягає в тому, що ви всі голі і Босі.

Ви платите без кінця! Ви маєте право на освіту, але не маєте можливості вчитися! Готуйтеся до помсти!!!»

Написане воно було звичайними учнівськими чорнилами. Діти, які виросли в атмосфері постійних підозр та пошуків ворогів народу, відразу віднесли листівку до директора школи. В цей же день було зібрано комсомольські збори, на яких за словами учнів-свідків, Іван Штрухаль вів себе якось підозріло. На зборах був присутній і директор школи. При вивченні тексту листівки, чомусь прийшли до висновку, що букви на листівці дуже схожі на почерк Штрухалю. На зборах вирішили – треба піти до Івана додому з обшуком. Як зауважив один з свідків: «Там ми нашли тетрадь – дневник и отнесли его директору, который просмотрев, её решил обратиться в НКВД». Як пізніше розповість сам Іван Штрухаль, у нього було декілька таких зошитів-щоденників, тому злякавшись, щоб інші зошити не потрапили до чужих рук, після виходу з хати учнів, він знищив решту зошитів. У вилученому ж були надруковані декілька віршів та п'єс. Одна з них була написана на побутову тему, ніби то розмова чоловіка і жінки. Між словами розмови зустрічалися наступні рядки, які й були визначені як антирадянська агітація:

«А у меня брюков нет

А рубаха латана

Грудь и брюхо видят свет,

Сталину гремят привет

В сельсовете у колхозе»...

... «Я коли була у СОЗі,

Їла мед і бублики,

А тепер по всякій змозі

Все йде для республіки»...

«... А тим часом затопляй.

І вари обідати

Та чим хочеш затирай,

А за сало не питай.

Оце тобі ті Совети.

Голий зверху і зісподу

Ото любить свого люду!»

Прочитавши такі рядки директор школи відразу передав щоденник до районного управління НКВС.

3 березня 1938 р. відбулося засідання комітету КСМ Романівської школи на якому Іван Штрухаль пояснив, що саме він написав прокламацію антирадянського змісту, а також вірші, у яких він виявив незадоволення Радянською владою. Причиною такого вчинку стали (за словами І. Штрухалю): несправедливість у колгоспі, зажим критики і самокритики, сімейність управління колгоспом, а також невиконання статуту сільськогосподарської артілі та неправильне встановлення норм. Саме через це він і написав прокламацію, проносив її чотири дні в кишені, а потім вона десь ділась. Штрухаль на зборах повністю визнав себе винним у «антирадянській компрометації колгоспного ладу». Щодо написання віршів антирадянського змісту та віршів у формі фашистського знака, він пояснив це як «...продукт дитячого погляду, який у нього був».

Незважаючи на зізнання і щире каяття Івана Штрухалю директор школи передав НКВС щоденники учня. Результат не забарився. Вже через кілька днів, 8 березня 1938 р., він був заарештований Тальнівським Райвідділом НКВС. Як зазначалося у меморандумі: «Из поступивших в Тальновское Райотделение НКВД данных видно, что ученик 9-го класса Романовской средней школы...занимается антисоветской деятельностью, направленной против существующего строя, что выражается в ведении им дневника пропитанного

антисоветскими выражениями, в антисоветском его убеждении.

Обвиняемый Штрухаль И. У. в своих дневниках выражает явное сочувствие врагам советского народа и выражает враждебные настроения к Советской власти, к её вождям и к тов. Сталину. Дневники написаны в форме стихов, в форме пьес, в которых Штрухаль выражает антисоветские настроения. Один из стихов написан с изображением фашистской свастики.

Штрухаль на заседании комитета ВЛКСМ школы сознался, что воззвание написано им, так же сознался, что он написал антисоветский дневник.

На основании изложенного полагал бы необходимым Штрухалю Ивана Устиновича подвергнуть аресту, о чём прошу санкции Тальновского прокурора».

Прочитавши таке звинувачення у антирадянській діяльності райпрокурор, незважаючи на вік учня 9 класу дав санкцію на арешт, тому Іван Штрухаль був заарештований. По закінченні данної справи спецколегією Київського облсуду на закритому засіданні був винесений вирок – Іменем Української Радянської соціалістичної республіки за звинуваченням в злочинах по ст.54–10 ч. 1 КК УРСР (антирадянська пропаганда і агітація).

У вироді зазначалося, що «підсудний Штрухаль протягом 1937 р. писав контрреволюційні вірші і окремі записи. Виразав вихваляння і жаль засуджених ворогів народу, дискредитував колгоспне будівництво, робив наклепи на Сталінську конституцію в питанні про право на навчання трудящих, крім того свої контрреволюційні настрої Штрухаль намагався розповсюджувати серед колгоспників. Написав контрреволюційні листівки, одну з яких повісив на видному місці у дворі школи. Допрошений підсудний Штрухаль в судовому засіданні винуватим себе визнав, а також підтверджується речовими доказами. На основі викладеного спецколегія вважає висунуте обвинувачення Штрухалю І. У. по ст 54-10 ч.1 КК УРСР повністю доведено.

Вирок: Штрухалю І. У. засудити до позбавлення волі у виправно-трудових таборах віддалених місць строком на 5 років та поразкою в правах строком на 3 роки. Запобіжна міра – утримання під вартою до вступу вироку в законну силу в Уманській тюрмі.

Касаційна скарга на вирок засудженим Штрухалем так і не була подана. Лише 13 листопада 1989 р. Прокуратура Української РСР наклала протест по справі Івана Устиновича Штрухалю. Переглянувши справу, було зроблено висновок, що даний вирок необґрунтований і підлягає відміненню, справа закрита за браком доказів і об'єктивності слідства, засудженого – реабілітовано.

Тулуб Сергій Степанович, українець, неповна вища освіта, розлучений, безпартійний, вчитель математики Богуславської школи, має дочку Олександру 1932 р. народження. Заарештований 16 жовтня 1937 р. за ст. 54-10 КК УРСР. Реабілітований 29 грудня 1989 р. Пленумом Верховного Суду СРСР.

Сергій Степанович Тулуб народився у с. Богуславець на Золотоніщині у селянській родині. До революції батько мав 4 душі сім'ї та на неї 1,25 га землі. Після 1917 р. мав по наділу 4,5 га землі і вважався середняком. Пізніше господарство батька прирівняли до куркульського. У господарстві було: землі 5 га, хата під черепицею, 2 сараї, клуня 2-е коней, рогатої худоби 2-3 штуки, сад 1 десятина та 20-пнів пасіки. У 1929 р. вступив до колгоспу, де працював загоспом артiлi, городником, садівником, а потім пасічником. Батько помер у 1932 р.

Ще з початку революційних подій, як потім буде записано у кримінальній справі сина «...коли в селі оперіували різні контрреволюційні переходящі банди гайдамаків, петлюрівців, денікінців...» Степан Тулуб був почесною людиною і користувався авторитетом серед односельців. У квітні 1918 р. за рішенням сільської організації Спiлки хлiборобiв-власникiв вiн був делегований на Всеукраїнський хліборобський конгрес, де обирали гетьмана Скоропадського. Проводжали його усім селом, з молитовними співами та хоругвами. Отримали делегати й благословення місцевого священика. Син – Сергій Степанович увесь час аж до 1929 р. жив у господарстві батька, у 1925 р. закінчив педтехнікум, а з 1930 р. почав працювати вчителем у сусідніх районах. З 1934 р. повернувся у рідне село. У школі працював учителем та керував танцювальним гуртком.

Всі нещастя Сергія Тулуба почалися з простої, як на той час, історії. Сергій Степанович Тулуб працював звичайним вчителем матема-

тики. Повертаючись з екзаменаційної сесії у Харківському вчительському інституті, де він заочно навчався, по дорозі зайшов у сільський магазин. Там він зустрів своїх колег по школі. Розговорилися про Харків: що бачив, що чув. Розповідаючи про харківські новини пригадав і свіжий анекдот, який Сергій Степанович чув у колі харківських студентів. Вирішив розповісти його своїм колегам-вчителям. Всі посміялись та на тому й розійшлися.

Віддзвенів вересневий перший дзвінок. Про той анекдот всі забули. Та й згадувати ніхто не наважувався, адже він стосувався вождя народів Й. В. Сталіна. Час був тривожний – якраз розквіт так званого «великого терору». Тоді не тільки анекдоти про вождів розказувати, а й взагалі щось зайве боялися сказати, а тут анекдот. Хоч і далеко було до міста, все ж і до Богуславця все частіше добиралися репресії. Вже декілька сімей забрали кудись таємно вночі та так про них ніхто більше й не чув. Дібралися і до Сергія Степановича Тулуба. Коли заарештували у липні 43-річного колгоспного рахівника Дем'яна Карповича Тулуба, всі однофамільці з тривогою почали чекати – хто наступний. А вже через кілька днів згадали і анекдот про Сталіна.

Вчителя Сергія Тулуба забрали 16 жовтня 1937 р. Тримали кілька тижнів у повній невідомості в КПЗ Золотоніського райвідділу НКВС. Даремно потім Сергій Степанович намагався переконати слідчих, що він переказав анекдот, що чув у Харкові, навіть засуджуючи його зміст. Свідки по справі – колеги-вчителі, крім анекдоту, який він розповів лише раз, нічого не могли повідомити про контрреволюційну діяльність Сергія Тулуба. Зате з сільської ради, щоб не втратити революційну пильність у боротьбі з класово ворожими елементами, до НКВД надійшла характеристика, у якій було згадано майновий стан батьківської сім'ї та делегування його батька до Києва на вибори гетьмана. А ще вказувалося, що Сергій Тулуб «...працюючи у школі у 1936–1937 учбовому році мав тісний зв'язок з ворожими елементами, які засіли в школі і селі: директором школи і сином попа Браташевським Юрієм, його дружиною, дочкою поміщика з Драбівського району Шелудько М. М., куркулями Собко П. А. та його дружиною, останнім часом

мав зв'язок з присланим на посаду вчителя школи білобандитом колчаківським офіцером Юр'євим-Скрябіним».

Слідство затягнулося. І лише в березні звинувачувальний висновок був направлений до Полтави. Судове засідання за участю прокурора Куденка і оборонця Гінзбурського відбулося лише на початку квітня.

На суді додатково з'ясувалося, що після арешту підсудного у школі стався випадок – учні 5 класу зірвали оголошення про вибори до Верховної Ради. Більше в школі взагалі ніяких, так званих, «антирадянських» вчинків не було. Підсудний визнав свою провину частково, лише у тому, що розповідав анекдот про Сталіна. Попри об'єктивні свідчення, Спецколегія винесла Сергію Степановичу вирок: «...засуджено Тулуба Сергія Степановича, за фактом учителя, з сім'ї хлібороба-власника, делегата Гетьманського З'їзду, за соцстаном з середняків, за статтею 54-10 ч.І КК УРСР до 5 років ВТТ з поразкою у правах на 5 років».

У касаційній скарзі до Верховного Суду УРСР засуджений Тулуб Сергій Степанович писав: «...Я зізнаюсь, що я дійсно розповів анекдот наклепницького, контрреволюційного характеру. Але це я зробив не з метою його поширення, а для того, щоб показати, як контрреволюційні елементи вигадують різні похабні анекдоти, намагаючись дискредитувати наших вождів...16.04.1938 р.. Підпис».

Але Верховний суд був неблаганний: вирок спецколегії в цій справі затвердити, а касаційну скаргу Тулуба залишити без наслідків.

І все ж, незважаючи на відмову касаційного звернення, Сергію Степановичу Тулубу просто повезло. Адже за подібну «контрреволюційну» діяльність його односельцям Носенкам, Собкам, Груші, Івженку та іншим, справу на яких розглядала судова Трійка при Київському управлінні НКВС в тому ж березні-квітні, було винесено постанову – розстріляти. Реабілітований Сергій Степанович Тулуб був 29 грудня 1989 р. пленумом Верховного Суду СРСР.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Служби безпеки України. - Спр. 67098,
2. Архів Управління УСБУ в Черкаській області. - Спр.11544,
3. Там само. - Спр.11545,
4. Там само. - Спр.12065,
5. Історія Української РСР:В 10- ти томах. - Київ,1984. - т.6. - 654.
6. Освітня Черкащини – жертви радянського тоталітарного режиму: документальне видання / Упоряд. В.В. Масненко (наук. ред.). В. С. Романов, С. О. Шама-ра. - Черкаси: Брама – Україна,2009. - 272 с.: іл.
7. Фонди Черкаського обласного Краєзнавчого музею. - Науково-допоміжний фонд.- № 14332, № 14378.

ПАВЛО ФИЛИПОВИЧ. ЖИТТЯ ТА ТВОРЧІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ПОЕТА Й ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦЯ

У статті розкрито тему життя і творчості поета-неокласика і вченого-літературознавця Павла Филиповича (1891-1937)

Ключові слова: жертва, історія, літературознавець, поет, репресії, “розстріляне відродження”.

Українське літературне відродження, почате Іваном Котляревським, значно поширене Тарасом Шевченком та іншими письменниками, досягло своєї кульмінації на порозі ХХ сторіччя. Революційна боротьба українського народу 1917–1921 років, хоч і закінчилась тимчасовою поразкою, мала епохальне значення для закріплення національної свідомості усіх прошарків українського народу, що виріс у новітню, сформовану націю.

Ще російській царській уряд, усвідомлюючи масове пробудження українського народу до державного життя, намагався усілякими засобами стримувати його розвиток, а кращих представників еліти спровокувати на заслання, гноїти у в’язницях та залякувати. Видатний український поет, прозаїк, живописець, драматург Тарас Шевченко, названий пророком ще в час появи «Кобзаря», провів 10 років найкращого для творчості життя в пустелях Азії. Пантелеймон Куліш, Микола Костомаров, Іван Карпенко-Карий, Степан Васильченко, Архип Тесленко та багато інших письменників за свою діяльність були карані позбавленням волі.

Валуєвським циркуляром – таємним розпорядженням міністра внутрішніх справ Російської імперії 1863 року, царський уряд наказав призупинити видання значної частини книг написаних українською мовою і почалось переслідування майже кожного нашого письменника. Емським указом 1876 року, спрямованим на витіснення української мови, заборонялося користуватися рідною мовою в багатьох сфе-

рах життя – церквах, музиці, театру, книгодрукуванню і т. п., обмежуючи її лише побутовим вжитком.

Але найбільших і найжорстокіших переслідувань зазнала українська література після приходу до влади більшовиків. Щоб перетворити нас у безбаченків - проводилось систематичне знищення української інтелігенції, зокрема письменників, які, на думку окупантів України, могли стати у проводі нації. Нацьковування одного письменника на іншого, як застосування теорії «класової боротьби», стало гаслом дня. Услід за фізичним знищенням письменника – вилучали його твори з бібліотек, викреслювали його ім’я з енциклопедій та інших довідників, прирікаючи на забуття.

Об’єктом політичних переслідувань став і яскравий представник української інтелігенції, носій талановитої поезії, перекладач, чудовий лірик-мислитель Павло Филипович, який муляв око багатьом пролетарським нездарам. Попри те, що Филипович ніколи не належав до будь-якої політичної партії і не брав активної участі в громадському житті, його було заарештовано у вересні 1935 за приналежність до «шпигунсько-терористичної організації». Творчість поета проголосили «буржуазною», присудили йому 10 років ув’язнення та заслали на Соловки. Через 2 роки, одночасно з іншими письменниками, його розстріляли.

Народився поет і вчений 2 вересня 1891 року в селі Кайтанівці, тоді Звенигородського повіту, а зараз Черкаської області.

Павло – перша дитина у родині священика місцевої церкви Перта Андрійовича Филиповича і його дружини Марії Іванівни (в дівочтві – Гордієвської, чий рід, за деякими версіями, йде від знаменитих Гоголів-Яновських). Згодом у Павла з’явилося ще четверо братів і дві сестри. Один з братів – Олександр був найближчим до старшого. Він, вже будучи в еміграції, написав «Спомини про брата», які й стали для багатьох дослідників тим документальним джерелом, з якого довідуються про дитинство й отрочтво талановитого поета та вченого.

Першим щаблем освітнього шляху Павла Филиповича стала Златопільська гімназія, яка знаходилась недалеко від Китайнівки. Вже після чотирьох років успішного навчання зі щорічними нагородами за «відмінне навчання і хорошу поведінку», Павло вступає до елітної тоді Колегії Павла Галана, викладачами якої на той час були вельми знані Павло Житецький, Михайло Марковський, а серед випускників значилися Агатангел Кримський, Володимир Липський, президент УНР в екзилі Андрій Ливицький та інші відомі згодом учені і громадські діячі. Тут Филипович знайомиться з Михайлом Драй-Хмарою та Володимиром Отроковським. Блискуча пам’ять і старання дозволили Филиповичу закінчити навчання в Колегії з золотою медаллю. Він вивчає французьку мову, активно займався поетичною творчістю і пише перші вірші російською мовою під псевдонімом «Павел Зорев».

Наступним його освітнім кроком був Київський університет, куди Павло вступив у 1910 році і де вивчав філологію та глибоко захоплювався українською та світовою літературою.

На початку своєї літературної діяльності він належав до неокласиків – літературної течії, яка прагнула повернутися до класичних форм і традицій у поезії. Павло Филипович починав як поет російською мовою, але згодом перейшов на українську, що стало важливим моментом в його творчості. Він став одним із яскравих представників київської літературної школи і був близьким до групи українських неокласиків, до якої належали також Микола Зеров, Максим Рильський, Михайло Драй-Хмара та інші. Филипович писав витонченою поетичною мовою, його поезії були наповнені філософськими роздумами, естетичними по-

шуками гармонії та краси.

Заклинаю вітер і хмари,
Заклинаю, земле, тебе!
І бринять найміцніші чари -
Заклинаю сонце сліпе.

Ясний світе, степе без краю,
Срібна пісне, роси й трави,
Вас кохаю, вас заклинаю,
Хочу бути таким, як ви!..

Поет любив класичні форми – сонет, елегію, оду, що відрізняло його творчість серед сучасників. У його творах часто зустрічаються мотиви природи, кохання, філософські рефлексії, але з часом дедалі частіше звучала тема трагізму людського існування та пошуку смислу в неспокійному світі.

Я не люблю самотнього зітхання –
Нащо давать далеким зорям звіт?
Не долетить ні перша, ні остання
З думок моїх у невідомий світ.

Надії мрійні і смутне квиління
Загублено у передранній млі,
А гострозоре мужнє покоління
Уже росте на молодій землі.

Окрім поетичної діяльності, Филипович був глибоким літературознавцем. Він досліджував творчість українських класиків, зокрема Тараса Шевченка та Івана Франка. Його наукові праці відзначалися системним підходом до аналізу текстів і бажанням інтегрувати українську літературу в ширший європейський контекст. Филипович також займався перекладом. Він перекладав на українську мову твори таких світових поетів, як Поль Верлен, Шарль Бодлер та інших французьких символістів та класичних авторів.

У 1920–1930 роках Павло Филипович, як і багато інших українських інтелектуалів, зізнався тиску з боку радянської влади. Неокласики, до яких належав поет, були звинувачені у «націоналізмі» та «буржуазному формалізмі». Незважаючи на свою відданість мистецтву і культурі, Филипович став однією з жертв радянських репресій, які знищили ціле покоління талановитих

українських письменників, вчених та інтелектуалів. Цей період отримав назву «Розстріляне відродження» через масове переслідування митців, які прагнули відродити українську культуру та літературу.

Незважаючи на трагічну долю, творчий доробок Павла Филиповича залишається важливою частиною української літературної традиції. Його поезія і дослідження продовжують викликати інтерес як у літературознавців, так і

у читачів. Після реабілітації у 1950-х роках, його ім'я було повернуто до національного літературного канону, а творчість Филиповича знову стала доступною для вивчення і поширення.

Творчість Павла Филиповича – це приклад високої естетики, любові до рідного слова та трагічного пошуку місця поета в умовах тоталітарної дійсності. Його вірші, хоч і нечисленні, залишаються важливою частиною українського літературного надбання.

ДЖЕРЕЛА
ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Підгайний С. Українська інтелігенція на Соловках. Спогади 1933-1941 рр./ Семен Підгайний.- Тернопіль: Джура, 1999.- 124 с.
2. Поліщук В. Мій Павло Филипович / Володимир Поліщук.-Черкаси:Видавець Ю.Чабаненко, 2015.- 170 с.
3. Славутич Я. Розстріляна муза: Мартиролог. Нариси про поетів / Яр Славутич; Вступ. ст. К.П. Волинського.- К.: Либідь, 1992.- 184 с.
4. Филипович П. Література: Сатті, розвідки, огляди / Упорядн. Г. Костюк.- Нью-Йорк-Мельбурн, 1974.- 582 с.
5. Филипович П. Літературно-критичні статті / Упорядн. С. Гречанюк.- К.: Дніпро, 1991.- 272 с.
6. Филипович П. Літературознавчі студії. Компаративістика / Упорядн. Володимир Поліщук.- Черкаси: Брама-Україна, 2008.- 644 с.

Тетяна КРАВЧЕНКО
директор бібліотеки
Уманського
національного
університету
садівництва

Світлана ГАСІЦА
бібліотекар
II категорії
Уманського
національного
університету
садівництва

«РОЗСТРІЛЯНЕ ВІДРОДЖЕННЯ» В ІСТОРІЇ УМАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ САДІВНИЦТВА

Анотація: Стаття є результатом пошукової роботи працівників бібліотеки Уманського національного університету садівництва, зокрема музейної кімнати історії університету. Вона присвячена представникам української інтелігенції, уродженцям Черкаської області, які на початку XX ст. навчались у закладі освіти, що був у той час відомий під різними назвами: спочатку Уманське училище садівництва і землеробства, згодом – Уманський агротехнікум та Уманський сільськогосподарський інститут. Зокрема, мова йде про Юрка Тютюнника, Онуфрія Тургана, Юрія Лавріненка, Володимира Смирненка – діячів культури та науки доби «розстріляного відродження», яке було масово знищене під час великого терору. Врятуватись вдалось одиницям. Також автори згадують про знакові культурно-мистецькі події, які пов'язували заклад освіти з «розстріляним відродженням».

Ключові слова: «Розстріляне відродження», Юрко Тютюнник, Онуфрій Турган, Юрій Лавріненко, Володимир Смирненко, Уманський національний університет садівництва, Уманське училище садівництва і землеробства, Уманський агротехнікум, Уманський сільськогосподарський інститут.

Музеї відіграють важливу роль у збереженні історичної та культурної спадщини для майбутніх поколінь, адже, передусім, являються скарбницею матеріальних та нематеріальних свідчень про людину, культуру, історію та природу. Особливе місце в системі музейних установ належить музеям закладів вищої освіти, які зберігають і популяризують історію регіону, в якому знаходяться, через призму накопичення інформаційного масиву про розвиток науки та освіти. В той же час вони сприяють реалізації освітнього, виховного і наукового процесів у навчальних закладах. Адже виховання молодого покоління на фактах з історії, на біографіях реальних людей, які творили історію, сприяють кращому сприйняттю, осмисленню почутого і побаченого.

Музейна кімната історії Уманського національного університету садівництва розповідає про історію становлення навчального закладу протягом трьох століть.

Найскладнішим і найтрагічнішим, звичайно, був початок XX століття. Україна виборювала свою незалежність від більшовицької росії, на жаль, перемога була не на боці нашої

держави, але життя тривало, народ продовжував супротив, якщо не зброєю, то словом. У перших рядах борців за національну ідентичність стояла інтелігенція: письменники, митці театру і кіно, художники, науковці. Прагнення справжніх українців жити за традиціями своєї Батьківщини викликало агресію з боку російських загарбників. Наслідками цього були голодомори, репресії, розстріли, табори для «неблагонадійних».

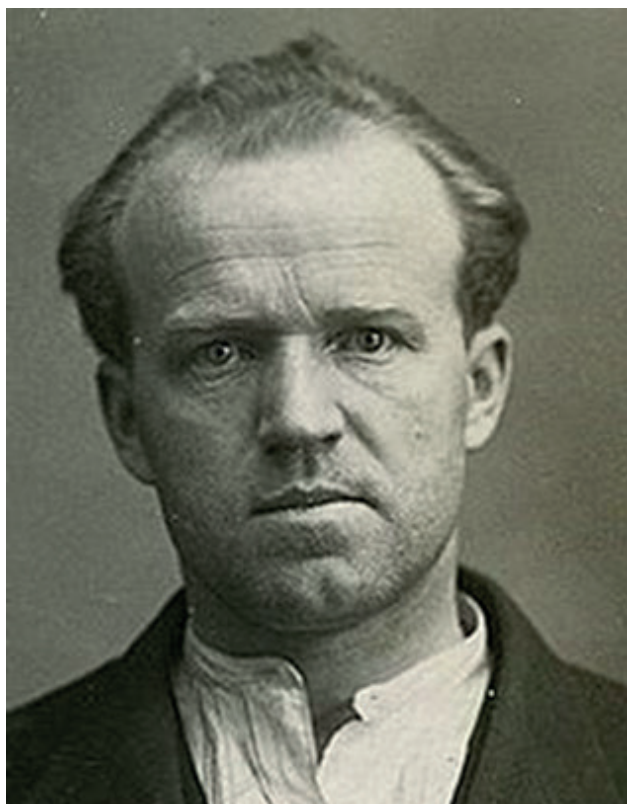
Знаковим прикладом розправи сталінської машини стало винищення національної еліти України в 1920–1930 роках XX ст. Письменники та поети, художники та музиканти, працівник сфери кіно та театру, вчені та освітяни масово заарештовувались та були засуджені до розстрілу або відбування покарання в таборах за те, що любили свою Батьківщину і намагались зберегти свою національну ідентичність. Знищувались кращі діячі культури та науки, які вступили у «несвідомий» конфлікт із тоталітарною владою, адже тримались осторонь від будь-якої політичної чи воєнної боротьби. В історії України цей період відомий як доба «розстріляного відродження».

Серед «розстріляного відродження» є імена героїв, життя яких пов'язане з Уманським національним університетом садівництва. Саме про них буде далі йти мова. Протягом усієї своєї історії існування університету залишається сповідачем національної ідеї України, відстоював її цілісність і неподільність, тут виховуються справжні патріоти.

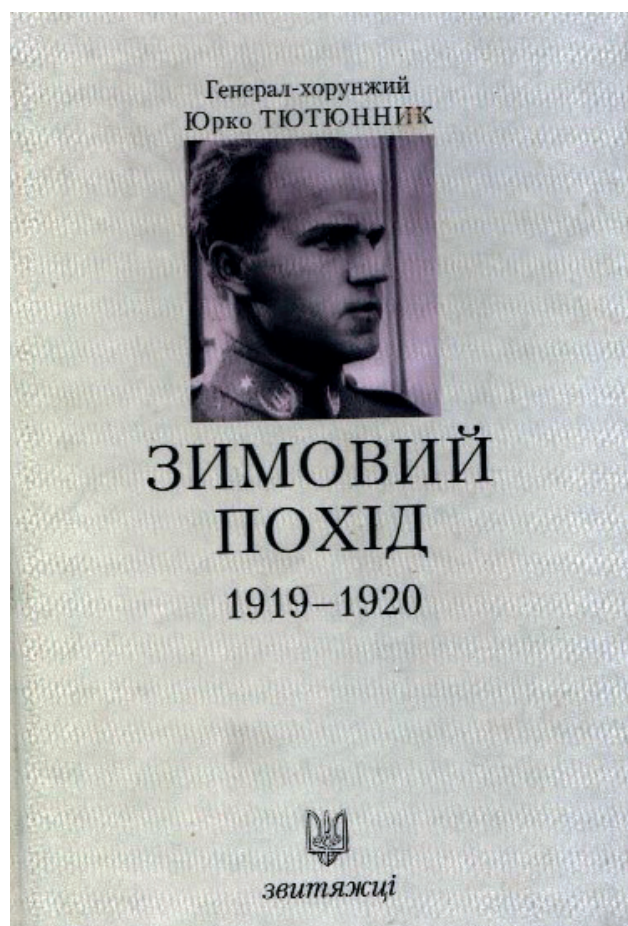
Одним із найпалкіших національних ідеологів початку ХХ ст. був випускник Уманського училища садівництва і землеробства, талановитий військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР, талановитий публіцист, сценарист, артист кіно Юрко Тютюнник (Тютюнник Юрій Йосипович) (рис. 1).

Народився Юрко Тютюнник 20 квітня 1891 року у селі Будище на Черкащині. Змалку майбутній діяч Української революції був схильний до науки: самотужки навчився читати по «Кобзареві» Тараса Шевченка, за три роки вивчився в однокласному сільському училищі і без зайвих зусиль навчався в Уманському училищі садівництва і землеробства. До речі, навчальний заклад був обраний не випадково. Хлопець був привчений до селянської праці, залюбки брався за будь-яку роботу, але найбільше йому до душі була робота в садку та догляд за пасікою. Влаштувати Юрка до уманського училища порадив сам Левко Платонович Смиренко: «Раджу вам влаштувати сина на навчання в Уманську сільськогосподарську школу. Буде з нього путній садівник і пасічник» [7]. Після успішного закінчення навчання здібного садівника запросив Левко Платонович до себе на роботу в помілогічний сад у Мліїві.

Бажаючи продовжити навчання у вищій школі, Юрко Тютюнник у 1913 році склав іспити до Київської приватної гімназії, але був мобілізований до війська. Військову кар'єру він розпочав солдатом 6-го Сибірського стрілецького полку. Після Лютневої революції брав активну участь в українізації частин російської армії. Деякий час Юрко Йосипович разом із Червоною армією воював проти денікінців. Та зрозумівши суть більшовицької політики в Україні, підтримав антикомуністичне повстання, перейшов на бік УНР і здійснив багатокілометровий рейд Правобережною Україною. Саме Тютюнник став одним із ініціаторів Першого зимового походу 1919–1920 років та

(рис. 1).

(рис. 2).

командував повстанською армією в Другому зимовому поході в листопаді 1921 року. Після розгрому останнього з невеликим загonom пробився до Польщі. Тут він написав та видав книгу «Зимовий похід 1919–1920 років» (рис. 2), але це була не перша проба пера Юрка Тютюнника. Ще вісімнадцятилітнім юнаком він став кореспондентом «Земської газети», хоча і не мав філологічної освіти. Весь його фундамент у публіцистиці – це, перш за все, «Кобзар», книги українських письменників та, безперечно, газети, журнали та політична література, до читання яких брата привчив Іван Тютюнник, член партії есерів [7].

Через два роки, у 1923 році, радянська влада хитрощами виманила Юрка Тютюнника в Україну під приводом очолити революційне повстання. Його заарештовують. Тривалий час він відмовлявся від співпраці з радянськими органами, але тоді чекісти влаштували йому побачення в камері з дружиною і донькою з ультиматумом: або покаєння лист, або всім смерть. Для широкого загалу повідомили, що він перейшов на бік радянської влади добровільно. Після звільнення оселився в Харкові, працював сценаристом у Всеукраїнському кінофотоуправлінні. Разом з Олександром Довженком та Майком Йогансенем написав сценарій фільму «Звенигора». Зблизився з членами ВАПЛІТЕ та Юрієм Яновським, який під впливом його спогадів написав роман «Чотири шаблі». Знявся у пропагандистському художньо-документальному фільмі «П. К. П.» («Піلسудський купив Петлюру»), де зіграв самого себе.

А в країні в цей час накочувалася хвиля тотальної колективізації. Юрко Тютюнник, родом із села, не міг спокійно сприймати прояви сталінської політики. Одного разу не втримався і негативно висловився щодо методів радянської влади. Зворотна реакція не забарилася. У 1929 році чоловік був заарештований та розстріляний 20 жовтня 1930 року за «контрреволюційну діяльність» [8, с.4–6].

Юрко Тютюнник був неординарною особистістю. Йому пророкували у різні часи різне, але блискуче майбутнє. Одні бачили в ньому талановитого вченого-садівника, інші – публіциста. Однозначно всі погоджувались, що Тютюнник – блискучий стратег і військовий. Кінокритики називали його не лише здібним сценаристом, а й актором. Був він своїм і серед письменників.

Випускник Уманського училища землеробства і садівництва Юрко Тютюнник пройшов буремний життєвий шлях борця за незалежність України і загинув від рук тоталітарного режиму, заслуговує на шану і вічну пам'ять. В експозиції музею кімнати історії УНУС окремий розділ присвячений випускникам та викладачам, що прожили життя в боротьбі за національну ідентичність. Серед них й ім'я Юрка Тютюнника.

Більшовицький режим у 1920-х роках ХХ ст. проводив політику українізації, але не з любові до України та її культури. Українізація стала вимушеним кроком, поступкою потужному українському супротиву, який тривав і після поразки Української революції 1917–1921 років. Вона стала поштовхом до формування покоління «Розстріляного відродження» – плеяди українських діячів культури 1920–1930 років минулого століття, які були знищені тоталітарним режимом лише за те, що були українцями, котрі створювали високохудожні твори українською мовою.

Вихор революційних перемін увірвався й до Уманського агротехнікуму. Молодь, яка залишила село і прийшла до міста у пошуках нового, кращого життя, не хотіла задовольнятися лише освітою, вона прагнула побороти традиції старої буржуазної школи, прагнула голосно заявити про себе. Всі ждали нового. Про майбутні репресії ще ніхто не здогадувався і, навіть, вірив у переваги встановлення більшовицької влади.

Уманський краєзнавець Микола Федорович Комарницький у газеті «Уманська зоря» від 28.01.1983 року так описує літературне життя тих років: «В грудні 1923 року в Умані виникло перше літературне об'єднання – Уманська філія Спілки селянських письменників «Плуг». До цієї філії входили Онуфрій Турган, Василь Заєць, Юрій Лавріненко (автор знаменитої антології «Розстріляне відродження»), згодом – один із керівників «Плуга» Володимир Штангей, а також Антон Лісовий (Хуторян), Роман Гуцало, Ярослав Гримайло, Михайло Шульга-Шульженко та інші. В місцевій газеті «Робітничо-селянська правда» з'явилася перша літературна сторінка цієї філії, де були надруковані твори студентів агротехнікуму Онуфрія Тургана, Павла Костика, Василя Зайця, Антона Лісового-Хуторяна»[3].

Уманські плужани, шукаючи нових форм літературної роботи, за якихось 2-3 роки в місцевій газеті «Робітничо-селянська правда» опублікували 26 літературних сторінок. Студент Уманського агропедагогічного університету, а

згодом відомий письменник Петро Лановенко у свій книзі «Первоцвіт» писав: «У двадцяті роки студенти мали велику пристрасть до всіляких диспутів, громадських та літературних судів. Судили героїв книг, які набрали широкого розголосу, а в підшефних селах «неписьменного», «п'яницю», «релігійника», «заповзятого курця», «брехню», «недбайливого селянина»... Найкращим «прокурором» в агротехнікумі вважався ерудит Микола Крупський... Із «захисників» прославилися Онуфрій Турган і Василь Заєць» [6, с. 68–70]. Онуфрій (Онопрій) Турган (рис. 4) – один з тих, чие ім'я увійде до трагічного списку «розстріляного відродження».

Народився Онуфрій в 1900 році в селі Лозуватка, що неподалік м. Шполи. Мав жагу до знань: закінчив сільську земську школу, займався самоосвітою і у 1920 році став студентом Уманського агротехніку. Він був дуже помітною, діяльною постаттю, хоч і не відзначався особливими зовнішніми рисами: низенький, натоптаний, енергійний. Свої розмови він любив супроводжувати жестами рук і мімікою обличчя. Чудовий лектор, дуже весела, товариська людина з м'яким гумором. Його в Умані інколи називали «маленьким Остапом Вишнею», зокрема й за гумор і сатиру в публікаціях. Однокурсник, доктор сільськогосподарських наук, директор Науково-дослідного інституту ґрунтознавства й агрохімії Микола Крупський згадував, що Онуфрій Турган був талановитим студентом, гарно навчався, мав активну громадську позицію. Він був головою старостату, відвідував літстудію технікуму, де редагував рукописний літературний журнал «Хвиля». Література займала важливе місце в житті юнака, що писав різножанрові твори: вірші, оповідання, повісті, фейлетони. Саме Турган у 1923 році разом із ініціативною групою студентів започатковує Уманську філію спілки селянських письменників «Плуг» при літстудії, що функціонувала в Альма матері [10, 11].

Після закінчення агротехнікуму юнак працював у редакції уманської газети «Робітничо-селянська правда». В 1925 році завершується уманський період письменника, що став найпродуктивнішим і вирішальним у його долі. Цього року він написав повість «Зелена буйність», офіційно став членом спілки «Плуг», на 2-му Всеукраїнському з'їзді «Плуга» його обрали до президії від Уманської філії, а також кандидатом у члени ЦК «Плуга». Одружившись з уманською письменницею Раїсою Троянker у

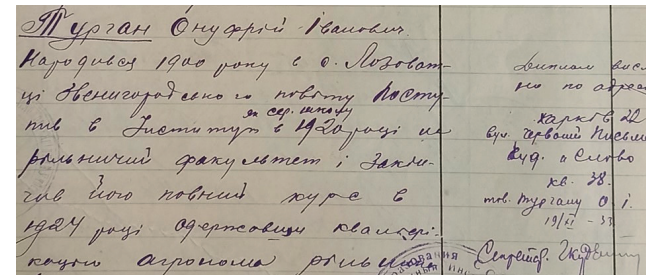

(рис. 4).

тому ж 1925 році, Онуфрій Турган перебирається до столиці України – Харкова.

В архіві музейної кімнати історії Уманського національного університету садівництва зберігається канцелярська книга «Журнал для реєстрації виданих дипломів і свідоцтв. 1923–1934 роки» (мова оригіналу – рос.), в якій на сторінці 72 під № 684 є запис про те, що диплом Тургану Онуфрію Івановичу відправлено за адресою: «м. Харків, вулиці Червоний Письменник, будинок «Слово», кв. 38, 19.02.1933 р.» [1, С. 72] (рис. 5). Саме цей запис засвідчує факт проживання Онуфрія Тургана в славнозвісному будинку «Слово» і причетності молодого автора до трагічних подій, що відбулися там. Будинок «Слово» – це будинок, збудований наприкінці 1920-их років кооперативом літераторів, в якому протягом 1930–1938 років було репресовано мешканців сорока із шістдесяти шести квартир, багатьох з них розстріляли.

Будучи цілком і повністю лояльним до більшовицького режиму, ба навіть будучи активним прихильником його ідей, Онуфрій Турган теж, як і його колеги-письменники, не уникнув трагічної долі, що спіткала мешканців будинку «Слово»: він був безневинно знищений цим же режимом. У 1937 році в його рідному селі Лозуватці почалися повальні арешти. Органи НКВС «викрили» в селі справжнє контрреволюційне

(рис. 5).

«гніздо». За кілька днів заарештували 33 лозуватських «шпигунів-повстанців». Майже всіх заарештованих було розстріляно на околиці Черкас у ніч на 1 листопада 1937 року. Серед розстріляних тої ночі був і талановитий поет Степан Бен, близький товариш Онуфрія Тургана, якому згодом інкримінували заснування та управління контрреволюційною повстанською організацією у с. Лозуватка. Його заарештували 5 листопада 1937 року. Фінал трагічний – розстріл на околиці Черкас уночі 15 січня 1938 року [11, 13].

У 1920-х роках ХХ ст. м. Умань було одне із найпомітніших нестоличних міст на культурній мапі України. А в Уманському агротехнікумі бурливо вирувало літературно-мистецьке життя.

Актова зала закладу освіти завжди була місцем важливих мистецьких подій. Тут у 1920 році репетирували студенти, які брали

участь у масових сценах вистави «Гайдамаки» українського режисера Леся Курбаса, який з Київським драматичним театром перебував в Умані на гастролях.

Зі сцени читав свої вірші Мирослав Ірчан (Андрій Бабюк) [4], а в 1926 році студентська молодь радо вітала поета Володимира Сосюру. «Влітку 1926 року В. М. Сосюра завітав до старовинної Умані, щоб познайомитися з нашим містом, побувати в чарівній Софіївці, а zarazом зустрітись і з місцевими літераторами-початківцями. В актовому залі агротехнікуму за участю Володимира Сосюри на початку липня було проведено два літературних вечори. Зала, що вмістила понад 800 душ, була запалена вогнем Сосюриної поезії. Оплески і гучні вітання поета обернулися в затьяжну бурю. Нічого подібного агротехнікум давно вже не бачив», – так описує зустріч з поетом Микола Комарницький у газеті «Уманська зоря» [2].

Архів музейної кімнати історії Уманського національного університету садівництва зберігає унікальне фото 1928 року (рис. 6). На ньому зображено групу студентів агротехнікуму разом із українськими письменниками, що приїхали до Умані на запрошення редакції газети «Селянська правда». Одна із трьох запланованих літературних зустрічей відбулася й в

(рис. 6).

агротехнікумі. Серед них Григорій Шкурупій і Валер'ян Підмогильний [12], яких згодом спіткала участь жертв сталінського терору.

3 листопада 1937 року «на честь 20-ї річниці Великого Жовтня» вище згадані українські митці: Лесь Курбас, Мирослав Ірчан, Григорій Шкурупій і Валер'ян Підмогильний, були страчені, а Володимир Сосюр трьома роками раніше, у 1934 році, був примусово направлений на лікування до психіатричної лікарні, так званої Сабурової дачі. Тоді ж розстріляли Миколу Куліша, Матвія Яворського, Павла Филиповича, Валер'яна Поліщука, Григорія Епіка, Марка Вороного, Михайла Козоріса, Олексу Слісаренка, Михайла Ялового та інші. 1937 рік став кульмінацією репресивних дій доби «розстріляного відродження».

Комуністичний терор 1930 років, що прийшов на зміну українському відродженню 1920 років, занапастив значну частину української інтелігенції, серед яких були і науковці.

Показовим прикладом стала біографія знаного вченого-садівника, основоположника наукового садівництва, засновника Мліївської дослідної станції садівництва Володимира Левковича Смиренка, який у 1932–1933 роках працював професором Уманського сільськогосподарського інституту (рис. 7).

Наприкінці 1931 року під час Володимир Смиренко сміливо виступив проти «мічурінських наукових досягнень» у селекції. Розплата за викриття авантюризму і невігластва в науці не забарилась. У 1933 році вченого заарештували. Справу професора Смиренка розглядала судтрійка ДПУ УРСР, що засудила вченого до страти. Згодом страту замінили десятьма роками суворого режиму. Позбавлення волі Володимир Левкович відбував у Херсонській виправно-трудовай колонії з листопада 1933 до кінця грудня 1936 року. Звільнившись з колонії, поїхав до Москви, де його затримали і після тривалого слідства на Луб'янці відправили у розпорядження тресту Держплотрозсадника в Курську область. Вчений зі світовим ім'ям працював під наглядом чекістів звичайним агрономом. Весною 1938 року його знову звинуватили у контрреволюційній діяльності та засудили до страти через розстріл, що відбувся у ніч з 17 на 18 серпня 1938 року.

Володимир Левкович Смиренко залишив по собі значний епістолярний доробок. Найвизначніші його наукові праці – «Плодовий розсадник» (1929) та «Плодові асортименти України»

(рис. 7).

(1930), крайня з книг зберігається у книжковому фонді бібліотеки Уманського національного університету садівництва (рис. 8). У 1925 році вчений започаткував перший україномовний журнал «Вісник садівництва, виноградарства та городництва», а у 1930 році – «Садівництво та городництво». На початку 1930 років, у добу «розстріляного відродження», коли наступ на українську культуру та науку зазнав свого апогею, обидва часописи були закриті [9].

Трагічна доля покоління 1920–1930 років ХХ ст. демонструє всю силу духу народу України. Більшість жертв сталінського терору були реабілітовані вкінці 1950 років, проте їхні твори залишалися під забороною в ССР. До нас вони дійшли різними шляхами. Багато з них видавалися за кордоном. Деякі втрачені назавжди...

Випускнику Уманського агротехнікуму 1925 року, літературознавцю, публіцисту, критику та редактору Юрію Андріановичу Лавріненку (рис. 9) вдалося не лише вберегти, а й повернути в український культурний простір 45 імен великих і незначних літераторів. Сталось це в 1959 році, коли у Франції вийшла друком його антологія «Розстріляне відродження», яка стала найвагомішою працею всього його життя.

(рис. 8).

Юрій Лавріненко в книзі охопив творчість усіх, хто потрапив у жорна репресій, трактуючи «розстріляне відродження» як найтрагічнішу сторінку в багатовіковому нищенні української духовності.

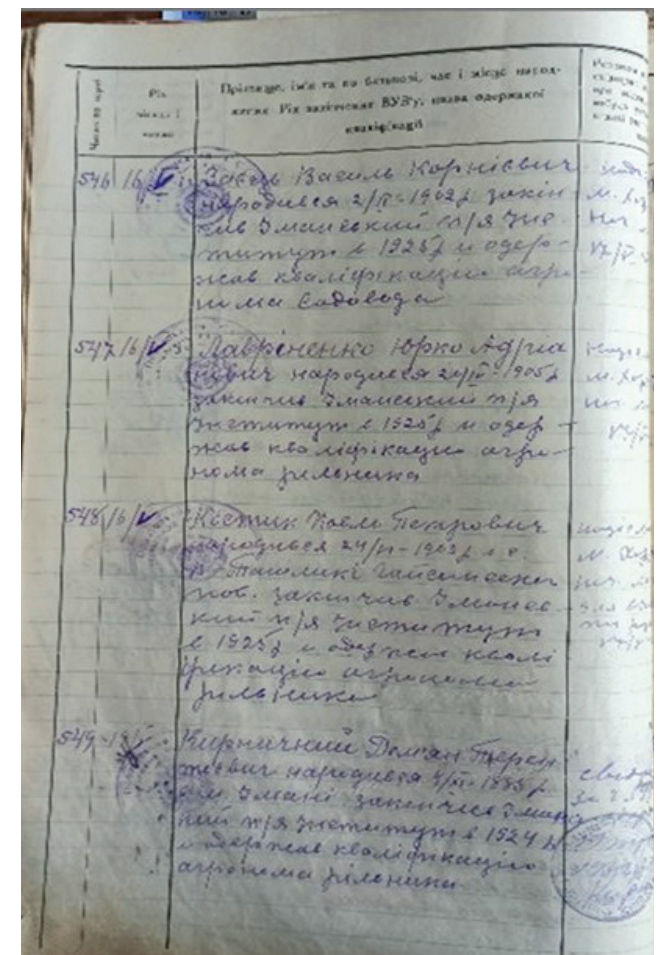
Юрій Андріанович Лавріненко (псевдонім Юрій Дивнич) народився 3 травня 1905 року в с. Хижинцях Лисянського району. Навчався в Уманському агротехнікумі, про що свідчить запис в канцелярській книзі «Журнал для реєстрації виданих дипломів. 1923–1934 роки» (рис. 10) [9]. Тут він долучився до літературного життя, став членом літературної організації «Плуг», освоїв ази літературної діяльності [10, С. 35–41, 108].

У 1926 році випускник агротехнікуму продовжує навчання на літературному факультеті Харківського університету (тоді Інституту профосвіти). У 1930 році – аспірантурі Харківського науково-дослідного інституту ім. Т. Г. Шевченка. В той же час пише літературознавчі праці «Василь Елан-Блакитний», «Василь Чумак», «Творчість Павла Тичини».

Особисті погляди Юрія Лавріненка на літературу соцреалізму стають підставою для його арештів у 1933–1935 роках. Протягом 1935–1939 років він відбуває термін у Норильському концтаборі. Під час Другої світової війни емігрував до Німеччини, а в 1950 році – до США. Фізично публіцист знаходився далеко

(рис. 9).

(рис. 10).

від Батьківщини, але душею і серцем був з нею одним цілим. Це і спонукало Юрія Андріяновича писати про тих, кого знав, пам’ятав і любив. Через багато років його душа разом з антологією «Розстріляне відродження» повернулася до України [5, С. 6–13].

Упродовж короткого терміну творчої діяльності покоління «розстріляного відродження» створило літературні та наукові роботи, твори мистецтва високої проби. Його представники вірили, що революція сформує не лише нове суспільство, але й нове мистецтво. Це була цілком реальна мета, якби не одне «але» – безкомпромісний терор, спрямований на все українське. Наразі не відомі точні дані щодо кількості репресованих українських інтелігентів. Тому дуже важлива робота, як пошукова, так і популяризаційна, пов’язана із «розстріляним відро-

дженням». Адже винищення інтелігенції, яке здійснювалось різними методами: репресіями, голодом, розстрілами, шантажем, відкинуло Україну не десятки років в минуле. Особливо актуально це сьогодні, коли знову і знову триває боротьба за незалежність Батьківщини. Не можна забувати тих, хто боровся і віддав своє життя за право жити за традиціями української нації. І в цьому основне завдання музейних установ усіх рівнів: від найменших до найбільших. Лише артефакти, справжні документи можуть відокремити правду від пропагандистської брехні, що ллється на українців з боку агресора – росії.

Юрко Тютюнник, Онуфрій Турган, Володимир Смирненко, Юрій Лавріненко є національною гордістю, прикладом для сучасного молодого покоління, обов’язком якого є розбудова успішної України.

ДЖЕРЕЛА
ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Журнал для реєстрації виданих дипломів 1923–1934 роки : канцелярська книга // Музейна кімната історії УНУС (Уманський нац. ун-т садівництва). И – 395. Арк. 72.
2. Комарницький М. Володимир Сосюра в Умані. Уманська зоря. 06.01.1968. С. 3.
3. Комарницький М. На ниві художнього слова. Уманська зоря. 28.01.1983. С. 4.
4. Комарницький М. Уманські місяці Мирослава Ірчана. Уманська зоря. 1972. № 111. С. 4.
5. Лавріненко Ю.А. Розстріляне відродження : Антологія 1917–1933 : поезія – проза – драма – есей / упорядкув., передм., післямова Ю. Лавріненка ; післямова Є. Сверстюка. К. : Смолоскип, 2002. 984 с.
6. Лановенко П.К. Первоцвіт : повість-спогад. К. : Радянський письменник, 1974. 230 с.
7. Марченко В. ...А генералом став у 28 років. Нова Доба. 2000. № 41, 43. С. 4-5.
8. Марченко В. ...А генералом став у 28 років. Нова Доба. 2000. № 43, 43. С. 4-6.
9. Мельничук М. Сади Смирненка. Сільські Вісті. 2012. № 13. С. 3.
10. Михайлова Н.С. Літературна біографія Уманщини. Черкаси : ІнтролігаТОР, 2017. 224 с.
11. Поліщук В. Онопрій Турган – журналіст і письменник. URL: <https://olena-nekora.livejournal.com/86792.html> (дата звернення: 11.10.2024).
12. Студенти агротехнікуму в Софіївці разом із письменниками М. Терещенко, М. Бажан, Г. Шкурупій, Я. Савченко, Б. Антоненко-Давидович, В. Підмогильний, Г. Косяченко. 1928 р. : фотокартка // Музейна кімната історії УНУС (Уманський нац. ун-т садівництва). КП – 9.
13. Турган Онуфрій. URL: <http://proslovo.com/person/38-60-turgan-onifriy> (дата звернення: 11.10.2024).

Валентин
ЛАЗУРЕНКО
доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, голова Черкаської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, проректор з гуманітарно-виховних питань, професор кафедри історії та права Черкаського державного технологічного університету

КРАЯНИ ДОБИ «РОЗСТРІЛЯНОГО ВІДРОДЖЕННЯ»: ІМЕНА, ВІДНАЙДЕНІ ЗА МАТЕРІАЛАМИ СТУДІЙ КРАЄЗНАВЦІВ ЧЕРКАЩИНИ

У статті розкрито тему повернення в роки відродженої у 1991 р. незалежності України із забуття імен черкащанської національно свідомої інтелігенції доби “розстріляного відродження” на сторінках історико-краєзнавчих студій сучасних краєзнавців Черкащини. З історіографічної точки зору показано внесок краєзнавців у розкриття крізь призму персоналістичного виміру особливостей проведення радянської репресивної політики на винищення національно свідомої еліти, потужного духовно-культурного та літературно-мистецького покоління 20-х–30-х рр. ХХ ст., яке народилось чи проживало волею долі на Черкащині.

Ключові слова: видання, дослідження, жертва, історія, краєзнавець, репресії, “розстріляне відродження”, Черкащина.

Постановка проблеми. Події сучасної фази російсько-української війни, яка розпочалась із лютого 2024 р., спричинили активне суспільне пошукання у плані глибинного аналізу історичної минувшини нашого героїчного українського народу. Ще чимало білих плям залишається в нашій історії. Чимало залишається і питань щодо переосмислення і перегляду із сучасного незаангажованого історіографічного погляду на деякі історичні події і явища. Серед таких історичних подій, а в даному контексті – трагічної сторінки в історії нашої держави, належить період «розстріляного відродження».

Перш ніж перейти до реалізації поставленої у назві статті мети нашого дослідження, давайте розберемося у дефініції «розстріляне відродження». Як подає нам найновіше енциклопедичне академічне видання Інституту історії України НАН України «Енциклопедія історії України» (том 9) «розстріляне відродження» – це «однойменне визначення, що застосовується для характеристики репресивної політики комуністичної Москви, спрямованої на фізичне знищення української інтелектуальної еліти 1920-х–30-х рр. (ширше – усієї національно свідомої інтелігенції української) й табування її творчих здобутків. Як термін почало використовуватися Ю. Лавріненком із

1944–45, але в широкий обіг увійшло з публікацією у 1959 однойменної антології. Впровадження до широкого вжитку закордонного, а відтак – і «материкового» українства поняття «Розстріляного відродження» ознаменувало важливий етап у тривалому процесі санації вітчизняної суспільної свідомості, опанованої тоталітарною комуністичною ідеологією, повертало українському читачеві вагому частку його власної культурної спадщини» [18, с. 266]. А добре відома своєю популярністю Вікіпедія трактує «Розстріляне відродження» як «науково-просвітницьке, духовно-культурне та літературно-мистецьке покоління 20-х і 30-х років ХХ століття в Українській РСР, яке дало високохудожні твори й здобутки у галузі літератури, філософії, живопису, музики, театру, кіно, освіти, науки та яке було знищене здебільшого під час великого терору. Доба «розстріляного відродження» – доба творчої особистості, яка вступила в конфлікт із тоталітарним режимом, хоча зовсім не мала наміру такого протистояння, і намагалася триматися осторонь будь-яких політичних проявів. Письменники «розстріляного відродження» не сприймали догм, які вимагали послуху, їм був притаманний крайній індивідуалізм» [17].

Як бачимо, дефініція «розстріляне відродження» виникла через два десятиліття після

трагічних подій 20-х –30-х років ХХ ст. на українських землях, коли комуністична Москва репресувала цвіт української нації.

Як зазначають українські історики Ю. Мицик, О. Бажан, В. Власов, «Репресії, то затихаючи, то вибухаючи з новою силою, не припинялися до самої окупації України гітлерівцями. ГПУ постійно викривало якісь міфічні центри, створені нібито так званими ворогами народу: «Всеукраїнський боротьбистський центр» (1934–1935), «Український троцькістський центр» (1936), «Українська фашистська організація» (1935–1937) та ін.» [10, с. 405].

Зазначені науковці наводять такі факти: «протягом 1935–1940 рр. у розряд політв'язнів потрапило 332 439 громадян республіки, з яких 161 748 чол. було розстріляно.... Серед розстріляних були відомі українські діячі культури Л. Курбас, М. Куліш, М. Зеров, В. Підмогильний, М. Вороний, М. Ірчан, В. Поліщук, О. Слюсаренко, П. Филипович, Г. Епик, М. Яловий, М. Яворський та ін. [10, с. 405].

«У результаті репресій 1930–1938 рр., – констатують Ю. Мицик, О. Бажан, В. Власов, – були фізично знищені, кинуті до концтаборів і тюрем, відправлені на заслання, вигнані з наукового, культурного й громадського життя майже всі представники української інтелігенції – як старої, так і молодої, що сформувалася в період «українізації».... Українське національне і культурне відродження 20-х років ХХ ст., яке за гранично короткий час дало такі блискучі плоди, було розстріляне. Таким чином, геноцид української нації, здійснений комуністичною Російською імперією шляхом штучного голодомору, був доповнений розстрілами української адміністративної та інтелектуальної еліти. Так народилося трагічне поняття «Розстріляне Відродження» [10, с. 405 – 406].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роки незалежності України вийшли друком численні історико-краєзнавчі видання, де широко представлено історію міст і сіл, залучено розлогі масиви архівних документів і свідчення очевидців. Але в новітній історіографії висвітлення тематики, яка б стосувалася суто трагічної персоналістики періоду «розстріляного відродження» у працях краєзнавців Черкащини ще не стало предметом окремого дослідження.

Мета статті: розкрити особливості висвітлення теми повернення із забуття в роки відродженої у 1991 р. незалежності України імен черкащанської національно свідомої інтелігенції доби «розстріляного відродження» на сторінках історико-краєзнавчих студій краєзнавців Черкащини.

Виклад основного матеріалу. «Позитивні зміни, що відбувалися у різних сферах життя черкаського краю були затьмарені злочинною хвилею сталінських репресій, які досягли свого апогею в 1937–1938 роках, коли жертвами ставали невинні люди. Репресії, що розпочалися ще у 1920-х роках у різних формах (розкуркулення, голодомор, депортації, викриття «шкідницьких організацій» тощо), були складовою частиною утвердження тоталітарного режиму» [8, с. 250], – такими словами краєзнавець Василь Мельниченко розпочинає розділ «Політичні репресії на Черкащині» у посібнику «Моя Черкащина (історія рідного краю від найдавніших часів до сучасності)», який побачив світ у 2023 р.

В. Мельниченко зазначає, що жертвами репресій стали й представники інтелігенції. «У 1937 р. був звинувачений у належності до неіснуючої «української контрреволюційної націоналістичної організації» директор Канівського заповідника «Могила Т. Г. Шевченка» М. С. Стретович і ув'язнений у виправно-трудова табори строком на 10 років. До вищої міри покарання був засуджений у 1938 р. екскурсовод заповідника С. Дерева. Така ж доля спіткала й одного з фундаторів музейної справи на Уманщині Ф. М. Мовчанівського. До 10 років виправно-трудова таборів був ув'язнений директор Уманського сільськогосподарського інституту А. П. Стороженько, а викладач цього інституту В. Ф. Чалий отримав вищу міру покарання» [8, с. 252].

У 2004 р. вийшов навчальний посібник «Історія Чигиринщини (з найдавніших часів до сьогодення)» автором якої є автор цієї статті. У розділі IX «Чигиринщина між двома війнами (1921–1941 рр.)», у параграфі 6 «Політичні репресії» зазначається наступне. «Жорстокого удару по всій духовній сфері України було завдано масовими політичними репресіями 30-х років ХХ ст. Особливо страждала інтелігенція. Одним із перших політичних процесів в Україні проти неї стала сфальсифікована ОДПУ справа «Спілки визволення України» – за нею

офіційно було засуджено 45 чоловік (2 академики, 11 професорів, 2 письменники, науковці, викладачі вузів, учителі, юристи, священнослужителі, студенти, державні діячі УНР). На місцях по цій справі репресії набули масового характеру і цим було започатковано державний політичний терор проти інтелектуалів України. Не обминула хвиля терору і Чигиринщину» [6, с. 249].

На сторінках посібника «Історія Чигиринщини (з найдавніших часів до сьогодення)» дізнаємось розгорнуту інформацію про репресованих письменників – уродженців Чигиринщини Чигирин Віталія Єлисейовича і Кримського Андрія Івановича. «Так, у 1937 році був репресований член Спілки письменників України, уродженець села Боровиці Чигиринського району Віталій Єлисейович Чигирин» [6, с. 249]. До арешту працював у Золотоніській друкарні. Після закінчення курсів працював у заводській газеті «Дзержинець» у місті Кам'янське (на Дніпропетровщині). 1933 рік – відповідальний секретар «Літературної газети» (місто Харків). 1934 рік – прийнятий до Спілки письменників СРСР. Автор п'єс «Сонце та «Шляхи» (у співавторстві з М. Миньком), роману «Квітень» (1937). Автор таких прозових книг, як: «Фрагменти доби» (1932), «Світання» (1934), «Перший гарт» (1935), «Дівчата» (1936), «Записки хлопчика», «Повість про хорошу дівчину» [7, с. 164-165]. «22 квітня 1937 р. оперуповноважена таємно-політичного відділу УДБ НКВС УРСР Гольдман випродукувала за вказівкою свого начальства постанову, в якій Віталій Чигирин був звинувачений у приналежності до української націоналістично-фашистської терористичної організації, яка замишляла вчинити розправу над тодішніми «вождями» республіки. Того ж дня він був заарештований на своїй квартирі у присутності неодмінного при таких акціях двірника ролітівського будинку в Києві Івана Низельського. У ежовських застінках Віталій Чигирин поведився на подив мужньо і стійко. На «конвейєрах» і очних ставках рішуче відкидав усі звинувачення й наклепи. Протоколи його допитів рясніють твердженнями: «Ніякою контрреволюційною діяльністю я ніколи не займався!», «Контрреволюційних зв'язків не мав і не маю!», «Винним себе не визнаю!», «Про існування троцькістських ор-

ганізацій не знав і не знаю...». В одному чисто-сердечно зізнався Чигирин: у день самогубства Миколи Хвильового (13 травня 1933 р.) він відправив до Харкова таку телеграму Івану Кириленку: «Разом із тобою ридаємо над могилою Хвильового». Проте цього виявилось досить, щоб 14 липня 1937 року виїзна сесія Військової колегії Верховного Суду СРСР під головуванням диввійськюриса Ричкова на закритому засіданні ухвалила: застосувати до Чигирини найвищу міру покарання – розстріл без права оскарження. Наступного дня, 15 липня 1937 року, життя його насильно було обірване в київській тюрмі, а ім'я надовго забуте. Лише 27 вересня 1956 року президія правління Спілки письменників України вустами Олеся Гончара і Юрія Смолича порушила перед прокуратурою республіки клопотання про перегляд справи Віталія Чигирини і його цілковиту реабілітацію. І рівно через п'ять місяців, 27 лютого 1957 року Військова колегія Верховного Суду СРСР на підставі матеріалів, що заново відкрились, винесла ухвалу: вирок Військової колегії Верховного Суду СРСР від 14 липня 1937 року стосовно Віталія Чигирини скасувати і справу про нього припинити за відсутністю складу злочину. Віталій Чигирин реабілітований по-смертно у 1957 році» [5, с. 148].

Із книги «Історія Чигиринщини» черпаємо відомості і про те, що в геноцидний 1937 рік було заарештовано і репресовано заступника директора Чигиринської середньої школи №1, вчителя української мови та літератури Андрія Івановича Кримського (1905 р.н.). На той час він був знаним поетом і прозаїком, автором численних віршів та оповідань, надрукованих у 30-х роках минулого століття у київських журналах «Нова громада», «Глобус», «Всесвіт» та інших. Автор роману «Рекорд» (до наших днів не зберігся, оскільки був знищений кадебістами). Знищена була також значна частина віршів та оповідань. Мав вищу педагогічну освіту. Тривалий час жив і працював в місті Чигирині де викладав українську мову та літературу у середній школі № 1. В 1937 році безпідставно заарештований і кинутий до в'язниці ГУЛАГу. Реабілітований в 1963 році. На сьогодні вдалось зібрати у архівах міст Києва та Харкова близько двох десятків віршів та оповідань А.І. Кримського» [6, с. 251].

«Чи багато ми знаємо про І. М. Шульгу? Переконали, що майже нічого, і на це є свої причини. А між тим він належить до яскравих мистецьких небожителів, які гідно репрезентують Шевченків край. Автор понад тисячі малярських робіт, цей художник став одним із представників «розстріляного Відродження» 1930-х років» [1, с. 157]. Так розпочинає свій невеликий нарис під назвою «Кропивнянин Ілля Шульга: повернення із небуття» у своїй книзі «Пером публіциста: вибрані нариси, статті, інтерв'ю» краєзнавець Григорій Голиш. Із нарису дізнаємось, що Ілля Максимович Шульга народився 20 липня 1878 р. в селі Кропивна на Золотоніщині. На одинадцятому році життя в хлопчини яскраво виявився малярський хист: спочатку він дивував усіх здатністю копіювати картини, а згодом і самостійно відтворював витончені дива тамтешньої природи. Професійно навчатись малюванню почав у знаменитій «малювальній» школі легендарного українського живописця Миколи Мурашка. В 1899 р. попрямував до Москви, де став учнем мистецької школи живопису, архітектури та будівництва, яку з відзнакою завершив у 1903 р. Згодом навчався у Петербурзькій академії мистецтв. За неперевершене виконану дипломну роботу – картину «Козаки пішли» – І. Шульга в 1909 р. отримав звання «вільного митця». Підбадьорюючи молодого майстра, І. Репін говорив: «Не забувай, що в художньому мистецтві є тільки два Іллі – це я і ти». Воістину, то були пророчі слова для кропивнянина... Відзначаються реалістичністю його полотна «В'їзд Хмельницького до Києва», «Переїзд полковника Дзедже-лія через село Кропивну», «Козача розвідка», «Мазепа» та ін. У 1919 р. художник з родиною оселяється майже на десятиріччя в Золотоноші. Тут він малює такі картини, як «Шевченко на етюдах», «Мати», «Діти на перелазі» та ін. [1, с. 157-159]. У 1928 р. художник переїздить до Києва, де поєнує і образотворчу і педагогічну роботу. Від 1934 р. викладає в Київському художньому інституті, де здобуває вчене звання професора. Він стає помітною постаттю серед художньої еліти Києва. І ось настав сумнозвісний трагічний 1937 рік.... Ось як описує те, що трапилось із І. Шульгою Григорій Голиш: «У 1937 р. художник знову займає чільне місце на столичній виставці робіт. Йому співають

дифірамби, а щонайбільше його розхвалюють за картину «Перший трактор на селі» (з огляду на «ідеологічно витриманий сюжет»). За всіма ознаками, то був зоряний час життя і творчості І. Шульги. Утім, уже тоді над художником почали нависати зловісні хмари владної неприязні. Ще б пак, він насмілювався писати полотна винятково на теми українства, і, що особливо «небезпечно», на козацькі теми, та ще й у викладанні послуговувався не «великим-могучим а лише солов'їною материнською мовою. Відтак, владці вирішили влаштувати художникові єзуїтський тест на його лояльність до режиму. Вони поставили вимогу, аби він створив картину про українських вождів Г. Петровського та С. Косіора. Та І. Шульга твердо заявив, що в нього «немає натхнення писати партійних бонз, бо це суперечить його духу вільного мистця». Терпець влади увірвався занадто швидко. Темної березневої ночі 1938-го до будинку Шульги під'їхав «чорний воронок» і за мить Іллю Максимовича вивели з квартири у кайданках. Органи НКВС у традиціях тих лихозвісних часів висунули художнику звинувачення в українському буржуазному націоналізмі й навіть шпигунстві. У кримінальній справі його постійно називають «мазепівцем», а вирок був швидким і суворим: його засудили на сім літ таборів. Утім, кати знали, що шансів повернутися додому у занедужалого І. Шульги вже не було. На початку 1939 р. дружина Іллі Максимовича отримала повідомлення, що її чоловік помер у пересильній тюрмі Петропавлівська 19 грудня (на день св. Миколая) 1938 р. (у віці 60 літ)» [1, с. 159-160].

Після смерті Іллі Шульги сотні його малярських робіт було знищено чи розпорошено. Як пише Г. Голиш, «може, цей вандальський задум сталінських посіпак і вдався би повністю, аби не здійснила подвиг збереження частини доробку художника його дружина Лідія. Вона емігрувала з донькою до США (містечко Боулдер у штаті Колорадо) й зуміла вивезти туди понад сімдесят картин. Українська діаспора США зберегла для світу ці геніальні твори: там, за океаном, є навіть невелика картинна галерея кропивнянина» [1, с. 160].

А ось так подає пояснення про реалії наступу на діячів освіти, науки, культури, фактично все покоління «розстріляного відродження»

краєзнавець Володимир Щербатюк у книзі «Історія регіонів України: Лисянщина»: «У 1933 р. Й. Сталін проголосив, що основною загрозою для єдності Радянського Союзу є націоналізм. Це означало кінець українізації і початок цілеспрямованих утисків національної науки і культури... З бібліотек вилучались видатні твори української науки і літератури. Заборонялись національні п'єси, закривались театри. Музейним працівникам не рекомендувалося звертатися до історії козацтва та інших історичних подій, що нагадували автономію чи ознаки державності України» [24, с. 187]. У цій книзі краєзнавець В. Щербатюк наводить інформацію про одну з перших представниць трагічного українського покоління «розстріляного відродження» художницю, фольклориста, етнографа Софію Мефодіївну Терещенко (1887–1948), творчість якої радянською цензурою надовго була схована від українців. А у виданні «Край козацький. Довідник з історії Лисянщини», де керівником авторського колективу є цей же дослідник, розміщена біографічна стаття про С. М. Терещенко «Терещенко Софія Мефодіївна (1876 – 31.08.1948) – відома українська художниця, краєзнавець, народознавець. Народилась у с. Попівка тоді Звенигородського повіту Київської губернії. Петербургський графік Мате, який мандрував батьківщиною Т. Шевченка помітив здібності дівчинки до малювання, і з часом Софія потрапила до Петербурга.... З 1911 р. відкрила власну майстерню в Царському Селі. Там працювала до 1917 р....З піднесенням національно-демократичного руху в Україні повернулася на Звенигородщину. Працювала учителем у дівочій гімназії м. Звенигородка. Тут же у 1920 р. разом з братами Калеником та Ніфонтом заснувала художню школу ім. Т. Шевченка. Згодом Терещенко започаткувала у Звенигородці краєзнавчий музей, з великим ентузіастом вивчала історію та традиції Шевченкового краю. Заарештована 1929, в розпал масових арештів в Україні народознавців. А долі на її долю випали Соловки, участь у будівництві Біломорсько-Балтійського каналу. 1935 отримала новий вирок: довічне заслання. По етапу потрапила до м. Кизил-Орди в Казахстані, а в 1941 – до м. Джамбул. У неволі Терещенко продовжувала займатись народознавством: їй вдалося відвідати місця Т. Шевченка, де останній відбував заслання...

Після 1945 їй дозволили повернутися у рідну Звенигородку. Там Терещенко влаштувалась працювати художником-оформлювачем у мистецькій студії при місцевому будинку культури.... Постановою президії Черкаського обласного суду від 25 січня 1973 скасовано постанову особливої наради при колегії ГПУ УРСР від 12 березня 1930 стосовно Терещенко. 15 червня 1973 за протестом прокурора УРС Верховний суд УРСР вирок Київського обласного суду від 11 серпня 1935 і ухвалу Верховного суду від 29 вересня 1935 стосовно Терещенко скасував і заклав справу за відсутністю в її діях складу злочину» [4, с. 273].

Повертаються до українського читача і видатні українці «розстріляного відродження», які мають пряме відношення до Черкащини – Сергій Єфремов і Агатангел Кримський, яких також потріпала репресивна сталінська каральна машина. У розділі «Наслідки політики радянської влади 1923–1941 рр.», який написав згаданий уже нами вище краєзнавець В. Щербатюк у колективному науковому і навчальному виданні «Шевченків край. Історико-етнографічне дослідження», зокрема, про Сергія Єфремова зазначено з опублікуванням його світлин: «С. Єфремов (1876–1939; за ін. даними – 1937). Визначний український громадсько-політичний і державний діяч, літературний критик, історик літератури, академік УАН (з 1919), дійсний член НТШ, уродженець с. Пальчик Звенигородського повіту. Залишаючись непримиреним противником більшовицького режиму, на думку деяких дослідників (Н. Павлушкова, В. Плющ, В. Шмельов), в 1920–1928 рр. створив і очолив діяльність таємних опозиційних організацій, які відстоювали ідею української державності. У липні 1929 р. заарештовано і звинувачено в організації і керівництві Спілки Визволення України. У квітні 1930 р. засуджений до 10-річного ув'язнення з суворою ізоляцією. Перші сім років ув'язнення відбував у Ярославському політизоляторі, потім його переведено до Володимирської тюрми. З 1939 р. доля С. Єфремова невідома» [22, с. 256].

Про А. Кримського краєзнавець В. Щербатюк пише так: «А. Кримський (1871–1942). Визначний український учений, письменник, сходознавець, історик української мови і літератури, дійсний член УАН (з 1917) та НТШ

(1903). Автор близько тисячі наукових праць. А. Кримський народився у м. Володимир-Волинський (тепер Волинська обл.). Дитячі роки пройшли у м. Звенигородка на Київщині. 1884 р. закінчив Колегію Павла Галагана в Києві. ...У 1898–1918 рр. викладав арабську, перську, турецьку мови та історію країн мусульманського Сходу в Лазаревському інституті східних мов (з 1900 р. – професор). У 1918 р. став професором Київського університету (до 1941 р., з перервами). Один з організаторів УАН. У 1921–1929 рр. – керівник Інституту сходознавства ім. О. Потебні. З 1930 р. вчений зазнав переслідувань влади: був практично усунений від науково-викладацької роботи в академічних установах України. Після початку Другої світової війни вченого-сходознавця знов покликали до наукової праці. За успіхи навіть нагородили орденом Леніна. З початком військових дій 1941 р. на території України Кримському наказали з Москви виїхати до Уфи. Проте вчений повернувся до Звенигородки, де й був заарештований представниками НКВД. Звинувачений в антирадянській діяльності, ув'язнений в одній із тюрем м. Кустанай (Казахстан). Помер (за іншими даними закатований) 25 січня 1942 року» [22, с. 257]. До речі, В. Щербатюк у даному розділі наводить дві світліни: самого А. Кримського і його будинок у Звенигородці.

У науково-популярному виданні «Місто на скелястих берегах Тясмину», виданому у 2009 р. у статті краєзнавця О.Ветрова «Економічний розвиток і політичні репресії (1934–1941 рр.)» повертається із небуття ще один представник доби «розстріляного відродження» відомий і авторитетний у 30-ті роки минулого століття на Кам'янщині журналіст Короп. Ось що пише про це О. Ветров: «Більшовицька система завжди знищувала своїх супротивників фізично, але те, що почалося в період 1935 – 1939 років, перебільшило всі загальнолюдські і моральні рамки і всьому світові показало сутність більшовицької системи. Почалися пошуки «ворогів народу», переслідування тих, хто колись або тепер завинив перед радянською владою. Першим у Кам'янці був арештований редактор районної газети «Коллективна праця» – Короп. Голови та рахівники колгоспів, спеціалісти, учителі, колгоспники та робітни-

ки безпідставно звинувачувались в антирадянській діяльності, заарештовувались і зникали безслідно» [21, с. 93-94]. «01.09.28 року трійкою УНКВС Київської області було засуджено до вищої міри покарання – розстрілу керівника Кам'янського драмгуртка Салабая М.Ф., який ставив українські п'єси» [21, с. 95].

Про хвилю репресій проти інтелігенції на Шполянщині черпаємо із видання «Історія Шполянського краю» краєзнавця Віктора Шевчука. «Не оминули вони і Шполянський район. Одна з найбільших хвиль репресій була спрямована проти національної української інтелігенції як найбільш освіченої частини суспільства. Одним з перших був у 1934 році заарештований поет Олекса Влизько, який провів своїх дитячі роки в Сигнаївці й у 1927 р. став відомим в Україні завдяки збірці поезій «За всіх скажу», яка видавалась тричі і була удостоєна навіть державної премії. Зам брехливим звинуваченням він був засуджений і незабаром розстріляний разом з іншими відомими українськими літераторами (Г. Косинкою, О. Фальківським, братами Іваном та Тарасом Крушельницькими). Весною 1937 року заарештовано директора Шполянської середньої школи №1 Петра Туровського.... і відправлено в Черкаську тюрму. Після слідства і суду їх розстріляли. Був репресований і директор міської школи №3 І. Коваленко» [23, с. 123-124].

Про репресованого учителя географії середньої школи О. Кобзаренка із Гельмязіва черпаємо із книги краєзнавця П. Карпенка «Нариси з історії Гельмязівщини (краєзнавчі пошукові матеріали про минуле рідного краю)». Цитуємо: «Його, як члена культурно-просвітницької організації «Просвіта», 37-го року було теж репресовано. А вдома при арешті у О. Д. Кобзаренка знайшли «крамольну» літературу – твори Остапа Вишні й Михайла Грушевського. Конфікували як докази провини...» [3, с. 94].

Повертається із забуття на сторінках видання «Містечко ратників та майстрів (з історії села Мошни)», матеріали якого упорядкував краєзнавець Микола Якименко постать ще одного представника «розстріляного відродження», уродженця с. Мошни, що на Черкащині, унікального історика-патріота, завідуючого відділом Центрального історичного музею в Києво-Печерській лаврі Трохима Трохимовича

Теслі (1903–1937). В чому ж його патріотична унікальність? Розуміння цього дає його біографія, яку про свого дядька надиктував житель с. Мошни Віталій Дмитрович Тесля, та яка наведена в даному виданні. «Народився Тесля Т. Т. в с. Мошни у 1903 р. Після закінчення Мошнівського однокласного училища працював у маєтку графині К. А. Балашової різноробочим і продовжував займатися самоосвітою. Жадоба до знань привела талановитого юнака на робфак до м. Харкова, де він наполегливо вивчає археологію і з 1930 р. працює в Харківському археологічному музеї. У 1931 р. він уже завідувач відділу Харківського інституту археології. Навчаючись на археологічному відділенні аспірантури цього ж закладу, Трохим Трохимович знайомиться з видатним вченим-істориком Д. І. Яворницьким, який стає його науковим керівником і під керівництвом якого молодий вчений у 1932–1933 роках бере участь у археологічних експедиціях і розкопках поблизу Харкова, на острові Хортиця, в Криму. В 1933 р. Тесля Трохим Трохимович по закінченні аспірантури пише і блискуче захищає німецькою мовою дисертацію на здобуття наукового ступеня «кандидат історичних наук». Чому німецькою? Тому, що в умовах переслідування всього українського захиститись українською мовою було неможливо. А писати українську історію російською мовою Трохим Трохимович, який був патріотом українського народу, не вважав за можливе. Після блискучого захисту дисертації молодого вченого запрошували працювати до Москви та Ленінграду, але Трохим Трохимович вирішив працювати для України і був направлений до Дніпропетровського археологічного музею, який на той час очолював його науковий керівник Д. І. Яворницький. Та вже в 1934 р. Т. Т. Тесля був переведений до м. Києва заввідділом Центрального історичного музею в Києво-Печерській лаврі. Протягом трьох років роботи в музеї (1934–1937) Трохим Трохимович не припиняв наукової діяльності. Проте зібраним матеріалам і напрацюванням так і не судилося прислужитися людям. Любові Трохи-ма Трохимовича до України, її історії не могла пробачити комуно-більшовицька тоталітарна система. 29 жовтня 1937 р. Тесля Трохим Трохимович був заарештований працівниками НКВС по звинуваченню в антирадянській

національно-терористичній пропаганді, і вже 17 листопада 1937 р. засуджений до розстрілу. 27 листопада 1937 р. вирок був приведений в дію у м. Києві. Місце поховання Теслі Т. Т. невідоме. 12 жовтня 1956 р. Трохим Трохимович Тесля був реабілітований за відсутністю складу злочину» [11, с. 102-103].

Завдячуючи Вадиму Мицику у краєзнавчому нарисі «Виднокрай. Історія Тальнівщини в людях, подіях та експонатах музею» повертається із забуття ще один представник «розстріляного відродження» Іван Тимофійович Коханський, який також підпав під репресії. Хто ж він? Читаємо: «Закінчив школу в рідному Вишнополі. З 1919 року навчався у Тальнівській українській змішаній вчительській семінарії ім. Т. Шевченка. Брав участь у різних громадських заходах... Писав вірші й оприлюднював їх в альманасі «Семінарист». Він вважав, що світ – це поезія. Із товстого зшитка, якого постійно носив із собою, зачитував вірші не тільки друзям, а й зустрічним людям. Вчителював у Вишнополі, Зеленькові, Кошланах на Вінничині» [9, с. 117]. «З 1923 року почав публікуватися в газеті Уманського округу «Селянська правда».... Після семінарії він вчителював у селах Уманщини... Однією з творчих удач Івана Коханського був нарис «День молодого лісу», в якому образно описав зростання майбутнього покоління. Цій тематиці присвячено й інший нарис «Новий Семен» (1925)». Пізніше вірші й нариси друкував у журналах «Глобус», «Нова громада», «Зоря». Вчительську працю й творчість Іван Тимофійович поєднував із навчанням у Київському інституті народної освіти. Згодом працював відповідальним секретарем газети «Шлях кооперації» (Київ). Думав, що журналістська праця додасть розвитку літературній творчості. Прагнення І. Коханського знищили енкаведисти: 29 липня 1935 року його заарештували в редакції газети. Військовий трибунал прикордонної та внутрішньої охорони УРСР 21–23 січня 1936 року засудив І. Коханського на десять років позбавлення волі. Військова колегія Верховного суду УРСР 3 березня 1936 р. вирок підтвердила. В сталінських концтаборах поблизу Магадана 1941 року педагога й поета замордували. Реабілітований 12 листопада 1959 року [9, с. 118].

Чимало невеликих інформаційних згадок про репресії працівників освіти – педагогічної еліти, черпаємо майже у всіх виданнях краєзнавців Черкащини. Наприклад, краєзнавець І. Нерубальський, у своєму ґрунтовному виданні, присвяченому історії села Глибочок, що на Тальнівщині, зазначає, що «під мітлу політичних репресій потрапили також вчителі Глибочоцької школи Сергій Дем'янович Мазецький та Петро (по батькові не встановлено) Нікітін. На жаль, ніяких відомостей про цих людей немає» [13, 264-265]. А у селі Криві Коліна, теж на Тальнівщині, було репресовано вчителя хімії і директора школи Івана Дмитровича Вороненка, який до початку Другої світової війни працював у цьому селі [12, с. 225]. У Монастирищі у страшний 1937 рік, як пише краєзнавець Іван Волошенко, репресували «Р. А. Гуцала – учителя», «М. О. Заміховського – учителя» [2, с. 15]. У селі Паланка, що на Уманщині, як подає краєзнавець Леонід Панченко, репресували Смирнова Івана Тарасовича, 1891 р. н., учителя школи. Осуджений 25 грудня 1937 р. Трійкою НКВС по Київській області. Вирок – розстріл. Реабілітовано 27 травня 1989 р.» [14, с. 59]. У місті Чорнобай у серпні–грудні 1937 р. заарештували, засудили і відправили на 10 років у виправно-трудові табори трьох вчителів – Якова Олександровича Сенька (1889 р. н.), Петра Петровича Циганника (1885 р. н.), Феодосія Романовича Яценка (1886 р. н.) (доля ще одного вчителя Чорнобаївської 7-річної школи Івана Ілліча Продченка невідома), – подає у своєму виданні краєзнавиця М. Приліпко [16, с. 49]. «У жовтні 1940 року за антирадянську агітацію заарештовано викладачів Чигиринського технікуму соціалістичного обліку К. С. Іваненка та П. Т. Приходька. Вони звинувачувалися у антирадянській агітації, а саме – в розповсюдженні контрреволюційних анекдотів, нереагуванні на антирадянські вияви в технікумі, наклепи на радянську владу. А виявлялось це в тому, що вчителі і учні в розмовах скаржилися на погані матеріальні умови життя. Це відповідало об'єктивній дійсності. Обидва викладачі були реабілітовані у жовтні 1970 року» [6, с. 252].

«3 листопада 1937 року, в один день зі знаменитими письменниками-драматургами Миколою Кулішем та режисером Лесем Курбасом у карельському таборі смерті Сандармох були

розстріляні декілька черкащан. Зокрема – 30-річний Семен Середа, уродженець Млієва, викладач Городищенського сільгосптехнікуму». Про це дізнаємось із книги «Городище – рідне місто» краєзнавця Володимира Чоса [20, с. 115].

У 2023 р. побачив світ навчальний посібник для закладів загальної середньої освіти «Черкаси: історія і сучасність». Що тут ми черпаємо про освітян-черкащан, яких можемо віднести до представників «розстріляного відродження»? Читаємо: «Під репресії каральних органів підпадали представники різних верств населення міста, які не мали ніякого відношення до політики. Так, у Черкасах незаконно були репресовані 23 вчителі міських шкіл, більшість із них отримали покарання у вигляді 10 років ув'язнення в таборах, а О. Ф. Оржеховська та І. П. Симоновський були розстріляні. Серед репресованих освітян – М. І. Голубєв, П. З. Дзюба, С. П. Горницький, Ф. А. Калитенко, М. І. Лисенко, І. М. Лях, А. Р. Матюха, П. Ф. Михно, М. А. Пінчук, М. С. Черкас, С. С. Шишко. Зазнав репресій і черкаський письменник Лесь Гомін (О. Д. Королевич), якого повністю реабілітували лише посмертно, наприкінці 1958 року. Десять років таборів на Півночі без права листування отримав і наш земляк письменник О. Г. Лебеденко, автор відомої повісті «Перша міністерська» [19, с. 125-126].

«Чудом і великими надлюдськими зусиллями врятувався від сталінського терору один із співзасновників ВАСГНІЛ (Всесоюзної академії сільськогосподарських наук ім. Леніна), засновник ґрунтознавства уродженець с. Велика Бурімка академік Олексій Никанорович Соколовський» [16, с. 344], про якого пише краєзнавиця Марія Приліпко. «Це – незвичайна людина, вчений гігант, життя якого складалося в ті часи занадто складно і непередбачувано. Почалося з того, що в постанові ВУЦВК №37/429 від 29.02.1930 «Про затвердження особового складу Найвищого Суду УСРР для розгляду справи СБУ», у складі суду з'явилося його прізвище – академіка О. Н. Соколовського (як громадського обвинувача). Що змусило О. Н. Соколовського і ще ряд професорів і академіків, свідчити проти «своїх»? У органів НКВС був багатющий арсенал примусових методів. Їх на собі відчув Олексій Никанорович сповна і в 1930, і пізніше, в 1938–1940 роках. У 1930 році йому «нагада-

ли», що він і дружина вихідці із сімей «служителів культу», що він на початку ХХ ст. був членом РУП, що його молодший брат Михайло брав участь у громадянській війні в «білій гвардії» і у 1919 році емігрував спочатку до США, а згодом до Парижу, що вчений зустрічався з ним у 1927 році, як їздив на Перший конгрес ґрунтознавців у Вашингтон і інші факти, які змусили вченого «свідчити» в справі СБУ. Пізніше О. Н. Соколовський скаржився: «... якась пекельна рука постаралась, що українці повинні судити своїх же, українців, спритна політика Москви зробить так, що українці задавлять Україну своїми ж руками»....Пройшло декілька років. Органи ДПУ «прибирали» свідків у «справі СБУ». 1938 року О. Н. Соколовський був позбавлений свободи «як ворог народу», йому інкримінувалась участь у «контрреволюційних діях», в організації українських есдеків як одного з її лідерів, в організації і шкідництва, і повстанської діяльності. Скільки допитів, знущань, погроз, безпідставних звинувачень і врешті вирок – «розстріл з конфіскацією майна»... У січні 1940 р. його звільнили «за відсутністю складу злочину» після багатьох місяців боротьби і його, і багатьох вчених за скасування рішення суду. Та не завжди перемала справедливість» [16, с. 344].

Висновки. Аналізуючи краєзнавчий доробок дослідників Черкаського краю, які у своїх роботах звертались до висвітлення теми радянського терору 20-х–30-х років в українському суспільстві, доходимо наступних висновків. У виданнях, присвячених історії Черкаської області та її населених пунктів, краєзнавці Черкащини, практично в усіх без винятку аналізованих нами працях, не оминули тему державного політичного терору проти інтелектуалів України. З історіографічної точки зору показано внесок черкаських краєзнавців у дослідження особливостей проведення ра-

дянської репресивної політики цього періоду в історії краю, зокрема цілеспрямоване винищення національно свідомої еліти, потужного духовно-культурного та літературно-мистецького покоління 20-х–30-х рр. ХХ ст., яке народилось чи проживало на Черкащині.

Отже, крізь призму персоналістичного виміру розкрито цей до певного часу прихований трагічний аспект суспільно-політичних трансформацій 20-х–30-х років, зокрема у Черкаському регіоні, які протікали у взаємозв'язку із тодішніми загальнодержавними процесами винищення найбільш освіченої частини суспільства і національних еліт в руслі більшовицької ідеології й політики з метою запобігання спротиву чинній владі. Було на цілі покоління підірвано потенціал національно-культурного розвитку нашої держави, який проявився у феномені «розстріляного відродження».

Дослідження черкаських краєзнавців стали підґрунтям для написання шкільних посібників з історії рідного краю, сприяють віднайденню та подальшому увічненню достойних імен уродженців і земляків. Освітня, наукова, літератори і журналісти, митці і музейники Черкащини – безневинні жертви «розстріляного відродження» – свого часу сприяли поширенню на теренах краю загальнолюдських гуманістичних цінностей, піднесенню національної науки, освіти й культури, вивільненню творчої думки й людської гідності, чим підривали ідеологічну безпеку більшовицького режиму, що в кінцевому разі і стало однією з причин національної трагедії 1920-х–1930-х років.

Подальші розвідки в цьому напрямі варто спрямувати на детальне вивчення конкретних аспектів особистісного потенціалу репресованих краян – освітян, науковців та діячів культури, які сприяли національно-культурним трансформаціям в Україні, зокрема на Черкащині, протягом цього періоду.

1. Голиш Г. М. Пером публіциста: вибрані нариси, статті, інтерв'ю. Черкаси : Вертикаль, 2019. 388 с.
2. Волошенко І. І. Нариси з історії поселень Монастирищенського району Черкаської області. Монастирище : Монастирищенське комунальне виробничо-поліграфічне підприємство “Мрія”, 2003. 464 с.
3. Карпенко П. П. Нариси з історії Гельмязівщини (краєзнавчі пошукові матеріали про минуле рідного краю). К. : Фітосоціоцентр, 2010. 335 с.
4. Край козацький. Довідник з історії Лисянщини. К. : Наук. думка, 2004. 408 с.
5. Лазуренко В. М. Чигиринщина у вирі політичних репресій 1930-х років XX століття // Чигиринщина в історії України. Збірник 3. Голодомор 1932 – 1933 рр., репресії 30-х – 40-х рр. XX ст. та голод 1947 р. на Чигиринщині. Матеріали Третьої історико-краєзнавчої учнівської конференції Суботівської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів Чигиринського району Черкаської області / за заг. ред. доцента В. М. Лазуренка. Черкаси, 2009. С. 141–146.
6. Лазуренко В. М. Історія Чигиринщини (з найдавніших часів до сьогодення) : навч. посіб. Черкаси : Ваш Дім, 2004. 456 с.
7. Лазуренко В. М. Політичні репресії 30-х років XX ст. на Чигиринщині // Краєзнавство Черкащини. Збірник. № 8. Черкаси : Ваш Дім, 2005. С. 163–168.
8. Мельниченко В. М. Моя Черкащина (історія рідного краю від найдавніших часів до сучасності): навчально-методичний посібник для вчителів закладів загальної середньої освіти. Черкаси : “Вертикаль”, видавець Кандич С.Г., 2023. 372 с.
9. Мицик В. Ф. Виднокрай. Історія Тальнівщини в людях, подіях та експонатах музею. К. : КВІЦ, 2010. 260 с.
10. Мицик Ю. А., Бажан О. Г., Власов В. С. Історія України : навч. посіб. 3-тє вид., допов. і переробл. К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2010. 595 с.
11. Містечко ратників та майстрів (з історії села Мошни). К. : Видавничий центр “Просвіта”, 2008. 108 с.
12. Мовчан В. П., Нерубайський І. А., Олійник В. Й. Криві Коліна: крізь терни і роки. В історії села – історія України. Історико-краєзнавча, художньо-публіцистична оповідь. К. : КВІЦ, 2010. 712 с.
13. Нерубайський І. А. Глибочок над Гірським Тікичем: Історія українського села на тлі історії України. К. :КВІЦ, 2017. 688 с.
14. Панченко Л. С. Рідне село (історико-краєзнавчий нарис). Умань, 2006. 348 с.
15. Поліщук В. Т. Вінок лавровий, вінок терновий. Репресовані письменники Черкащини. Статті, нариси. Черкаси, 2000. 128 с.
16. Приліпко М. В. Чорнобаївщина. Велична історія рідного краю (від найдавніших часів до сьогодення). Черкаси : видавець Чабаненко Ю. А., 2008. 538 с.
17. Розстріляне відродження. [Електронний ресурс]. // https://uk.wikipedia.org/wiki/Розстріляне_відродження
18. Рубльов О.С. “Розстріляне відродження” // Енциклопедія історії України: Т. 9. Прил – С / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: "Наукова думка", 2012. С. 265-266.
19. Черкаси: історія і сучасність: навчальний посібник для закладів загальн. серед. освіти / Департамент освіти Черкаської міської ради, Черкаська обласна організація Національної спілки краєзнавців України; за ред. В. М. Мельниченка. Черкаси: «Вертикаль», видавець Кандич С. Г., 2023. 280 с.
20. Чос В. Г. Городище – рідне місто. Черкаси: видавець Ю.Чабаненко, 2017. 368 с.
21. Шамрай О. Г., Таран Г.М., Бондаренко Л.О., Ветров О.В., Ляшко Ю.Ю., Чупак Т.П. Місто на скелястих берегах Тясмину. Черкаси: “Вертикаль”, видавець ПП Кандич С.Г., 2009. 244 с.
22. Шевченків край. Історико-етнографічне дослідження. К.: Наук. думка, 2009. 546 с.
23. Шевчук В. В. Історія Шполянського краю. Черкаси : Відлуння-Плюс, 2003. 184 с.
24. Щербатюк В. Історія регіонів України: Лисянщина. К. : Логос, 2002. 428 с.

Василь
МЕЛЬНИЧЕНКО
кандидат історич-
них наук, професор
кафедри історії і
права Черкаського
державного техноло-
гічного університету,
перший заступник
голови Черкаської
обласної організації
Національної спілки
краєзнавців України,
Почесний краєзна-
вець України,
Заслужений
працівник культури.

РЕПРЕСІЇ СЕРЕД МУЗЕЙНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЧЕРКАЩИНИ У 1920 – 1930-Х РР.

У повідомленні висвітлюється трагічна доля музейних працівників Черкащини у період сталінських репресій 1920–1930-х років. Наголошується на тому, що позасудові справи та вироки засудженим приймалися на основі сфабрикованих або сформованих із застосуванням морального та фізичного тиску доказів.

Ключові слова: історія, музейна справа, фабриковані позасудові справи, реабілітація

Репресії, що розпочалися ще у 1920-х роках у різних формах (розкуркулення, голодомор, депортації, викриття «шкідницьких організацій» тощо), стали складовою частиною утвердження тоталітарного режиму. З часом «звинувачення» і «викриття» наростали, охоплюючи міста і села Черкащини. Під репресії підпадали представники різних верств населення – від малописьменних і неписьменних людей, які не мали ніякого відношення до політики, до священників та інтелігенції.

Жертвами сталінських репресій стали й музейні працівники Черкащини. Зокрема, у жорна репресивного апарату потрапили співробітники державного історико-культурного заповідника «Могила Т. Г. Шевченка» – директор Михайло Степанович Стретович, бухгалтер Данило Дмитрович Стремецький та екскурсовод Сильвестр Максимович Деревя. Зі змісту кримінально-слідчих справ дізнаємося, що їх життєвий шлях нічим особливим не відзначався від біографій людей тогочасного покоління.

На підставі фабрикації кримінальних звинувачень М. С. Стретовича та Д. Д. Стремецького у контрреволюційній діяльності та членстві у націоналістичній організації були прийняті постанови «трійок» при Київському облуправлінні НКВС УРСР про ув'язнення їх у виправно-трудова табори строком на 10 років, яке вони відбували в Амурських залізничних таборах і були звільнені лише 1949 р.

Трагедія долі арештованого екскурсовода заповідника С. М. Деревя. полягала у тому,

що, не витримавши тиску слідчих він обмовив себе, підтвердивши, що був завербований до контрреволюційної націоналістичної організації. На основі цього було сфабриковане звинувачення у належності його до контрреволюційної організації і він у 1938 р. був засуджений до вищої міри покарання. До такої ж міри покарання було засуджено інженера заповідника К. Дукальського [1, 68].

Добре відомим дослідником рідного краю у довоєнні роки був П. В. Авраменко, який працював вчителем історії в Лихолітській семирічній, а потім в Бурімській середній школах на Чорнобаївщині. У селі Лихоліти ним був створений оригінальний історико-археологічний музей, до експозиції якого увійшли зібрані під час археологічних розкопок разом з учнями речові пам'ятки. В 1937 р. він був репресований як «ворог народу» і 1938 р. помер в ув'язненні, а краєзнавчий архів потрапив до НКВС і був знищений. У 1935 р. звільнили з посади директора Черкаського музею одного із його засновників Д. П. Бочкова.

До вищої міри покарання був засуджений 4 грудня 1937 р. працівник Уманського краєзнавчого музею М. І. Метельський. Краєзнавчий музей в Умані вже у роки «хрущовської відлиги» очолив дослідник рідного краю Г. Ю. Храбан, якого у 1938 р. на посаді завідувача Уманським районним відділом освіти необґрунтовано було репресувано і він майже 15 років провів в ув'язненні та засланні.

Трагічна доля спіткала одного з фундаторів музейної справи та організатора краєзнавства

на Уманщині Т. М. Мовчанівського. Його було заарештовано у лютому 1938 р. за звинуваченням в участі у націоналістичній терористичній організації. Короткий звинувачувальний висновок, який хоч і закінчувався словами «речових доказів у справі немає», «переконав» судову «трійку» при Київському обласному управлінні НКВС у причетності Т. М. Мовчанівського до антирадянського підпілля. Його 8 травня 1938 р. було засуджено до розстрілу [2, 32–36].

У 1935 р. отримала новий вирок – три роки виправно-трудових таборів, організатор краєзнавчого музею (1920 р.) та засновниця художньої школи імені Тараса Шевченка у Звенигородці Софія Мефодіївна Терещенко. Її подвижницьку працю із дослідження етнографії, фольклористики, краєзнавства, народного мистецтва високо цінував академік А. Кримський. Дослідниця, відбувши покарання «за участь в контрреволюційній організації «Спілка Визволення України», була заарештована вдруге, а після закінчення терміну, справу було переглянуто і на неї чекало нове заслання. У 1941 р. С. М. Терещенко перевели до Джамбула у Казахстані, де вона не полишала улюбленої справи, відвідала невідьницькі місця Т. Г. Шевченка, записала спогади про нього, передала через брата до Звенигородського музею скриньку зі східною різьбою, яку, за переказами, козаки подарува-

ли Т. Г. Шевченку, збагативши тим самим музейну збірку унікальною пам’яткою. Під час війни С. М. Терещенко повернулася до Звенигородки, у 1948 р. померла [3, 244–248].

Петро Петрович Курінний (1894–1972) – український історик, археолог, народився в Умані, був організатором і директором Уманського краєзнавчого музею та Музейного містечка Києві, тісно співпрацював з Ф. Ернстом та Д. Щербаківським. 25 лютого 1933 р. його було заарештовано за звинуваченням у тому, що він перебував у складі контрреволюційної організації. У червні 1934 р. з урахуванням того, що слідством не було зібрано достатньої кількості доказів для передачі справи П. Курінного до суду, було прийнято рішення направити справу на закриття.

Після закриття кримінальної справи П. Курінний був позбавлений права працювати за фахом, викладати та друкувати наукові праці терміном на п’ять років. У зв’язку із заборону займатися науковою діяльністю він змушений був працювати на випадкових роботах [4, 148–149].

Отже, у роки Великого терору репресивні заходи органів НКВС на основі сфабрикованих позасудових справ торкнулися і працівників музейної сфери. Жертвами стали невинні люди і тільки у 1958–1959 рр. і наступних роках вони були реабілітовані.

ДЖЕРЕЛА
ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Клименко Т. А. «Великий терор» 1937–1938 рр. на Черкащині (за матеріалами Державного архіву Черкаської області) / Т. А. Клименко // Краєзнавство. 2024. № 2.
2. Мельниченко В.М. Краєзнавство Черкащини: сторінки історії. Черкаси, 2010.
3. Мазуренко О.С. Із слідчої кримінальної справи № 370 Софії Терещенко / О. С. Мазуренко // Роль музеїв у культурному просторі України і світу. Вип. 11. Дніпропетровськ, 2009.
4. Опацький І. Ю. Родина Курінних у громадсько-політичному та національно-культурному житті України кінця XIX – першої половини XX століття : дис. ... канд. істор. наук : 07.00.01. Умань, 2018.

Ірина МІРОШНИК
завідувачка сектору
новітньої історії
краю науково-
дослідного відділу
історії та природи
краю
КЗ «Черкаський об-
ласний краєзнавчий
музей» ЧОР

ЧЕРКАЩАНИ З БУДИНКУ «СЛОВО»

Дослідження присвячене митцям-уродженцям Черкащини, що проживали в харківському будинку «Слово».

Ключові слова: «Слово», репресії, Великий терор, Харків, митцю.

Одим з наслідків повномасштабного вторгнення Росії в Україну стало зростання інтересу українців до власної культури та мови. Тема будинку «Слово» та Розстріляного відродження загалом, останні роки вийшла за межі наукових робіт і навіть стала надбанням поп-культури.

Джерельна база дослідження доволі широка. «Слово» був будинком здебільшого літераторів, тому часто фігурує в мемуарах та щоденниках, як репресованих, так і вцілілих письменників, зокрема Юрія Смолича та Володимира Куліша. Ще 1951 р. в Торонто вийшли друком щоденники Аркадія Любченко.

На жаль в більшості випадків доля мешканців будинку «Слово», в тому числі черкащан, частіше за все лише побіжно згадувалась в монографіях про «Розстріляне відродження» та рідко ставала темою окремого дослідження. В роки незалежності питання «Слова» було висвітлено в працях Л. В. Турчини, І. М. Спудки.

Перш ніж перейти до теми черкащан в «Слові», варто окреслити загальний історичний контекст. Після невдалих з’їздів в Києві більшовики обрали своїм головним містом Харків та проголосили його столицею Радянської України 1920 р., хоча на той момент ще тривала Українська революція, а Петлюра уклав Варшавський договір в надії відновити незалежність УНР.

Незважаючи на поразку Української революції 1917-22 рр. та окупацію більшої частини України більшовиками, велика частина насе-

лення ставилася до них з недовірою. Для переконання в перевагах життя під радянською окупацією Леніном було введено НЕП в економіці та коренізацію в культурі та освіті.

Коренізація, яка на наших теренах звалася українізація, справді переконала багато талановитим митців співпрацювати з владою. Харків магнітом притягував талановитих письменників, поетів, художників, а держава заохочувала утворення чисельних літературних та мистецькі об’єднань (ПЛУГ, ГАРТ та ін.), що мали свої україномовні друковані органи.

Разом з тим збільшення населення тодішньої столиці Радянської України все гостіше поставали питання вирішення побутових питань, зокрема катастрофічний брак житла. До прикладу Павло Тичина після переїзду до Харкова жив в редакції газети «Червоний шлях» в комрці за туалетом [14].

1920-і рр. були революційними не лише щодо історичних подій, а й житлової забудови. Крім нових архітектурних прийомів під час будівництва намагалися впроваджувати принципи «життя нової радянської людини», які зокрема полягали в компактному проживанні людей однієї чи споріднених професій в одному будинку.

1928 р. за сучасною адресою Алчевських 6 в Харкові було завершено будівництво споруди «Червоний банківець» для проживання працівників Держбанку з родинами [10]. Вже за кілька років, 1930-го, стараннями кооперативу письменників, який очолював Остап Вишня, в

Харкові був збудований будинок літераторів «Слово».

Архітектурний проект втілений за всіма модними тенденціями – окремі простори квартири (щоправда без кухонь), шумоізоляція, дитячий садок та солярій з душем. Все це переконати мешканців в перспективності радянської влади в Україні та плюси співпраці з нею.

Крім того компактне проживання письменників дозволяло краще їх контролювати. Як згадує Володимир Куліш «Маючи всіх пишучих українців в одній купі, легше було контролювати їхнє життя-буття. НКВД мало тут свої вуха і очі, за допомогою яких знало дуже докладно про все, що діялось у будинку» [3].

Серед близько 60 імен українських митців 1920–30х рр. пов'язаних з будинком «Слово», 10 належить вихідцям території сучасної Черкаської області. Їх доля була різною, але більшості з ним в той чи інших час довелося зіткнутись обличчям до обличчя з НКВС.

Після самогубства М. Хвильового в 1933 р. комуністична партія вже не приховувала контроль за будинком. За спогадами письменника Василь Сокіла: «Будинок мав п'ять парадних під'їздів. Раптом міліція в «інтересах безпеки мешканців – вельмишановних письменників України», захищаючи їх квартири від «грабунків», розпорядились всі парадні двері замкнути назавжди. А коли замки зіпсувались, позабавили чудові дубові двері сосновими облопами навхрест. До подвір'я будинку лишився два входи. Поблизу цих входів, нерідко просто на них стоячи безперервно цілу добу, вартували наглядачі» [9].

Найвідомішим черкащанином, котрий проживав в «Слові» був художник-бойчукіст Іван Падалка (1894–1937 рр.), ім'я якого в 1920-х рр. входило в список 100 найкращих художників світу.

За своє життя Падалка створив кілька десятків картин та ілюстрацій до різних творів, брав участь в розписах Луцьких казарм у Києві, Червонозаводського театру в Харкові, займався агітаційною порцеляною, викладав в Харківському художньому технікумі та Київському художньому інституті [2].

В «Слові» Іван Падалка прожив майже 6 років разом з другом та колегою Іваном Седляром, а згодом з дружиною та сином. Спогади

Володимира Куліша дозволяють побачити в Падалці не лише митця, а й звичайну людину, зокрема він мав етнографічну колекцію «а надусе повно плахт, кераміки як у якому українському музею» та полюбляв спорт «Падалка ніколи не відмовлявся заграти у відбиванку (волейбол – прим.) за пиво» [3].

1937 р. Падалку розстріляли як «ворога народу», його картини називали формалістичними та вилучили з усіх зібрань, особистий архів знищили. Дружина Марія Пасько була заарештована за «шпигунство та недонесення на чоловіка» та 21 рік перебувала на засланні на Колимі, син Євген відправлений до дитбудинку і Марії після звільнення так і не вдалося його знайти.

Крім «зірок» свого часу в «Слові» мешкали й менш відомі письменники, зокрема зараз мало хто згадає про Онуфрія Тургана (1900–1938 рр.), уродженця с. Лозоватка сучасного Звенигородського р-ну. Попри навчання в Уманському агротехнікумі Онуфрій завжди бачив себе в літературі.

Ще зі студентських часів створив багато повістей та оповідань, до того ж натхненням для них ставало рідне село. Так, свою першу повість «Зелена буйність» він написав на матеріалі з життя молоді рідного села початку 20-х років. Прототипом головного персонажа цієї повісті «Троші» став голова сільради Трохим Турчак [7].

Письменник активно співпрацював з філією ПЛУГу в Умані, а за веселу вдачу Онуфрія прозвали «маленьким Остапом Вишнею».

Онуфрій Турган був одружений з доволі непересічною жінкою свого часу Раїсою Троянker (1909–1945 рр.), донькою сторожа синагоги в Умані, що в 14-річному віці закохалася в дресерувальника тигрів пересувного цирку і втекла з дому. Попри велику кількість яскравих чоловіків, Раїса зупинила свій вибір саме на Онуфрії, хоча за спогадами сучасників він був «непоказним» [3].

Троянker відома своєю еротичною поезією та близькими стосунками з багатьма письменниками, зокрема Володимиром Сосюрою. Попри акцент на ній в нещодавньому фільмі «Будинок «Слово» нескінченний роман» сама Троянker не мешкала в цьому будинку. Онуфрій Турган оселився тут вже після їх розлучення.

Турган був активним учасником Спілки воєнничих безвідників та кореспондентом газети «Безвірник», що займалась антирелігійною агітацією. Попри це саме в ньому НКВС побачило «організатора і керівника к-р повстанської організації, що існувала в с. Лозоватка Шполянського району. І ставила своїм завданням збройне повстання в період війни Польщі з СРСР і відокремлення України в самостійну державу». Онуфрія Тургана було розстріляно на околицях Черкас 15 січня 1938 р. [7].

Абсолютно інший шлях обрав майже земляк Тургана письменник та партійний діяч Іван Кулик (1897–1937 рр.) (справжнє ім'я – Ізраїль Юделевич Кулик), уродженець м. Шпола. Крім письменницької кар'єри він встиг збудувати ще й дипломатичну – 1924–26 рр. був радником дипломатичного представництва СРСР в Канаді.

Сусіди не дарма обходили Кулика стороною, адже багатьох з них було арештовано за його доносом. «Багато накоїв лиха, неодного письменника відправив до НКВД, аж і сам пішов тією ж дорогою, що її стелив другим. За ним ніхто не жалував» – згадує Володимир Куліш [7]. Після арешту вже на першому допиті визнав винним себе та дружину в контрреволюційній діяльності на користь Британії. Розстріляний 1937 р.

Якщо Кулик був інформатором, то письменник, основоположник фантастичного роману в українській літературі Юрій Смолич (1900–1976 рр.) – агентом НКВС на позивний «Стріла» [5].

Юрій Корнійович народився в Умані, здобув освіту в Київському комерційному інституті, з молодих років він працював кореспондентом в різних газетах.

Смолич товаришував з українським режимером Олександром Довженко, що згодом вилилося в десятки доносів про настрої та висловлювання останнього. Попри те, що письменник жив поруч з надзвичайно пильним сусідом Іваном Сенченком, котрий в своїх спогадах детально описав розклад дня Юрія, ні він, ні інші сусіди та друзі не здогадувались про його подвійне життя [7].

Смолич залишив по собі близько двадцяти романів, які в тому числі проливають світло на історію нашого краю. Йому вдалося уникнути репресій і навіть стати депутатом УРСР двох скликань.

Однією з наймолодших жертв сталінського терору був поет-футурист Іван Маловічко (1909–1937 рр.), уродженець с. Верещаки (нині – Звенигородського р-ну). В Харкові він опинився на запрошення лідера футуристів «Нової генерації» Михалія Семенка і вже у віці 19 років почав друкуватися в однойменному друкованому органі. Письменник Олексій Полторацький згадував про його зовнішній вигляд під час появи в редакції так «... в солом'яному бриликові з малиною стрічкою, з кривою люлькою і в галошах на босі брудні ноги» [12].

Також в ці роки Маловічко працював журналістом у харківській газеті «Ленінська зміна» та займався літературною творчістю. У 1934 році вступив до Спілки письменників СРСР. В «Слові» Маловічко мешкав разом зі своєю дружиною Зоєю, з якою вони побрались всього за кілька років до арешту 1937 року.

Івана Маловічка звинуватили в приналежності до націоналістичної організації, 26 листопада цього ж року він був розстріляний в Биківнянському лісі. Навіть після реабілітації 1957 р. дружина отримала фальсифіковану довідку, про смерть її чоловіка у в'язниці від запалення легенів в 1942 р. Лише 27 вересня 1990 р. Харківський відділ КДБ повідомив їй правду про страту чоловіка.

Ще одним черкащанином, що проживав у «Слові» був письменник гуморист Олексій Савицький (1896–1937 рр.), більш відомий за псевдонімом Юхим Гедзь. Він народився в Золотоноші, навчався у Вищому музично-драматичному інституті ім. М. Лисенка. Почав друкуватися Савицький 1923 р., належав до організації «ПЛУГ». Як кореспондент газети «Радянська думка» йому вдалося об'їздити всю Черкащину та залишити про неї дошкульні замітки: «Місто Черкаси. Пливить Дніпром – обідране, облуплене, їдьте залізницею – облуплене, обідране. У середині сонне.» [1].

За спогадами Івана Сенченка, Олексій Савицький жив у «Слові» зі своєю родиною надзвичайно бідно та мав численні творчі кризи: «Отож уявіть собі становище бідолашного гумориста, який у середині 30-х років мав заробляти на життя гумором і драматургією! Бідолашний мав двоє дітей і, щоб прогодувати їх, продав усе, що було в кімнаті, і вона стояла пустою» [8].

Проте навіть коли над ним нависла загроза арешту, Савицький не втрачав почуття гумору. Під час обшуку в його помешканні, він навіть пожартував з працівниками НКВС, що в каналі схована бомба.

Олексій Савицький був арештований чи не першим зі «слов'ян» в листопаді 1936 р. як «учасник контрреволюційної терористичної організації, яка ставила за мету боротися з радянською владою». Розстріляний 15 липня 1937 р. в Києві. Дружину Віру було ув'язнено в таборах ГУЛАГу в Магадані.

Дехто з письменників-«слов'ян» бачив своє майбутнє поза межами СРСР, наприклад Олексій Варавва (1882–1967 рр.). Він народився в с. Лазірці (нині – Черкаського р-ну), брав участь в боях Першої світової, що згодом стало основою головного його роману «Записки полоненого». Живучи в «Слові» Варавва редагував кооперативний місячник «Сільський господар» [15].

Під час нацистської окупації працював в газеті «Нова Україна», а з наближенням фронту виїхав за кордон. В 1950-х викладав в українських школах США та створив власну школу українознавства.

Проте не всі митці, які проживали в Слові ставали жертвами радянської репресивної системи. Наприклад композитор та музикознавець Пилип Козицький (1893–1960 рр.), уродженець с. Летичівка Уманського р-ну.

В його біографії було достатньо приводів для арешту: виступ на Всеукраїнському соборі УАПЦ в 1921 р., написання музики для театру «Березіль» Леся Курбаса, сусідство з Михалем Семенком. Та йому вдалося не лише уникнути репресій, а й очолити Вищий музичний комітет Народного комісаріату освіти УРСР та Спілку композиторів України [13].

Письменник та сценарист Микита Шумило (1903–1982 рр.) народився в с. Михайлівка (нині – Черкаського р-ну), закінчив Черкаський педагогічний технікум, довгий час вчителював в школах Черкащини. Зі «Слова» він виїхав в розпал репресій та вступив до сценарного факультету Всесоюзного державного інституту кінематографії у Москві.

Проте Шумило зазнавав цькування в пресі за свої проукраїнські вислови вже за доби хрущовської «відлиги». Коли влада почала озвучувати ідеї «мовної оптимізації», що полягала у зменшенні обсягів друкованої продукції українською, закритті українських шкіл тощо, – письменник став на захист рідної мови: «Дорогий мій сучаснику! Як же нам треба плекати кожне слово рідної мови, передане у спадок нам від багатьох-багатьох попередніх поколінь! В ньому зберігається тепло їхнього дихання. Хай же й наше тепло його зігріє».

Тодішні статті М. Шумила «Любов до рідної мови» та «Могутня та чарівна» набули широкого розголосу. Їх вдячно перечитували тисячі українців, а водночас – вони «надихнули» компартійних керманів та кадебістів на звинувачення автора в «українському бурджуазному націоналізмі» [13].

В «Слові» проживала ціла плеяда талановитих черкашан, що в свій час побачили Харків містом можливостей, зробили вагомий внесок в українську літературу, живопис, музичне мистецтво. Вищезгадані митці мали не лише одну на всіх адресу для кореспонденції, а й одними з перших відчували на собі репресії «Великого терору». Та попри спробу викреслити їх імена з української культури, нині інтерес до творчості цих постатей лише зростає.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бугеря М. Юхим Гедзь/ М. Бугеря// Черкаський обласний краєзнавчий музей (Facebook сторінка). Електронний ресурс, режим доступу: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1247273052334933&id=414890068906573&set=a.414902152238698>
2. Загорулько Р. Падалка І.І./ Р. Загорулько// Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Електронний ресурс, режим доступу: <https://csamm.archives.gov.ua/2019/11/29/іван-іванович-падалка/>
3. Куліш В. Слово про будинок «Слово»./ Куліш В. – Торонто: Гомін України. Електронний ресурс, режим доступу: <http://proslovo.com/kulish-slovoproslovo>
4. Любченко А. Щоденник. Книга перша./ А Любченко. – Торонто: Нові дні, 1951. – 151 с.
5. Мілащенко В. Донос-шедевр. Юрій Смолич про Олександра Довженка. / В. Мілащенко// Історична правда. 2019. Електронний ресурс, режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2018/09/10/152898/>
6. Пилип Омелянович Козицький: до 125-річчя від дня народження українського композитора, педагога, громадського діяча. Запорізька обласна бібліотека для юнацтва. Електронний ресурс, режим доступу: <https://younglibzp.com.ua/pilip-omelyanovich-kozickij-do-125-richchya-vid-dnya-narodzhennya-ukraïnskogo-kompozitora-pedagoga-gromadskogo-diyacha/>
7. Поліщук В. Онопрій Турган - журналіст і письменник//Раїса Троянker. Поезії. — Черкаси: Чабаненко Ю, 2009- 242 с.
8. Сенченко І. Нотатки про літературне життя 20-40-х рр./ І. Сенченко// Електронний ресурс, режим доступу: <http://proslovo.com/senchenko-notatky>
9. Сокіл В. «З далека до близького». / В. Сокіл. – Едмонтон: Канадський інститут українських студій Альбертинського університету. 1987. – 358 с.
10. Троянker Р. Л. Біографія. Бібліотека Української Літератури. Електронний ресурс, режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/bio/printit.php?tid=17127>
11. Турчина Л. В., Спудка І. М. Спочатку було «Слово»: від радощів злету до падіння у прірву / Л. В. Турчина, І. М. Спудка // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2019. Випуск 52.
12. Шептицька Т. Футурист Іван Маловічко: романтичний бешкетник із квартири №52/ Т. Шептицька// Україна Молода. 2020. Електронний ресурс, режим доступу: <https://umoloda.kyiv.ua/number/3668/164/152376/>
13. Шумило Н. Прониклива тональність Микити Шумила / Н. Шумило // В обороні української мови: ретроспектива. Електронний ресурс, режим доступу: <https://dyvoslovo.com.ua/wp-content/uploads/2016/03/11-912.pdf>
14. Що за причина, що в Харкові з'явився Тичина? Електронний ресурс, режим доступу: <http://proslovo.com/timeline>
16. Хижун Я. Олекса Кобець/ Я.Хижун // Новини Черкас. Електронний ресурс, режим доступу: <https://cherkasy24.info/11619-oleksa-kobec-varavva-oleksa-petrovich.html>

Юрій ПРИСЯЖНЮК
доктор історичних
наук, професор,
директор Науко-
во-освітнього цен-
тру Українського
козацтва, професор
кафедри історії
України Черкаського
національного уні-
верситету
ім. Б. Хмельницького

Наталія КРАВЦОВА
аспірантка кафедри
початкової освіти
ННІ педагогічної осві-
ти, соціальної роботи
і мистецтва Черкась-
кого національного
університету ім. Б.
Хмельницького

Аналіз/синтез методологічно складної про-
блеми, яку автори визначають як соціоменталь-
на характеристика феномену українського су-
спільства (соціуму) періоду (по суті неповного
десятиліття 1930-х рр.) «Розстріляного відро-
дження», варто розпочати з поглибленого зна-
йомства з цим відтинком історії. На відміну від
уже існуючих у історіографії зразків інтерпре-
тацій, зробити це намагатимуться з урахуван-
ням окресленої в самій назві «соціоментальної»
природи досліджуваних явищ.

Отож, 1930-ті рр. посідають «особливе за-
плутане» місце в історії України, по суті укра-
їнській історії. Визнання цього факту мотивує
до комплексного осмислення складного й бо-
лючого для української людності формування
комуністичного тоталітарного (сталінського)
режиму, виявів крайніх форм його цинізму й
жорстокості, також тих історичних наслідків,
що їх вона – людність – відчуватиме в багатьох
наступних поколіннях. Історія повсякдення,
мікроісторія та інші методологічні парадигми
покликані слугувати певним дороговказом та-
ких студій.

Власне відстеження зв'язків у всій їхній
багатогранності – обов'язкова пошуково-піз-
навальна умова очікуваного успіху. У сфері
освітньої простору на цю проблему свого часу

«КОЗАЦЬКА» НАЦІЯ ПЕРІОДУ «РОСТРІЛЯНОГО ВІДРОДЖЕННЯ»: СОЦІОМЕНТАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФЕНОМЕНУ

Анотація. Автори розвідки керуються думкою, що події «Розстріляного відродження» варто уявляти й тлумачити з урахуванням усього комплексу обставин та викликів становлення комуністичного режиму над «покозаченою» під час революції 1917–1921 рр. та політики (процесів) коренізації (1923–1933) українською спільнотою. Вони пропонують включати до інтерпретації не лише соціально-політичні, а й соціоментальні характеристики. Пропонований синтез покликаний відповісти на чимало питань, які стоять перед сучасною історіографією, зокрема й щодо «процедур» формування власне сталінської моделі тоталітаризму.

Ключові слова: інтелігенція, репресії, тоталітаризм, ментальність, соціетальна психіка, інформаційна політика.

звернули увагу черкаські дослідники Віталій Масненко та Сергій Шамара. Вони відзначили, що «глобальний широкомасштабний соціальний експеримент не тільки завершився повним фіаско, а і призвів до глибинної деформації суспільства, зруйнував його гуманістичну основу, за багатьма параметрами відкинув на висхідні позиції» [5, 3]. Додамо, що практика «відкидати хід історії» – одна з ключових ознак радянської (російської) політичної культури, що постає як певна (перманентна), деє уже логічно-передбачувана для суспільства метаморфоза.

Сукупно з іншими експериментами «безжалюї» соціальної інженерії «Розстріляне відродження» – яскравий приклад перманентного стресогенезу українського соціуму модерного періоду історії. Це, своєрідний «монгольський погром», «татарський ясир», «епідемія чуми й холери», «батуринська різня», але вже в індустріальному, глобальному та «гуманному» ХХ ст. Окрім того, для українців «Розстріляне відродження» відбувалося, так би мовити, на тлі їхнього ж національного відродження, коли «козацький дух» революційних подій 1917 – початку 1920-х рр. невдовзі отри-
має самобутнє підсилення культурним відродженням (українізацією) 1923–1933 рр. уже

з ініціативи провокаторів-більшовиків. Він – «новітній» стресогенез 1930-х – спричинить небачену психокультурну модифікацію українства, наслідки якої відчутні дотепер. Навіть через покоління після здобуття державної незалежності в 1991 р. історики констатують, що «суспільна свідомість українських громадян (за віком правнуків представників «Розстріляного відродження» – Авт.) ще не пройшла вкрай необхідного очищення від тоталітарної комуністичної спадщини» [5, 3].

Треба розуміти, що так чи так, але вся проблематика, що її окреслено поняттям «соціоментальна характеристика», не може бути збагненна як виключно «внутрішня», тобто суто українська. Те, що ми називаємо «соціальне (імовірно й ментальне. – Авт.) оздоровлення українського загалу», «імунітет від спокуси тоталітаризму й диктатури будь-якого ґатунку», насправді є чи не стовідсотково результатом зовнішнього впливу. Так, це втручання породило феномен національного «викривлення», відомого під назвою «малоросійство» (дехто з інтелектуалів навіть намагався ідентифікувати з ним увесь український загал), проте це лише зайвий раз підкреслює його присутність в українській модерній історії [4]. Воно потребує додаткових роз'яснень.

Першочергове завдання полягає насамперед у тому, щоб своєю творчою уявою «розчистити» нагромадження вже не стільки минулого (у синтезованому варіанті про нього йтиметься нижче), як вкрай «зіпсованого» політичною кон'юктурою сьогодення. З початком агресії проти України в 2014 р., а надто широкомасштабного вторгнення (конвенційної війни) в 2022 р., відбілювання темних сторінок сталінщини, її кровавого керманіча стало не просто нормою, а своєрідним стандартом мислення і державних чиновників, і так званої «громадськості» північно-східного сусіда. Власне масова свідомість російського суспільства не виявляє «несприйняття тоталітарних практик і моделей поведінки як у історичному минулому, так й у сьогоденні» [5, 3]. Маємо достатньо підстав, аби вважати, що йдеться не про звичайні політичні обставини, кон'юктуру, як про неї зазвичай пишуть політологи, а якраз про паралельний світ («глибоко приховане

в людині»), як він отримав тлумачення в сучасній гуманітаристиці [6, 7].

Тож, варто добре уявляти й адекватно тлумачити масштаб трагедії «Розстріляного відродження». Події справді жахливі, бо навіть якби йшлося про поодинокі випадки вбивства людей, то вже було б від чого здригнутися, а тут – знищення тисяч і тисяч. Запитаємо себе: що мала відчувати невинна людина перед стра-
тою, що її режим здійснював у вкрай жорсткому за своїм цинізмом вигляді – «від імені народу»? Або: чого вартує в цьому ж сенсі страшний для української інтелектуальної еліти (а отже, для нації) день – 3 листопада 1937 р., коли (вдумаймося!) до 20-ї річниці більшовицького перевороту «в Соловецькому таборі особливого призначення за вироками позасудових органів (були. – Арт.) розстріляні Лесь Курбас, Микола Куліш, Валер'ян Підмогильний, Павло Филипович, Валер'ян Поліщук, Григорій Епик, Мирослав Ірчан, Марко Вороний, Михайло Яловий...», загалом понад сто осіб [1, 113]. Сталінський (ментально – російський) режим та його «вірні спадкоємці» дарма належно попиклувалися, аби інформація про злочини з явними ознаками геноциду не поширювалася в суспільстві. І в цих зусиллях вони досягли свого, принаймні на період у кількох поколінь.

Потрібно зазначити, що стресогенез належить до тих «таїн» людського буття, які є породженням психіки й інтелекту не окремо взятого індивіда, а створюються «життям багатьох поколінь і успадковуються через свою інформативно-енергетичну функцію» [3, 73]. Відповідно вичерпно має бути репрезентація самого соціуму – конкретної культурної та територіальної спільноти, що є (стала) «активним суб'єктом» історії. Цього разу йдеться про українство, передусім урбанізовану його частину, а там – інтелектуальне середовище. Український соціум «визначав» характер, загальні параметри реакції людей (гуртів та окремих індивідів) на репресії, їхні, так би мовити, «поведінкові практики». Ця залежність, своєрідна життєва підпорядкованість особи соціуму досить добре висвітлена в науковій літературі, позаяк свого часу привертала увагу визнаних інтелектуалів – Платона, Ш. Монтеск'є, І. Канта, Г. Гегеля, А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, М. Вебера, Ж. Лакана, А. Лоренцера, В. Парето та ін.

Термін, яким ми окреслюємо сутність взаємодії сталінського режиму, «зламаного» ним суспільства та окремих осіб – соціетальна (тобто притаманна соціуму) психіка. Її «місце» розуміємо як головну умову соціалізації індивіда, також організацій, інститутів, угруповань, спільноти загалом.

До початку 1930-х рр. у масовій свідомості українців сформувалися «однорідні» колективні уявлення про суспільно-політичний устрій (як власне і він сам). Жертва сталінських репресій Дмитро Гойченко згадуватиме про це так: «Я навіть не підозрював, що безбожжя ріднить мене з ненависними більшовиками, смерті яких я чекав, як нічого іншого на світі» [2, 26]. Загалом же українство, що недавно пережило національне («козацьке») пробудження, виявилось неспроможним тривалий час боротися проти шкідливої атеїстичної доктрини; воно було силоміць втягнуте у виконання химерних «п'ятирічок», у такий спосіб набуло першого досвіду адаптації до «соціалізму». Соціальна інженерія в її комуністичному варіанті раз по раз дивувала його – український загал – новими спалахами жорстокості, чинити спротив якій ставало чимраз складніше, а після Голодомору-геноциду 1932/1933 рр. майже примарно.

Соціетальна психіка – архетипна структура. Нагадаємо, що архетип – це (згідно з поглядами видатного мислителя-психолога Карла Густава Юнга) прообраз, початковий образ, ідея, первісна форма для наступних ментальних (психологічних) утворень. Він – прообраз – виступає своєрідним каркасом для культури й свідомості. А ще є підґрунтям для (не)прийняття панівної в суспільстві ідеології. З огляду на ці обставини, українські інтелектуали, які репрезентували собою й своєю творчістю громадські настрої, «нешодавнє» національне відродження, були приречені поставати у візії своїх одноплемінників «народними героями» (вкрай рідко), або, що набагато частіше, «злісними шкідниками» («ворогами народу»), або невдахами. Така ж доля чекала на їхній авторський доробок – літературні та мистецькі твори. Вони були приречені на забуття, частина – на публічний осуд.

Проте здебільшого влада не церемонилася ні з творами, ні їхніми авторами. В умовах то-

талітаризму вона не зустрічала гідного спротиву, а маніпулювати вже заляканими людьми було просто.

Соціетальна психіка містить своєрідну генетичну спадщину, що визначає характер (стиль, манери) соціальної поведінки, набутий досвід адаптації – у цьому разі до більшовицьких реалій.

Під «революційним» тиском більшовиків українство втрачало (забувало) свої (етнічні) міфи, легенди, перекази, навіть релігійні вірування та казки. Але, як відомо, святе місце порожнім не буває – їм на зміну приходило комуністичне безбожжя. Самобутньою «казкою» була сама комуністична ідеологія, хоча, свого часу, її творці доклали надзвичайних зусиль, аби довести її «науковість».

Цікавим видається залучення до нашого аналізу методу соціальних та ментальних характеристик бінарних опозицій, наприклад екстраверсія – інтроверсія. Вона означає певне налаштування соціуму (етнічної спільноти) – або на світ зовнішніх об'єктів, або на свій внутрішній світ. І швидко з'ясовується, що на відміну українства сталінський режим представляв собою екстравертивний соціум, що схильний був до асиміляції багатьох інших культур, заодно економік, політик тощо. Сталіну та його оточенню були притаманні «динамічність, здатність і потреба в привласненні великих територій; любов до себе, нахил до ризику й відваги» [3, 83].

Схожа ситуація була з бінарною опозицією раціональність – ірраціональність. Вивчення її допомагає збагнути – «творці» «Розстріляного відродження» і його жертви по-різному осягали навколишній світ, а отже, таких ідеологічно-маніпулятивних речей як «будівництво соціалізму», «наростання класової боротьби», «виконання п'ятирічних планів», звеличення «вождя народів» та ін. Українці схильні були піддавати явища нових для них політичних реалій «скрупульозному поелементному аналізу» [1, 83]. Власне комунізм як щось «всерйоз і надовго» вони не сприймали. І вже зовсім не вбачали в цій надокучливій ідеї «плановості, послідовності й поступовості» [3, 83]. Росіяни, натомість, уявляли комунізм цілісно, міфологічно, як «єдиний образ». Орієнтована на московські «ментальні традиції» правляча

в Україні партійна номенклатура також була «спрямована головню на інтуїтивне передбачення змін у просторі й часі» [3, 84].

Була й певна схожість. І українці, і росіяни не могли похвалитися «зайвим прагматизмом» – їхні ментальні мапи були орієнтовані здебільшого на емоційність. Головними критеріями правди для представників обох соціумів був вибір між добре – погано, потрібно – непотрібно (людям), гуманно – бездушно, чесно – лицемірно. Властиво комунізм зваблював як «творців», так і жертв «Розстріляного відродження» «достатньою наповненістю емоціями», що, крім іншого, відбивало ще одну розумову властивість – занижений інстинкт самозбереження.

А втім, ця подібність була радше виключенням, бо переважали відмінності. Для по суті російської влади в Україні характерними були нерівномірність, спалахи/спади, кризи намірів і дій. Нове настільки її захоплювало, що «покой тільки снився». Помилки ж і втрати не унеможливлювали нові спроби. Українці, натомість, «віддавали перевагу» реальним справам, усьому «своєму». А ще комфорту, приємним відчуттям над звабливістю демонстративної оригінальності, авантюрних рішень (проектів).

Чи не найкраще різниця між «творцями» й жертвами «Розстріляного відродження» помітна через бінарну опозицію екстернальність – інтернальність. Комуністична влада, що була носієм екстернальності, у всіх своїх невдачах і кризах обов'язково винуватила когось («ворогів народу», «буржуазних націоналістів»). Вона ж потребувала, знаходила й захищала (навіть коли в цьому не було політичної потреби) вождя. Також передбачувало не вирізнялася толерантністю в міжнаціональних відносинах та міжособистих конфліктах. Сповідуючи директивні методи правління, намагалася будь-що звільнитися від власної відповідальності за скоєне. Українство ж, навпаки, позначалося інтерналь-

ною ментальною установкою. Характерною для нього була висока задоволеність життям і працею. А ще розвинуте почуття активної суб'єктності. Українці не відчували потреби перекладати свою провину та всілякі негаразди на когось (хіба що у формі жартів). За відсутності стороннього втручання вони схильні були демонструвати емоційну стабільність, рішучість, самоконтроль. Щоправда, через перманентний російський вплив устигли «придбати» «дистресовий архетип» екстернальності [3, 86].

Підсумовуючи проведений аналіз, зазначимо, що події, які відомі під назвою «Розстріляне відродження», репрезентують не лише політичну історію, а й набагато ширший спектр людського буття. Підходів до його осмислення досить багато – автори ж звернули увагу на ту обставину, що, по-перше, українці як спільнота (соціум) суттєво відрізнялися від росіян своєю історією, культурою, ментальністю; по-друге, протягом кільканадцяти років до цієї трагедії вони пережили своєрідний національний ренесанс. Британський історик Ендрю Вілсон окреслює його влучною фразою «селяни ставали українцями», ми ж віддали перевагу потужному «спалаху» козацької ідеї / традиції, котрий вкотре засвідчив «силу» основних властивостей їхнього менталітету – індивідуалізму, інтровертивності, емоційно-естетичної домінанти, екзекутивності. Програвши революційні змагання, українці (як етнос) не змогли стати УКРАЇНЦЯМИ (модерною нацією), бо потрапили в жорнова немилосердної, «ментально чужої» репресивної машини, втратили мільйони людей, із них тисячі інтелектуалів, що, крім іншого, істотно підважило їхню національну ідентичність.

Встановлення комуністичного (російського) політичного режиму в Україні означало нищення її національно-державних перспектив на покоління вперед. «Розстріляне відродження» стало його початком.

1. В'ятрович В. М. Історія з грифом «Секретно». Українське XX століття / Центр досліджень визвольного руху. Львів: Часопис, 2013. 700 с.
2. Гойченко Д. Красный апокалипсис: сквозь раскулачивание и голодомор. Мемуары свидетеля. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2012. 400 с.
3. Донченко О. А., Романенко Ю. В. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення). Київ: Либідь, 2001. 334 с.
4. Маланюк Є. Малоросійство. URL: <https://osvita.ua/school/literature/m/71051/> (дата звернення: 29.09.2024).
5. Масненко В. В., Шамара С. О. Освітня Україна в умовах радянського тоталітарного режиму. Черкаський рахунок репресивної політики. Освітня Черкащини – жертви радянського тоталітарного режиму: документальне видання / упоряд. В. В. Масненко, В. С. Романов, С. О. Шамара. Черкаси: Брама-Україна, 2009. С. 3–28.
6. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст. Київ: Критика, 2002. 416 с.

Олександра РАК
старший науковий
співробітник
КУ «Черкаський
обласний художній
музей» ЧОР

«КИРГИЗЬКИЙ ЦИКЛ» ТВОРІВ ОКСАНИ ПАВЛЕНКО У ВИМІРІ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ

Ім'я Оксани Павленко вже добре відоме і професіоналам і людям які так чи інакше цікавляться українським мистецтвом. (фото 1)

Починаючи з 1970-х років, іще за життя художниці, запит до її непростой долі та долі її колег бойчукістів привертала увагу дослідників та музейників. З того часу написано статті, проведено виставки, досліджується і вивчається творча спадщина художниці. Але варто зауважити, що дослідників загалом цікавить період її життя, пов'язаний зі школою Бойчука, а все що поза ним — інтересу не представляє.

Загалом, формування колекції робіт Оксани Павленко в Черкаському художньому музеї було започатковано ще у 1987 році Ніною Михайлівною Клименко, (завідувачкою відділом образотворчого мистецтва на той час) яка закупила 19 робіт особисто у Оксани Павленко. У 1991 р. Дирекція виставок Міністерства культури України та Український фонд культури передали музею 83 роботи художниці з персональної виставки художниці, яка проходила у Києві в 1989 році. Таким чином, колекція О. Павленко у Черкаському обласному художньому музеї

Оксана Павленко

Угорський художник Бела Уїтц

нараховує 99 графічних робіт та 3 фрески 1920–1970-х років.

Основу колекції Павленко складають твори 20–30-х років XX століття, тобто бойчукістського періоду, найбільш цікавого в її житті. Це, переважно, ескізи, начерки, фрагменти фресок, ескізи орнаментів. Серед них осібно твори «киргизького періоду». Саме в цих творах розкривається її дар як митця-монументаліста після бойчуківського періоду.

Перебуваючи з 1929 року у Москві на викладацькій роботі, художниця змушена була пристосовуватися до реалій того часу. Упродовж років керувала майстернею фрески при будівництві Палацу Рад (нездійснений грандіозний будівельний проєкт радянського уряду в Москві), створюючи фрески на Всесоюзних сільськогосподарських виставках у Москві і саме це врятувало її від фізичного знищення. Оксана Павленко – єдина з учнів Бойчука, яку не було репресовано.

На виставці «Десять років радянської влади» (1927 р.), художниця знайомиться з угорським художником Белою Уїтцем (Béla Uitz 1887-1972). (фото 2) З цього часу триває їх плідна співпраця. Вони разом виїжджають до столиці Киргизії міста Фрунзе (Бішкек), де займаються розписами урядових будівель у 1936–1938 роках.

фото 3

Окрім цього, Оксана Павленко також розробила ескізи і стала «автором проєкту герба Киргизької РСР». (фото 3)

При оцифруванні музейної фондової колекції графіки було виявлено запаковані згортки під інв.№1139. (фото 4) Виявилось, що це картон одного із монументальних творів художниці (його загальний розмір 3,85x5,36 м), що складається з 5 частин. (фото 5_1-5) Картон до фрески під загальною назвою «Свято Жовтня в Киргизії» був створений у 1936-1968 роках на замовлення радянської влади, як варіант центральної зали Будинку Рад в м. Фрунзе (фото 6). Його виконано вугіллям, сепією та сангіною на великих рулонних листах сатинової кальки, що склеєні між собою і закріплені на листах міліметрового паперу. Довжина кожного листа 3,85 м. Ширина варіюється від 0,98 м до 1,15 м. Папір пожовклий від часу, місцями розірваний і струхлявлений. Стижки склеєні малярним скотчем, клей якого розпався і втратив свої якості від часу. Тим не менш, вдалося без зайвого травмування розгорнути сувої і відфотографувати їх, а

фото 4

фото 5

вже за допомогою комп'ютера і сучасних технологій склеїти фото, щоб отримати вид на фреску загалом. (фото 7)

У цьому допоміг ескіз майбутньої фрески, виконаний на картоні олійними фарбами (розмір 937x93 см) інв.№57, де можна

бачити кольорове вирішення майбутньої фрески. (фото 8)

На жаль, до нашого часу дійшло не так багато фрескових творів О. Павленко; нині їх вивчення можливе здебільшого тільки за ескізами, рисунками художниці та фотографіями.

фото 6

фото 7

Тим не менш, велика серія портретних етюдів створена під час підготовки до розписів у Будинку уряду у Фрунзе. Малюнки, виконані в різних техніках та з різним ступенем завершеності, дає можливість дослідити цю частину її творчості, ті зміни, які відбулися у манері художниці після знищення школи Бойчука. (фото 9)

Варто зауважити, що в колекції Черкаського художнього музею зберігається 10 одиниць ескізів, начерків та два фрагменти фресок «киргизького циклу» 1936–1938 рр. (фото 10)

Прагнучи розширити дослідження і зібрати максимум матеріалів Черкаський художній музей звернувся із запитом до наступних інституцій:

Національного художнього музею України (де зберігаються 150 робіт і два альбоми з малюнками);

Центрального державного архіву — музею літератури й мистецтва (де на збереженні є

щоденники, листування – всього 424 од. зб. З них – 18 зошитів і блокнотів);

Запорізького обласного художнього музею (понад 90 од. зб.)

Звернулися з проханням надати по можливості фото та інформацію про роботи мисткині, що відносяться до «киргизького циклу». Наразі процес триває.

За словами пані Н. М. Клименко, яка спілкувалася з художницею у 1987 році, фреска «Свято Жовтня в Киргизії» була втілена у життя, але на сьогодні її доля невідома. Відшукати фото та текстові згадки про фрески Будинку уряду не вдалося. У зв'язку з цим, планується також звернення від Черкаського обласного художнього музею до Посольства України в Киргизькій Республіці з проханням дізнатися про долю фресок та стан їх збереження натеper у будівлі Верховного суду Киргизії (з 2015 р.).

фото 8

фото 9

фото 10

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. В. Шалабаєва Сто пам'ятних дат. Художній календар на 1987 рік. М.: Радянський художник, 1986.
2. Державні герби і прапори СРСР та союзних Радянських Соціалістичних республік: Комплект плакатів / Автор-упорядник В. І. Стадник, ред. Н. Г. Несин, худ. ред. Ю. Г. Їжакевич, тех. ред. С. М. Скуратова, кор. Н. М. Сидорова. — К.: Політвидав України, 1982. (укр.)
3. Череватенко Л. «Промовте — життя моє — і стримайте сльози»... Художник Оксана Павленко згадує, розповідає. Наука і культура. Україна. Вип. 21. 1987. С. 360–384.
4. В. Лебедева. Оксана Павленко <https://uartlib.org/knygy-pro-hudozhnykiv/v-lebedeva-oksana-pavlenko/>
5. Сторчай О. Родовід Оксани Павленко: матеріали до біографії // Мистецтвознавство України : Зб. наук. пр. / ІПСМ України; Редкол. : А. В. Чебикін (голова), О.К. Федорук (гол. ред.), М.І. Яковлев та ін.. – К. : Фенікс, 2014. – Вип. 14. – С. 110 – 123.
6. «АРХІВажлива СПРАВА»: Оксана Павленко / Підгот. О. Олійник // Музейний простір. – 2015. – 1 лютого
7. <https://commons.com.ua/en/istorik-na-vistavci/>
8. https://supportyourart.com/stories/oksana-pavlenko/?fbclid=IwY2xjawGDHCNleHRuA2FlbQlXMAABHa0fV3VRFiSSZNYMJdzFmLY3XyFG98Uf01QlkjwogRMLRQA1K6MsQuaVDw_aem_2ZIUZfibr554FgfFkVw0CA
9. https://supportyourart.com/stories/oksana-pavlenko/?fbclid=IwY2xjawGDHCNleHRuA2FlbQlXMAABHa0fV3VRFiSSZNYMJdzFmLY3XyFG98Uf01QlkjwogRMLRQA1K6MsQuaVDw_aem_2ZIUZfibr554FgfFkVw0CA

Давид СОРОКА
молодший науковий
співробітник
відділу науково-про-
світницької та ви-
ставкової роботи
КЗ «Черкаський об-
ласний краєзнавчий
музей» ЧОР

МИХАЙЛЬ СЕМЕНКО – НЕОДНОЗНАЧНА ПОСТАТЬ «РОЗСТРІЛЯНОГО ВІДРОДЖЕННЯ»

Актуальність даної теми полягає в тому, що нині в умовах російсько-української війни треба зберігати історичну пам'ять, не піддаватися на маніпуляції та на інформаційно-психологічні операції, враховуючи, що ворог намагається позбуватися нашої культури на окупованих територіях. Мета даної теми полягає в тому, що ми не можемо забути тих, до кого дібралася машина репресій СРСР, маємо зберігати нашу історичну пам'ять та шанувати постаті, які розвивали нашу культуру в минулому та сьогоденні.

Народився Михайль Семенко в селі Кибинці, що на Полтавщині, у родині письменниці Марії та Василя Леонтійовича, який працював волосним писарем. У чотири роки майбутній поет почав читати й писати, згодом вивчився грати на скрипці. Закінчивши Хорольську гімназію, навчався в Миргородському та Курському реальних училищах. З 1911 року – студент Петербурзького медичного університету.

Саме там він захопився футуристичними поезіями та почав писати перші вірші. Вже 1913 року вийшла його перша збірка «Prelude», зразок романсово-релігійної лірики. Він назвав свою збірку «пробою пера», а вірші – «солодкими, трагічними й поганими». 1914 року разом із художниками рідним братом Василем Семенком та Павлом Ковжуном заснував перше футуристичне об'єднання «Кверо».

Того ж року побачили світ збірки «Кверо-футуризм», «Дерзання», в яких панують символізм, метафорична гра образів, іронія та самоіронія, агресивність, епатаж, драматичний патетизм.

З 1914 року у творчості поета починається новий етап – він частіше вдається до імпресіонізму, експериментує зі словом, формою, звуками. Яскравим прикладом таких експериментів можна назвати вірш «Місто». У цьому ж році, у лютому, коли українська громадськість відзначала 100-річчя від народження Тараса Шевченка, Семенко виступив із футуристичним маніфестом «Сам», заявивши, що «від «Кобзаря» тхне дьогтем і салом» та символічно спалив його.

У маніфесті були такі слова: «Ей, ти, чоловіче, слухай сюди!.. Ти підносиш мені за-смальцьованого «Кобзаря» й кажеш: ось моє мистецтво. Чоловіче, мені за тебе соромно... Чоловіче, мистецтво є щось таке, що тобі й не снилось... А ти вхопивсь за свого «Кобзаря», від якого тхне дьогтем і салом, і думаєш, його захистить твоя пошана... Чоловіче, час титана перевертає в нікчемного ліліпута, і місце Шевченкові в записках наукових товариств... Я палю свій «Кобзар» [2].

Михайль Семенко спочатку був тісно пов'язаний із групою «Флямінго», але згодом створив «Ударну групу поетів-футуристів», яка в 1922 році перетворилася на Асоціацію панфутуристів – Аспанфу, а згодом вже переїхав до Одеси, де працює в кіностудії.

У 1927 році Михайль Семенко переїхав до Харкова, де втілював свою головну творчу мрію – заснував журнал «Нова генерація», який висвітлював різні види мистецтва.

Найчастіше він працював у кав'ярні «Пока». Серед його авторів були кінематографісти Дзига Вертов і Михайло Кауфман, театральні діячі Амвросій Бучма та Кость Кульчицький. Часопис публікував огляди та критику західних мистецьких видань із Німеччини, Франції, Бельгії, Італії та Нідерландів, відкриваючи українським читачам світ західної культури. «Нова генерація» проіснувала до січня 1931 року, випустивши 36 номерів.

У будинку «Слово» Семенко нажив собі як друзів, так і ворогів. За спогадами письменни-

ків можна зазначити, що поет мав міцну дружбу з Лесем Курбасом. Проте, чомусь ворогував з Миколою Хвильовим.

Останній поетичний вечір Михайля Семенка відбувся 23 квітня 1937 року. За три дні його арештували в готелі «Континенталь». Дивує дослідників той факт, що під час арешту була присутня вже колишня дружина Наталія Ужвій, хоча вони з Семенком тоді вже рік як розійшлися. Але її підпис є на ордері про арешт.

Семенка півроку допитували й катували. Приводом була участь в інспірованій Українській фашистській націоналістичній терористичній організації, яка планувала замах на партійного діяча Станіслава Косіора.

Надломлений морально та фізично Семенко, «вирішив» давати «правдиві та чи-

стосердечні» свідчення. Про це він написав у заяві: «Визнаючи себе винним в активній участі в роботі української націоналістичної фашистської терористичної організації, прошу дати мені можливість приступити до правдивих показів в справі моєї контрреволюційної діяльності і її учасників, щоб я міг спокутувати свої тяжкі провини перед Радянською владою і Радянської батьківщиною» [2].

Висновок. Дослідивши цю особистість, ми приходимо до висновку, що постать Семенка була неоднозначною через прояв своєї культурної творчості. Людина, що спалила «Кобзар» та кинула виклик класичній українській літературі, сама стала жертвою радянської репресивної машини.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Михайль Семенко: одіозний поет Розстріляного відродження. URL: <https://vogue.ua/article/culture/knigi/mihayl-semenko-odiozny-poet-rozstrilyanogo-vidrozhennya-50921.html> (дата звернення: 13.10.2024)
2. Панфутурист, провокатор, небезпечний елемент: ким був поет епохи Розстріляного відродження Михайль Семенко. URL: <https://suspilne.media/culture/299958-panfuturist-provokator-nebezpecnij-element-kim-buv-poet-epohi-rozstrilanogo-vidrozhennya-mihajl-semenko/>
3. Український інститут національної пам'яті. Михайль Семенко. URL: <https://uin.gov.ua/istorychnyy-kalendar/gruden/31/1892-narodyvsya-poet-myhayl-semenko> (дата звернення: 10.10.2024)
4. Якимчук Л. Михайль Семенко: від футуризму до тероризму. URL: <https://webcitation.org/6EAuIVTAX?url=http://litakcent.com/2012/12/27/myhajl-semenko-vid-futuryzmu-do-teroryzmu/> (дата звернення: 12.10.2024)

Олена
ХРАМОВА-БАРАНОВА
доктор історичних
наук, професор,
завідувач кафедри
графічного дизайну,
моди та текстилю
Черкаського держав-
ного технологічного
університету

НАЦІОНАЛЬНІ ТРАДИЦІЇ В ДРУКОВАНИХ ВИДАННЯХ УКРАЇНИ

Анотація. Окремо над поняттям національного стилю працювали Л. Соколюк, М. Бердяєв, вони досліджували друковані видання, однак цілеспрямованого дослідження щодо графічних засобів у друкованих виданнях практично немає. Поліграфічна продукція, листівки стали рушійною силою для розповсюдження національних ідей, особливо роботи А. Ждахи. Основні графічні школи періоду українізації належали М. Бойчуку та Г. Нарбуту. Бойчукісти працювали над відродженням стилю на візантійській основі (іконопис, монументальний живопис), а також намагалися органічно вписати його в світовий напрямок конструктивізму, який, власне, і проповідував дизайн. Георгій Нарбут працював на основі українського бароко і також поєднував його з одним зі світових мистецьких стилів – модерном. Ці два стилі є органічно зрозумілими для українського народу, так як українці завжди тяжіли до природних мотивів, рослинної та зооморфної орнаментики, а також ліризму.

Ключові слова: друковані видання, поліграфія, дизайн, національні традиції.

Контекст світового настрою в суспільстві початку ХХ ст. вніс нові правила у друковані видання України. Наслідки першої світової війни – глобалізація, розширення комунікацій і відкриття нового в науці – сприяли тому, що почала активно розвиватися поліграфія, преса. Це підкріплялось як технічними вдосконаленнями, так й інформаційним потоком. Тираж друкованих видань стрімко зростав із тисяч до десятків тисяч, з’являлися нові вимоги до укладання періодики (газет та журналів). Не менш значним фактором впливу на видання стала масовість культури та постійна видозміна мистецьких течій. Початок ХХ ст. відзначався розвитком нових художніх стилів, які впливали на форму та зміст друкованих видань. Серед них найяскравішими були роботи модерністів та конструктивістів. Найближчим до духу українського народу був природній, рослинно-зооморфний модерн. Відтак, коли сьогодні розглядаються роботи Г. Нарбута, то поряд з національною символікою складно не звернути увагу на тяжіння автора до модерну, на графічний вплив О. Бьордслі, А. Мухи, Г. Клімта.

Період 1920–1930 рр. у світовому мистецтві виражався яскравими контрастними сплесками фовізму, конструктивізму, авангарду, кубізму, дадаїзму. Національний аспект втра-

чав свою значимість, моду диктувала богема французьких та англійських салонів. Такий порядок розвитку значною мірою відобразився на друкованих виданнях. Це стосувалося як державних банкнот, так і книг, газет, журналів. Хоча вплив західних митців давався взнаки, та українське мистецтво початку ХХ ст. намагалося акцентувати увагу не на відображенні довоколишнього світу, а на відтворенні внутрішнього світу людини. Тому в оформленні видань було помітним оновлене звернення до корінних основ книгодрукування та переосмислення забутих форм. Модерн свіжим, тогочасним поглядом відобразив культуру видань, які сягали часів Київської Русі, знаходячи точки перетину в орнаментальності рослинних та зооморфних зображень. Характерний для візантійської та романської стилістики спосіб оформлення знайшов свій відгук у творчому підході Михайла Бойчука та його учнів. Зразком ідейного пошуку цього періоду слугують старі зразки ілюстрацій та шрифтових композицій в стародруках, наприклад в «Остромировому Євангеліє». Звертаючись до селянської теми або портрета сучасника, бойчукісти (В. Седляр, І. Падалка, К. Гвоздик, М. Шехтман) продовжують спиратися на творчий метод М. Бойчука. Втім, кожен з них – неповторна творча індивідуальність. На перетині профе-

сійної творчості і лубка з його гротескністю, бурлескністю працює І. Падалка. Експресіоністські тенденції оригінально нагадують про себе у М. Шехтмана. Особливою виразністю монументальної форми притягують станкові роботи В. Седляра.

Особливості графічних засобів школи Г. Нарбута – це пошук шляхів вдосконалення графічної складової національного стилю, зокрема, його багаторічний досвід видання в Україні. Питання графічного національного стилю України в історичному розрізі на даний час залишається відкритим і досліджуються. Основні графічні школи періоду українізації належали М. Бойчуку та Г. Нарбуту. Бойчукісти працювали над відродженням стилю на візантійській основі (іконопис, монументальний живопис), а також намагалися органічно вписати його в світовий напрямок конструктивізму, який, власне, і проповідував дизайн. Георгій Нарбут працював на основі українського бароко і також поєднував його з одним зі світових мистецьких стилів – модерном. Ці два

стилі є органічно зрозумілими для українського народу, так як українці завжди тяжіли до природних мотивів, рослинної та зооморфної орнаментики, а також ліризму.

Окремо над поняттям національного стилю працювали Л. Соколюк, М. Бердяєв, У. Мельникова, вони досліджували друковані видання, однак цілеспрямованого дослідження щодо графічних засобів у друкованих виданнях практично немає. Поліграфічна продукція, листівки стали рушійною силою для розповсюдження національних ідей, особливо роботи А. Ждахи. У важкі часи, сюжети на козацьку тему піднімали самосвідомість українців, підтримували дух та прагнення волі і незалежності. Художні листівки у різних виданнях, присвячені козацькій тематиці, можуть надати змістовну інформацію тим, хто цікавиться історією, українським мистецтвом та видавничою справою. Ці листівки є джерелом для досліджень мистецтвознавців, істориків мистецтва, оскільки багато творів, рисунків, відомі лише завдяки листівкам.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Забочень М. На спомин рідного краю: Україна у старій листівці. [Альбом-каталог]. К.: Криниця, 2000. 505 с.
2. Лагутенко О. Нариси з історії української графіки ХХ століття. К.:Грані-Т, 2007. 168с.
3. Основоположник національної графіки : до 125-річчя від дня народження Георгія Івановича Нарбута // Календар знаменних і пам’ятних дат. 2011. № 1.С.100-105.

ЖІНКИ «РОЗСТРІЛЯНОГО ВІДРОДЖЕННЯ» В ЕКСПОЗИЦІЇ ЧЕРКАСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Анотація: В статті розглянуто експозиційні комплекси Черкаського обласного краєзнавчого музею, присвячені репресованим жінкам-черкащанкам, представницям Розстріляного відродження.

Ключові слова: Черкаський обласний краєзнавчий музей, експозиція, Розстріляне відродження.

«Розстріляне Відродження» або «Червоний ренесанс» – наукове-просвітницьке, духовно-культурне та літературно-мистецьке покоління 20-х і 30-х років XX століття в Українській РСР, яке дало високохудожні твори й здобутки у галузі літератури, філософії, живопису, музики, театру, кіно, освіти, науки та яке було знищено здебільшого під час великого терору» – це є на сьогодні найбільш точне і узагальнене роз’яснення даного періоду в історії. Автор антології «Розстріляне відродження» такими словами описує ці події: «З люттю переляканого маніяка вчинила Москва терористичний захват на відродження суверенного українського мистецтва (а значить і людини). Вона відкинула суверенний культурний вклад Радянської України 1920-их років, бо їй важлива була не ідея офіційно проклямованого світового соціалізму і дружби народів, а стара московська ідея власної світової імперії» [1].

Саме в вище згаданій антології творів українських поетів, прозаїків та драматургів 1917 – 1933 років термін «Розстріляне відродження» вживається вперше. З погляду сучасності саме це словосполучення найкраще описує період 1920-1930-х рр.

Діячі культури того періоду мали самоназву «Червоний ренесанс», адже, більшість з них була більшовиками й щиро вірила в комуністичну ідеологію, яка мала створити новий світ: «Майже усі розстріляні поети заявили себе, як щирі патріоти совєтської держави. Але це їх не порятувало. Знищено було 90%

усіх українських письменників, художників, сільську й міську інтелігенцію. На волі залишалася жалюгідна купка, а ті, що звідали сталінські концтабори і мали щастя вийти на волю перед самою війною, утекли потім на Захід. Інші ж, виживши після таборів, у переважній більшості замовкли і до літератури не повернулися...» [2, с. 3].

Ще один термін пропонує літературознавиця Ярина Цимбал – «наші 20-ті». На її думку, він звучить найбільш нейтрально і допомагає охопити всі особливості епохи, а термін «Розстріляне відродження» вона вважає застарілим і не актуальним для сьогодення. На її думку на даний момент варто акцентувати увагу не на тому, що ці письменники стали жертвами терору, а на досягненнях даного періоду. [3,4]

Таким чином, період 1920-х – 1930-х рр. це період розквіту української літератури, мистецтва, освіти, науки і період страшних репресій, які слідували за цим розквітом.

Незважаючи на дискусії щодо назви даного періоду, однозначним фактом є те, що 20-ті роки дали не лише Україні, а й світовій культурі визначні твори літератури та мистецтва. Імена представників Розстріляного відродження увійшли у історію не лише завдяки своїм трагічним долям, але й завдяки своїм роботам.

Найкраще добу Розстріляного відродження можуть репрезентувати долі людей, які жили і творили в цей період, зокрема, долі жінок, представниць Червоного ренесансу, які на хвилях поблажливих дій з боку радянської влади

як до українців, так і до жінок, зокрема, прагнули реалізуватися в професійній сфері.

У період 20-х років XX ст. радянська влада проголосила рівноправність статей і попервах всіляко сприяла реалізації прав жінок. Існувало навіть таке явище як жінвідділи, в яких жінки самі організовувалися, щоб вирішувати різні питання – захист трудових прав, освіта, різні побутові питання. Це все продовжувалося протягом 20-х років. В мову навіть почали вводити фемінітиви. Але разом з тим ніхто не зменшував роль жінки-матері, жінки-господини. Тобто, паралельно своїй професійній діяльності, якщо така і була, жінка 20-х років повинна була й виконувати свою головну, на думку радянської пропаганди, роль дружини і матері. Тому, найчастіше реалізуватися у професійній сфері, а тим більше у сфері мистецтва, «радянській жінці» не доводилося. Долі жінок періоду Розстріляного відродження є не менш трагічними за чоловічі, але разом з тим і їх доробок для світової культури є не менш цінним.

В експозиційному залі №24 Черкаського обласного краєзнавчого музею розміщуються матеріали, що розповідають про уродженців краю, представників Розстріляного відродження, зокрема про жінок, доля яких пов’язана з Черкащиною.

Софія Мефодіївна Терещенко (1875 – 1948) – українська художниця, фольклористка, етнограф. Дійсний член Етнографічної Комісії Всеукраїнської академії наук (з 1927 року). Народилася 1887 року в селі Попівка Звенигородського району. Закінчила Петербурзьке училище технічного рисунка та Петербурзьку академію мистецтв. Після революції повернулася до Звенигородки та деякий час вчителювала. В 1920 році разом з братом Келемом та Никоном заснувала там художню школу ім. Т. Г. Шевченка. 1922 року при школі створила повітовий музей імені Тараса Шевченка.

Заарештована 9 вересня 1929 року за ст. 54 п. 11 КК УРСР «за участь в контрреволюційній організації «Спілка Визволення України», яка становила своєю метою повалення радянської влади, боротьбу за національне визволення України» та вислана до Казахстану. До Звенигородки Софія Мефодіївна повернулася в 1944 році. Померла 31 серпня 1948 року. Реабілітована посмертно Постановою

Пленуму Верховного Суду УРСР від 15 червня 1973 року.

В експозиції Черкаського обласного краєзнавчого музею розміщений автопортрет художниці 1937 року, зроблений під час заслання у Казахстані; малюнки, зроблені художницею під час перебування в Казахстані 1930-і – поч. 1940-х рр.: «Хлопок», «Печуть і їдять пиріжки», «Зимою в хаті», «Сестри милосердя» [5]. У фондах музею зберігаються фотопортрет художниці поч. XX ст. [6], фото в Казахстані під час заслання, 1930-ті рр. [7], фотокопії документів у справі арешту С. Н. Терещенко та Г. Н. Марченко-Терещенко [8], малюнки, ескізи, зарисовки етнографічного плану, зроблені на засланні у 1930-х рр. [9]

Олена Журлива (Котова) (24.06.1898 – 10.06.1971) – поетеса, співачка, педагог. Народилася в місті Сміла. Вперше була заарештована в 1914 році за участь у демонстрації в день відзначення пам’яті Т. Г. Шевченка царською поліцією. Закінчила Уманську гімназію, далі вступила на філологічний факультет в Київ на Вищі жіночі курси. По закінченню філологічного факультету вчителювала на Дніпропетровщині, в Києві, Кропивницькому, Москві, Харкові. В 1926 році вийшла друком її перша збірка «Металом горно». Як власниця чудового голосу меццо-сопрано гастролювала по Україні з концертами як поетеса-співачка.

1930 року вийшла друга збірка поезій – «Багряний світ». З 1934 року – у Спілці письменників. В 1938 році заарештована «за агітацію проти радянської влади». Відбувала покарання у виправно-трудовах таборах Алтаю. 27 лютого 1957 року реабілітована та поновлена в Спілці письменників. Останніх 16 років життя була прикута до ліжка.

В фондах музею зберігаються книги поезій поетеси та фотокопії із зображенням Олени Журливої, Олени із сестрою та братом [10].

Надія Суровцева (18.03.1896 – 13.04.1985) – громадська діячка, журналістка. Народилася в Києві. Навчалася у Фундуклеївській та Уманській гімназіях, на історико-філологічному факультеті Вищих жіночих курсів Санкт-Петербурзького університету (навчання не завершила). З 1917 року – співробітниця секретаріату МЗС УНР. З 1918 – у складі дипломатичної місії УНР. Протягом 1919 – 1925 рр. мешкала у

Відні. Там закінчила філософський факультет Віденського університету. Отримала ступінь доктора філософії – захистила дисертацію «Богдан Хмельницький і ідея української державності». 19 квітня 1925 року повернулася до СРСР. 1927 року була заарештована органами ГПУ СРСР як шпигунка. Звільнена в 1954 році. Після реабілітації мешкала в Умані. В її Уманському помешканні утворився своєрідний літературний салон, культурний осередок з озвученням та обговоренням прогресивних думок. За що і в подальшому зазнавала цькування з боку влади. Останні місяці життя тяжко хворіла. 13 квітня 1985 року померла. Була похована в Умані. В експозиції музею та в фондосховищах зберігаються книги «Життя Надії Суровцевої та «Спогади», фотокопії з особистого та професійного життя громадської діячки, пам'ятна медаль до смерті Н. Суровцевої випущена в 1985 році. [ПП-20170, ПП-22129, КБ-1439, КБ – 1440, Н - 8931].

Наталія Ливицька-Холодна (15.06.1902 – 28.03.2005) – письменниця, поетеса, перекладачка. Народилася в селі Гельмязів, Золотоніського району.

Навчалася в Золотоніській гімназії, але навчання не завершила, в 1920 році сім'я емігрувала до Праги. Пізніше були Подєбради, де Наталія навчалася в гімназії. В 1923 році вступила в Карлів університет у Празі. В 1927 році з сім'єю переїхала до Польщі, там стала однією з організаторок літературної групи «Танк». 1933-го «Танк» перетворився на видавництво «Варяг», де наступного року вийшла її перша – книжка – «Вогонь і попіл». Друга – «Сім літер» – з'явилася 1937-го, а третя – «Поезії, старі й нові» – аж 1986 року, в Нью-Йорку. За цю збірку авторка була удостоєна найпочеснішої в діаспорі Премії Фондації Антоновичів.

Активно друкувалася у львівському «Літературно-науковому віснику», редагувала жіночий журнал «Ми».

У 1950 році разом з чоловіком переїхала до США, оселилися у Нью-Йорку. Тут Наталія працювала на фабриці з виготовлення картонних коробок і паралельно викладала українську мову та літературу в школі українознавства. Співпрацювала з Українською вільною академією наук. Померла 26 березня 2005 року у Канаді.

В музеї зберігається збірка віршів поетеси, книги зі статтями про неї [11], копії листів Н. Ливицької-Холодної до О. С. Легкої [12].

Докія Гуменна (23.01.1904 – 04.04.1996) – народилася у місті Жашків, Уманського району. По закінченню педагогічної школи в Ставищах вступила на літературно-лінгвістичний факультет Київського інституту народної освіти, починає друкуватися та входить до спілки селянських письменників «Плуг». Після серії нарисів у «Листи із Степової України» та «Ех, Кубань, ти Кубань хлібородная», які в 1928 – 1929 роках друкувалися в журналах «Плуг» та «Червоний шлях» Докію Гуменну охрестили «куркульською письменницею» та «класовим ворогом».

Рятуючись від репресій деякий час письменниця жила в Туркменії. Під час радянсько-німецької війни перебувала в Києві, налагодила відносини з членами Спілки українських письменників та вступила до відновленої «Просвіти». В 1943 році, тікаючи від радянських репресій, змушена була емігрувати на Захід. Деякий час проживала в країнах Європи, в 1950 – році переїхала до США. З собою в дорогу взяла свої рукописи. Під час переїздів продовжувала роботу над романом-тетралогією «Діти Чумацького Шляху», який вийшов чотирма книгами з 1948 по 1951 роки (Мюнхен – Нью-Йорк).

Померла Докія Гуменна 4 квітня 1996 у Нью-Йорку, залишивши в спадок понад 30 томів своїх творів. Похована на українському православному цвинтарі в Саут-Баунд-Бруці, Нью-Джерсі.

У фондах Черкаського обласного краєзнавчого музею є видання твору «Діти Чумацького шляху. Кн.2-а «Брами майбутнього» видана в Мюнхені в 1948 році. [13]

Долі представлених жінок були різними, але в дечому і дуже схожими. Всі вони були розумними, амбіційними, перспективними, талановитими. Саме з такими українцями боровся радянський режим. Дехто виїхав закордон, дехто відбувши покарання повернувся до України. Особисте життя більшості було зруйноване. Врешті-решт, «мозок» нації зазнав непоправних втрат. В духовному плані ця трагедія до сьогодні є неосмисленою повністю. Ми знаємо приблизно кількість репресованих, їхні

імена, але ми не знаємо які нереалізовані їхні досягнення втратила наша нація. На сьогодні ми можемо зосередитися на тих, які вони встигли здійснити.

Українці в 20-х роках ХХІ сторіччя врешті прийшли до етапу переосмислення «Червоного ренесансу» або «Розстріляного відродження». З'являються тематичні фільми, мюзикли, виставки про «наші 20-ті». Твори авангардит-

сів того періоду намагаються осмислити сучасники. Музейні експозиції в даному контексті є безпосередньою можливістю розкрити цю тематику якнайкраще.

«Через 100 років ми приймаємо цю історію, присвоюємо її собі, пишаємось нею» [4]. Чи буде цей процес продовжуватися, чи це лише тимчасове явище, поки що лишається під питанням.

ДЖЕРЕЛА
ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Лавріненко Ю. А. Розстріляне відродження. Париж: 1959. Режим доступу: <https://studfile.net/preview/8671267/>
2. Винничук Ю. П. Невідоме розстріляне відродження. Харків: Фоліо, 2019.
3. Панасюк С. Як радянська влада намагалася знищити в нашому місті ренесанс української культури. «Харків, де твоє обличчя?». Режим доступу: <https://lyuk.media/city/renesans-ukrainskoi-kultury/>
4. Портал українців. Іванюк О., Кириченко Ю. Ярина Цимбал: «У всіх культурах 20-ті роки ХХ століття – це особливий період. Нарешті ми знайомимо всіх з українськими 20-ми». Режим доступу: <https://naszwybir.pl/yagynatsymbol/>
5. Черкаський обласний краєзнавчий музей (далі ЧОКМ). – Фонди. – Г-1227,1228,1229,1230.
6. ЧОКМ. – Фонди. - Фн-10502.
7. ЧОКМ. – Фонди. - Фн/д – 2189-2195.
8. ЧОКМ. – Фонди. - Фн/д-2196-2199.
9. ЧОКМ. – Фонди. - Г-1220-1225
10. ЧОКМ. – Фонди. - Нд-15223,15224
11. ЧОКМ. – Фонди. - ПП – 22037, ПП – 22805, ГЖ – 715, КБ – 1445.
12. ЧОКМ. – Фонди. - ПП/д – 1073, 1074, 1075.
13. ЧОКМ. – Фонди. – КБ - 4763.

Наукове видання

**Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції
«РОЗСТРІЛЯНЕ ВІДРОДЖЕННЯ» В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ»**

Відповідальний
редактор
Редакційна колегія

Собко І. В

Лазуренко В. М.

Валах Т. П.

Черкашенко О. І.

Яшан І. Ю.

Каліжникова А. Д.

Маршаленко І. О.

Обкладинка, макет

На першій сторінці об-
кладинки використані
фото :

О. Павленко,
П. Филиповича,
Ю. Тютюнника,
І. Падалки